

Година V, Брой 1/2009 г.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

*Economics and
Management*

Югозападен университет "Неофит Рилски"
Стопански факултет

Благоевград

“ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” е научно списание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски”. В него се публикуват статии по актуални проблеми на икономиката и управлението на глобално, регионално и местно равнище.

Главен редактор

проф. д-р Чавдар Николов

Chief Editor

Prof. Dr. Chavdar Nikolov

Зам. гл. редактор

доц. д-р Рая Мадгерова

Deputy Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Raya Madgerova

Редакционна колегия

проф. д-р Васил Пехливанов
доц. д-р Георги Л. Георгиев
доц. д-р Георги П. Георгиев
доц. д-р Димитър Димитров
проф. д-р Зоран Иванович
(Университет в Риека, Р. Хърватска)
доц. д-р Людмила Новачка
(Икономически университет –
Братислава, Словакия)
проф. д-р Манол Рибов
проф. д-р Милко Митрополитски
проф. д-р Надежда Николова
проф. д-р Бьорн Паапе
(РВТУ-Аахен-Германия)
доц. д-р Стефан Бойнец
(Университет в Приморска
Факултет по мениджмънт – Копер, Словения)
Академик Татяна Константинова
(Директор на Института по екология и
география на Академия на науките, Молдова)

Editorial Board

Prof. Dr. Vasil Pehlivanov
Assoc. Prof. Dr. Georgy L. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Georgy P. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Dimitar Dimitrov
Prof. Dr. Zoran Ivanovic
(University of Rieka, Croatia)
Assoc. Prof. Dr. Ludmila Novacka
(University of Economics -
Bratislava, Slovakia)
Prof. Dr. Manol Ribov
Prof. Dr. Milko Mitropolitski
Prof. Dr. Nadejda Nikolova
Prof. Dr. Bjorn Paape
(RWTH Aachen, Germany)
Assoc. Prof. Dr. Stefan Bojnec
(University of Primorska
Faculty of Management Koper – Slovenia)
Acad. Tatiana Constantinova
(Dir. of the Inst. of Ecology and Geography
of Academy of Sciences of Moldova)

Отговорен редактор

гл. ас. д-р Десислава Стоилова
гл. ас. д-р Преслав Димитров

Production Editor

Chief Ass. Prof. Dr. Desislava Stoilova
Chief Ass. Prof. Dr. Preslav Dimitrov

**Технически редактор и
дизайн**

Лъчезар Гогов

Technical Editor & Design

Lachezar Gogov

Основатели:

доц. д-р Рая Мадгерова, проф. д-р Надежда Николова и проф. д-р Чавдар Николов

◆◆◆ 2005 г. ◆◆◆

Списание се разпространява чрез международния книгообмен на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” в следните библиотеки и институции: Slavonic and East European Section – Oxford, England; Library of Congress – Washington, USA; United Nations – New York, USA; Square de Meeus – Brussels, Belgium; Российская государственная библиотека – Международный книгообмен – Москва, Россия; Институт научной информации по общественным наукам Академии наук РФ – Москва, Россия.

Адрес на редакцията:

Списание “Икономика и управление”
Стопански факултет при ЮЗУ “Н. Рилски”
2700 Благоевград, ул. “Крале Марко” 2
e-mail: economics_management@abv.bg
тел.: 073/ 885952

Editor’s office address:

Magazine “Economics & Management”
Faculty of Economics – SWU “Neofit Rilsky”
“Kraly Marko” Street, 2700 Blagoevgrad
e-mail: economics_management@abv.bg
Tel: (+35973) 885952

НАУЧНО СПИСАНИЕ НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
ПРИ ЮЗУ "НЕОФИТ РИЛСКИ" – БЛАГОЕВГРАД ГОД. V, №1, 2009

JOURNAL FOR ECONOMICS AND MANAGEMENT SCIENCE OF
FACULTY OF ECONOMICS–SOUTH-WESTERN UNIVERSITY –
BLAGOEVGRAD VOL. V, №1, 2009

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

1

TO OUR READERS

ДОХОДИ

INCOMES

АЛИНА ШИКОРСКА

ALINA SIKORSKA

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НА ИЗТОЧНИЦИТЕ
НА ДОХОДИ НА СЕЛСКИТЕ
ДОМАКИНСТВА В ПОЛША

2

THE DIVERSIFICATION OF SOURCES OF
INCOME OF RURAL HOUSEHOLD IN
POLAND

ПАЗАР НА ТРУДА

LABOUR MARKET

АНТОН МАРИНОВ

ANTON MARINOV

АНАЛИЗ НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР В
БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2000 - 2007
ГОДИНА И РАЗРАБОТВАНЕ НА МЕРКИ
СРЕЩУ БЕЗРАБОТИЦАТА В
УСЛОВИЯТА НА СВЕТОВНА
ФИНАНСОВА КРИЗА

7

ANALYSIS OF THE LABOUR MARKET IN
BULGARIA FOR THE PERIOD 2000-2007
AND WORKING OUT MEASURES AGAINST
UNEMPLOYMENT UNDER THE
CONDITIONS OF A WORLD FINANCIAL
CRISIS

СТАТИСТИЧЕСКИ МЕТОДИ

STATISTICAL METHODS

ТОДОР ИВ. ТОДОРОВ

TODOR IV. TODOROV

СТАТИСТИЧЕСКИ МЕТОДИ ЗА
КОНТРОЛ НА КАЧЕСТВОТО И
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА
БИЗНЕС ЕДИНИЦИТЕ

13

STATISTICAL METHODS FOR CONTROL OF
QUALITY AND COMPETITIVENESS OF
BUSINESS UNITS

ПОЛЯ АНГЕЛОВА

ЕВРОПЕЙСКА СИТЕМА ЗА
ИНТЕГРИРАНА СТАТИСТИКА НА
СОЦИАЛНАТА ЗАЩИТА (ESSPROS) –
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ

21

POLIA ANGELOVA

EUROPEAN SYSTEM OF INTEGRATED
SOCIAL PROTECTION STATISTICS
(ESSPROS) - METHODOLOGICAL ASPECTS

**ФИНАНСИ И ЕЛЕКТРОННА
СИГУРНОСТ**

**FINANCES AND ELECTRONIC
SECURITY**

СНЕЖИНА КАБАИВАНОВА

SNEZHINA KABAIVANOVA

ГАРАНТИРАНЕ НА СИГУРНОСТТА ПРИ
ЕЛЕКТРОННИТЕ РАЗПЛАЩАНИЯ

29

GUARANTEE OF SECURITY OF
ELECTRONIC PAYMENTS

ВЛАДИМИР ЦЕНКОВ

VLADIMIR TSENKOV

ОБОБЩЕНИ ФАКТИ ОКОЛО
КАПИТАЛОВАТА ВЪЗВРЪЩАЕМОСТ:
ПО ПРИМЕРА НА ИНДЕКСА SOFIX

34

SUMMARIZED FACTS ON THE CAPITAL
RETURN: BY THE EXAMPLE OF THE SOFIX
INDEX

УПРАВЛЕНИЕ И РЕГУЛИРАНЕ

MANAGEMENT AND REGULATION

ИВАН ТОДОРОВ

IVAN TODOROV

ОТРИЦАТЕЛНИТЕ СТРАНИЧНИ
ЕФЕКТИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА
ТРАНСНАЦИОНАЛНИТЕ КОРПОРАЦИИ
И НУЖДТА ОТ МЕЖДУНАРОДНОТО
ИМ РЕГУЛИРАНЕ

49

THE NEGATIVE EXTERNALITIES FROM THE
ACTIVITY OF TRANSNATIONAL
CORPORATIONS AND THE NEED FOR
THEIR INTERNATIONAL REGULATION

МЕГЛЕНА МЛАДЕНОВА

MEGLENA MLADENOVA

ТРАДИЦИОННИ МОДЕЛИ ПРИ
СОФТУЕРНА РАЗРАБОТКА И ТЯХНОТО
ПРИЛОЖЕНИЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО
НА ВИРТУАЛНИ ЕКИПИ

56

TRADITIONAL METHODS OF SOFTWARE
DEVELOPMENT AND THEIR APPLICATIONS
IN VIRTUAL TEAMS MANAGEMENT

МЕЖДУНАРОДЕН ТУРИЗЪМ

INTERNATIONAL TOURISM

**ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВ,
МАРИЯ ВАСИЛЕВА**

**GEORGI GEORGIEV,
MARIA VASILEVA**

ОБЕКТИТЕ ОТ СВЕТОВНОТО
ПРИРОДНО И КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО В СТРАНИТЕ ОТ
БАЛКАНСКИЯ РЕГИОН И РАЗВИТИЕТО
НА ТУРИЗМА

62

WORLD CULTURAL AND NATURAL
HERITAGE SITES IN THE COUNTRIES OF
THE BALKAN REGION AND TOURISM
DEVELOPMENT

**КАЧЕСТВО НА ВИШЕТО
ОБРАЗОВАНИЕ**

**МАРИЯ СТАНКОВА,
МИЛЕНА ФИЛИПОВА**

ИЗГРАЖДАНЕ ПУБЛИЧНИЯ ОБРАЗ НА
УНИВЕРСИТЕТА КАТО
ОБРАЗОВАТЕЛНО И ДУХОВНО
СРЕДИЩЕ (ВЪВ ВРЪЗКА С
ОБУЧЕНИЕТО ПО СПЕЦИАЛНОСТ
„ТУРИЗЪМ“ В ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“-
БЛАГОЕВГРАД)

78

**QUALITY OF HIGHER
EDUCATION**

**MARIA STANKOVA,
MILENA FILIPOVA**

BUILDING UP OF A UNIVERSITY'S PUBLIC
IMAGE AS AN EDUCATIONAL AND
CULTURAL CENTER (IN REGARD TO THE
EDUCATION AND TRAINING IN THE
TOURISM MAJOR AT SWU "NEOFITB
RILSKI" – BLAGOEVGRAD)

РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

**МАМИЦА НЕНЕ,
ЛИЛИАНА ЕЛМАЗИ**

ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ВЪЗМОЖНОСТИ НА
РЕГИОН КОРЧА (АЛБАНИЯ) И НА
СЕКТОРИТЕ, КОИТО МОГАТ ДА БЪДАТ
ЕФЕКТИВНИ ЗА УВЕЛИЧАВАНЕ НА
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В
СТРАНАТА. РЕГИОНАЛНА МАРКА

89

REGIONAL DEVELOPMENT

**MAMICA NENE,
LILIANA ELMAZI**

POTENTIALS OF KORCA REGION
(ALBANIA) AND SECTORS WHICH CAN
MAKE EFFECTIVE FOR INCREASING THE
COMPETITIVENESS IN COUNTRY.
REGIONAL BRAND

**Настоящият брой на списание "Икономика и управление" се издава с
финансовата подкрепа на авторите.**

**Всички права върху публикуваните
материали са запазени.
Възгледите на авторите изразяват
личното им мнение и не ангажират
редакцията на списанието.**

Уважаеми читатели,

На Вашето внимание е списание "Икономика и управление". Списанието е печатен орган на Стопанския факултет при Югозападния университет "Неофит Рилски" – Благоевград и издаването му е свързано с понататъшното развитие и обновяване на научните изследвания и учебния процес във Факултета в контекста на членството на България към Европейския съюз. Стопанският факултет вече второ десетилетие се изявява като център за образователна, научна и научно-приложна дейност в Югозападна България.

Тази многостранна дейност на Стопанския факултет определя и целта на настоящото списание "Икономика и управление" - да популяризира научните новости и да удовлетворява потребностите на практиката. Редакционната колегия счита, че в списанието определено място трябва да намерят актуалните проблеми на:

- националната и регионалната икономика;*
- управленските подходи и механизми;*
- европейската интеграция и глобализацията;*
- качеството и конкурентноспособността;*
- икономиката на знанието;*
- икономическият растеж и устойчивото развитие.*

Публикациите в списанието обхващат научни сфери, съответстващи на научната и образователната проблематика и профилирането на специалности в Стопанския факултет – мениджмънт, маркетинг, финанси, счетоводство и контрол, социално-културни дейности, туризъм, социална политика, инфраструктура и други.

Списание "Икономика и управление" се явява среда за среща на мненията и оценките на учени, изследователи и специалисти от сферата на науката и на стопанския живот.

Редакционната колегия се стреми да поддържа високо равнище на научните и научно-приложните разработки и същевременно да предоставя възможност не само на утвърдени и авторитетни български и чуждестранни учени, но и на начинаещи преподаватели и докторанти да публикуват своите идеи. На страниците на списанието могат да споделят свои виждания и специалисти от стопанската практика.

Вярваме, че отговорното отношение на авторите ще съдейства списанието да отговаря на съвременните критерии и изисквания. Списание "Икономика и управление" ще разчита на мненията и препоръките на читателите.

От редакционната колегия

проф. д.и.н. АЛИНА ШИКОРСКА

ИНСТИТУТ ПО ИКОНОМИКА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ – НАЦИОНАЛЕН ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ИНСТИТУТ (IERIGŻ-PIB), ВАРШАВА, ПОЛША

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НА ИЗТОЧНИЦИТЕ НА ДОХОДИ НА СЕЛСКИТЕ ДОМАКИНСТВА В ПОЛША

THE DIVERSIFICATION OF SOURCES OF INCOME OF RURAL HOUSEHOLD IN POLAND

Prof. dr hab. ALINA SIKORSKA

INSTITUTE OF AGRICULTURE AND FOOD ECONOMICS – NATIONAL RESEARCH INSTITUTE, WARSAW, POLAND

Abstract: According to information on sources of income in non-farming households, in 2005 the average income per non-farming family was still less than in farming families. The income gap between the farming and non-farming families stems from the differences in the income structure. In non-farming households, unearned income sources (old age and disability pensions, unemployment benefits etc.) accounted for more than one-third of the total income, whereas the respective proportion for the farming population was only slightly more than one-fifth. The analysis of regional disparities in the level of income in non-farming families should take account of the fact that significant differences between specific rural areas are also observed within regions, where there are villages and districts characterised by advanced processes of multifunctional rural development, as well as areas where no adaptation to new economic conditions had taken place and the living standards remained extremely low.

Key words: rural household, income, Poland

Изследванията на Институт по икономика на селското стопанство и хранителната промишленост – Национален изследователски институт, Варшава, Полша, показват съществени различия в равнищата на доходи на земеделските и неземеделските домакинства в селските райони на Полша. Разликите в равнището на доходите произтичат от диференциацията на двете групи селски домакинства по източници на доходи.

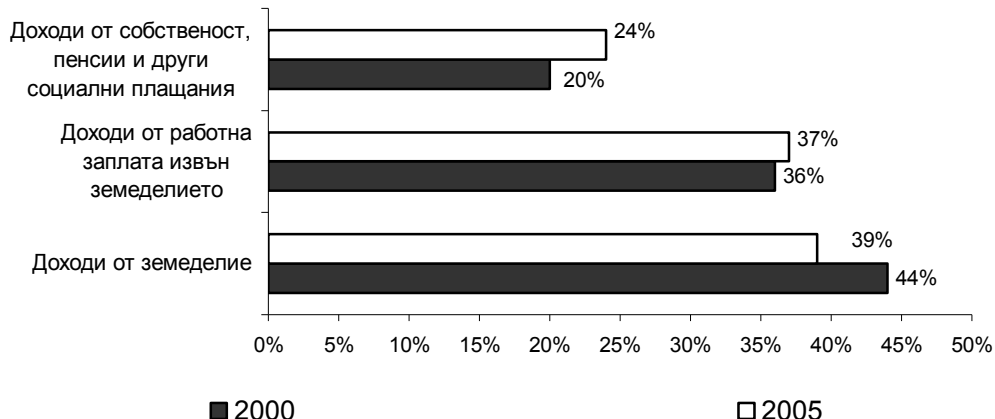
Източници на доходи на земеделските домакинства. Промени 2000-2005

Информацията, получена през 2005 г. от изследване на 8604 домакинства от 76 села във Полша (Институт по икономика на селското стопанство и хранителната промишленост – Национален изследователски институт, Варшава), показва, че главно от земеделие се

издържат близо 39% от селските домакинства, почти толкова – 37%, от работна заплата извън земеделието, а 24% - от доходи от собственост, пенсии и други социални плащания.

Сравнението с информацията от изследване през 2000 г. проведено от същия институт, върху 8643 домакинства от същата извадка от 76 села, очертава основните тенденции в промяната структурата на селските домакинства по източници на доходи (фиг.1). През последните няколко години относителният дял на селските домакинства, издържащи се главно от земеделие чувствително намалява. Увеличава се делът на домакинствата, издържащи се основно от работна заплата извън земеделието, както и на домакинствата, издържащи се главно от доходи от собственост, пенсии и други социални плащания.

Фиг.1 Структура на селските домакинства в Полша по основен източник на доходи, 2000, 2005 г.

Тези промени в източниците на доходи на домакинствата със земеделски стопанства са естествена последица от няколко успоредни процеса. и не могат да се свързват единствено с фалирането на по-слабите производствени единици от земеделието.

Увеличаването дела на семействата, издържащи се главно от собственост, пенсии и други социални плащания е естествена последица от демографските тенденции, въпреки че стареенето на селското население е с по-забавени темпове от това на градското население. Земеделските и неземеделските домакинства съществено се различават по относителния дял на доходите от социални плащания (пенсии, помощи за безработни и други). В неземеделските домакинства делът на тези плащания е повече от една трета от общия им доход, докато при земеделските домакинства е само една пета от общия доход.

В политиката насочена към селото и селското стопанство се приема, че реалният път за подобряване на икономическото положение на земеделските домакинства е диверсификацията на развиваната стопанска дейност. В този случай

притежаваното производствено имущество (особено сградите) може, след необходимото приспособяване да бъде база, улесняваща реализирането на намеренията. Тези процеси набират скорост - според данните от цитираното изследване от 2005 г., около 46% от фирмите с неселскостопански профил, които се намират в селските райони функционират, използвайки такава материална база. Особено интересни са инициативите, при които предприетата дейност допълва развиваната селскостопанска дейност.

Останалата, по-голяма част от неселскостопанската дейност на стопанските субекти в селските райони е в областта на търговията и услугите и има за цел да удовлетвори местните битови нужди.

През 2005 г. повече от 24% от членовете на земеделските домакинства комбинират работата в стопанството с извън фермерска заетост, а повече от 10 % получават доходи предимно от неземеделска заетост.

Европейската интеграция на Полша създава възможности за увеличаване на доходите на фермерските домакинства.

В рамките на секторната програма "Преструктуриране и модернизация на

хранителния сектор и развитие на селските райони за периода 2004-2006 за диверсифициране на селскостопанската дейност с цел осигуряване на разнообразие на дейностите или на алтернативни източници на доходи е планирана сумата от 417 млн. злоти. Подадени над 7 хиляди молби за съфинансиране на инициативи, алтернативни на селскостопанската дейност.

Усвояването на тези средства и увеличаването на броя на бенефициентите зависи от степента на познаване на инструментите за структурна помощ и от практическите знания за процедурите по отпускане на финансови средства за селски инвестиции (както за селскостопанско, така и за неселскостопанско развитие).

Това налага да се засили активността на общините за организиране на обучение за принципите на Общата селскостопанска политика, нейните приоритети и ползите, и възможностите и начините за участие в отделни програми. Година и половина след присъединяването на Полша само в една четвърт от селата, анкетираните са убедени, че знанията им за принципите на ОСП са задоволителни. Посочва се, че главен източник на информация за инструментите на структурната политика за селото и селското стопанство са центровете за селскостопанско консултиране, Агенцията за реструктуриране и модернизация на селското стопанство и общинските информационни центрове.

В селата, в които нивото на информираност за възможностите, които предоставя членството в ЕС е твърде скромно, е необходима по-голяма ангажираност на компетентните институции -центрове за селскостопанско консултиране, Агенция за реструктуриране и модернизация на селското стопанство и общински информационни центрове.

В следващите години ползването на структурните фондове от сред-

ностатистическия стопанин ще расте, поради все по-добрата практическа подготовка на потенциалните бенефициенти и натрупания опит от институциите, подпомагащи селото в тази област. Основна задача на институциите и организациите, подпомагащи развитието на селското стопанство и селските райони е да предприемат действия за обучение на по-изостаналите слоеве от селското население.

ИЗТОЧНИЦИ НА ДОХОДИ НА НЕЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ДОМАКИНСТВА

За периода 2000-2005 г. нараства делът на населението, което получава доходи от извънземеделската сфера (от почти 48% през 2000 година до около 52% през 2005 година). По-голямата част от тези лица получават доходи от наемен труд (47%). Относително неголяма част от селските неземеделски домакинства получават доходи от самонаемане или бизнес в неземеделска стопанска дейност (5%). Този източник на доходи продължава да бъде за селските неземеделски домакинства малко достъпен като основен източник на доходи и като фактор за придобиване на икономическа стабилност.

Според информацията от проведените проучвания, в групата на неземеделските домакинства предприемачеството се развива чрез включване във вече напреднали процеси на многофункционално развитие на селските райони. Пример за това е относително високият дял на неземеделските домакинства, които се издържат от самонаемане в югоизточния макрорайон. Това е район, който се характеризира с голямо аграрно раздробяване и многогодишни традиции в самонаемане в областта на неземеделския труд. В този район от много десетилетия икономическите миграции са многобройни, а връщащите се от тях лица често основават собствени фирми, като не само инвестират заработените пари, но и използват професионалния опит, който

са натрупали по време на работата в чужбина. Част от безработните лица от неземеделските домакинства се стараят да възприемат този опит на принципа на наблюдението и копирането на начинанията на съседите. Различните природно-географски условия стават причина, много от селските райони, разположени в тази част на страната, да използват благоприятното разположение (интересна природа, близкото разположение на гранични пунктове) за развитие на различни форми на извънземеделска стопанска дейност. В резултат на описаните механизми, в югоизточния макрорайон относителният дял на неземеделските домакинства, издържащи се от собствен бизнес, е почти 9% като по този начин е с една трета по-висок от средния за цялата изследвана съвкупност.

Анализът на данните за източниците на доходи на неземеделските домакинства показва, че през 2005 г. средният доход на едно неземеделско домакинство възлиза на непълни 21 хиляди злоти и е по-нисък отколкото в земеделските домакинства (над 36 хиляди злоти). Диспропорциите в доходите на земеделските и неземеделските домакинства произтичат от разликите в структурата на доходите на сравняваните групи. В групата на неземеделските домакинства над една трета от доходите са от социални плащания, ренти и други (пенсии, пенсии по болест и инвалидност, социални помощи и др.), докато за земеделските домакинства доходите от такива

източници възлизат на малко над една пета от общите им доходи.

Видовете източници на доходи на неземеделските домакинства през 2005 г. така както и в предишните години, разделят изследваната група на две подгрупи-такива, които се издържат главно от трудови доходи и такива, които се издържат главно от пенсии за навършена възраст и пенсии поради инвалидност и заболявания. Във взаимоотношенията между тези две групи особено внимание заслужават промените, които са настъпили за периода 2000 - 2005 г. (табл. 1) В периода на предишните изследвания тези две подгрупи са с почти еднаква численост, но в последно време все по-силно се забелязва доминирането на групата на заетите членове на семействата извън сферата на земеделието. Това е преди всичко резултат от икономическото оживление след присъединяването на Полша към Европейския Съюз и особено от подобряване състоянието на пазара на труда. Това намира потвърждение и при съпоставянето на статистическите данни, от които се вижда, че броят на семействата, издържащи се главно от извънземеделска трудова дейност, през сравнявания период е нараснал от 42 на 47%. Едновременно с това наполовина е намалял процентът на семействата, в които основният източник на доходи са помощите за безработни. Следователно в изследвания период са се подобряват материалните условия на бита в групата на неземеделските селски семейства.

Таблица 1

Източници на доход на неземеделските домакинства през 2000 и 2005, % домакинства

	2000	2005
Наемен труд	42,1	46,7
Самонаемане	5,7	4,9
Социални плащания	47,5	45,9
Други	4,7	2,5

Източник: IAFI_NRI surveys 2000,2005

През 2005 г. се запазват регионалните различия в структурата на селските неземеделски домакинства според основните източници на доходи, а също и различията в равнището на доходите на едно домакинство. В югоизточния макрорайон домакинствата, които не притежават земеделски стопанства, получават годишен доход повече от 24 хиляди злоти, докато в централноизточния макрорайон – по-малко от 18 хиляди злоти. Това разслоение в по-малка степен е засегнало различията при домакинствата от гледна точка на доходите на едно лице. Все пак средното неземеделско домакинство в югозападните райони на Полша разполага с 2 хиляди злоти повече, отколкото едно неземеделско домакинство в северните райони. Размерът на доходите на един член от средно статистическо неземеделско домакинство е доста изравнен и с изключение на северния макрорайон възлиза на около 7 хиляди злоти годишно (през 2000 година стойността на този показател е около 6 хиляди злоти).

При интерпретирането на регионалните диспропорции в равнището на доходите на неземеделските домакинства, трябва да се вземе под внимание, че в различните райони се забелязва съществена диференциация на локално равнище и във всеки от споменатите макрорайони могат да бъдат отделени села и общини, чийто относителен напредък в процесите на многофункционалното развитие на селата е относително висок, както и населени места, където не са предприети никакви действия за

приспособяване към новите икономически условия и където жизненото равнище на населението е особено ниско.

Изводи

През 2005 г. средният доход на едно неземеделско домакинство възлиза на непълни 21 хиляди злоти и е по-нисък от този на едно земеделско домакинство (над 36 хиляди злоти).

Диспропорциите в доходите на земеделските и неземеделските домакинства произтичат от разликите в структурата на доходите. В групата на неземеделските домакинства над една трета от доходите са от социални плащания, ренти и други (пенсии по болест и инвалидност, социални помощи и др.), докато за земеделските домакинства доходите от такива източници възлизат на малко над една пета от общите им доходи.

Неземеделските домакинства обикновено получават един вид доходи, докато земеделските домакинства често са ангажирани във различни видове дейност. През 2005 г. повече от 24% от членовете на фермерските домакинства комбинират работата в стопанството с извън фермерска заетост, а повече от 10 % получават доходи предимно от неземеделска заетост.

Земеделските стопанства са облагодетелствани от мерките на ОАП (например директните плащания), които рефлектират върху увеличаването различията в размерите на доходите на фермерските и нефермерските домакинства след присъединяването на Полша към ЕС.

гл. ас. д-р АНТОН МАРИНОВ

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ, гр. СТАРА ЗАГОРА

**АНАЛИЗ НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2000 - 2007 ГОДИНА И
РАЗРАБОТВАНЕ НА МЕРКИ СРЕЩУ БЕЗРАБОТИЦАТА В УСЛОВИЯТА НА
СВЕТОВНА ФИНАНСОВА КРИЗА**

**ANALYSIS OF THE LABOUR MARKET IN BULGARIA FOR THE PERIOD 2000-2007
AND WORKING OUT MEASURES AGAINST UNEMPLOYMENT UNDER THE
CONDITIONS OF A WORLD FINANCIAL CRISIS**

Chief Ass. Dr. ANTON MARINOV,
TRAKIA UNIVERSITY, STARA ZAGORA

Abstract: The labour market in Bulgaria for the period 2000-2007 has been analyzed. Some of the active programs and measures for labour encouragement in Bulgaria are examined, in the aspect of their efficiency. It is taken notice of the tendencies of the development of the labour market, both nationally and worldwide, under the conditions of world financial crisis and growing unemployment.

Key words: labour market, unemployment, programs and measures for employment encouragement, world economic crisis, macroeconomics

ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящият момент България е изправена пред един сериозен, мащабен и задълбочаващ се във времето проблем - безработицата, болестта на обществото, за която все още не е открито ефикасно лекарство. Именно този проблем е **обект** на изследване в настоящата статия. И не защото по-актуален от него няма, а защото е недопустимо в началото на това ново 21-во хилядолетие хиляди хора да губят натрупаните знания, умения и опит поради невъзможността да се реализират в собствената си страна.

Ситуацията на трудовия пазар в момента в България е крайно неблагоприятна с все по-задълбочаващи се проблеми в резултат от световната икономическа криза - от частични съкращения на персонал до закриване на цели предприятия. Страната ни е изправена пред опасността голяма част от заетото население да остане без работа и доходи. Възможностите за развитие и растеж на икономиката ни и разкриване на нови работни места са

много ограничени поради факта че кризата е световна.

Във връзка с изложеното до тук следва да се отбележи, че **целта** на изследването е след анализ на българския трудов пазар в периода 2000-2007 година, да се изработят мерки за осигуряването на заетост и ограничаването на безработицата, което е не само интересна, но и достатъчно болезнена тема в период на световна икономическа криза.

Конкретните **задачи** в тази насока са:

- ✓ Да се дефинира пазарът на труда с неговите основни характеристики;
- ✓ Да се разгледат програмите, стратегиите и политиките по заетостта и тяхната ефективност преди икономическата криза и днес;
- ✓ Да се усъвършенстват и разработят нови мерки за решаване на проблемите с нарастващата безработица.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Динамика, структура и тенденции в заетостта в периода 2000-2007 година

Спадът на заетостта в началото на прехода в България значително надхвърля този в останалите страни в преход, дори ако се приравни темпът на намаление на икономическата активност в отделните страни. В България 1% спад на БВП се равнява приблизително на 9% намаление на заетостта през периода 1990- 1993 г., докато в другите страни от ЦИЕ той е около 6%, а според закона на Оукън трябва да е 2-3%.

През първата половина на 2003 г. средногодишният брой на заетите лица (15-64 годишна възраст, съгласно Наблюдение на работната сила, НСИ) е 2 742.4 хил., т.е. 41.8%. В края на 2005 г., нивото на заетостта (15-64 г.) е било 55,8%, с разлика между половете от 8,3 процентни пункта.

По отношение на условията на живот, БВП на глава от населението (изчислен по паритет на покупателната способност) нараства от 26,5% (2000 г.) на 31,8% (2004 г.) от средната стойност за ЕС на 25-те. През 2004 г., процентът на застрашените от бедност е 15%. Според данни на НОИ през 2007 г. за 2 313 хил. души (заети) са били плащани социални осигуровки, докато броят на заетите в икономиката според данни на НСИ за същия период е бил 2904 хил. души (разлика около 600 х. души). Делът на пенсионерите към осигуряваните лица през 2007 г. е 102,5%, докато за развитите икономически страни това отношение е около и под 20%. Заетостта в частния сектор нараства постоянно през целия период на икономически реформи, а в държавния намалява. По отраслите има непостоянност в броя на заетите.

Динамика, структура и тенденции в безработицата

По данни на Агенцията по заетостта през 2002 г. броят на регистрираните безработни остава висок - 655 998 души. Коефициентът на регистрираната безработица, възлиза на 17,7% през 2002 г. и е един от най-високите сред страните-кандидатки за членство в Европейския съюз. През второто

тримесечие на 2003 г. безработните лица на възраст 15-64 години, съгласно Наблюдение на работната сила на НСИ, са 456,2 хил., а коефициентът на безработица за същата възрастова група е 13,9%.

Равнището на безработицата през 2004 г. е 12.67%.

Безработицата в България през 2005 г. е била 11,46% по данни на МТСП.

Средногодишното равнище на безработицата в еврозоната и Евросъюза през 2005 г. по данни на Евростат е съответно 8,6% и 8,7%.

Коефициентът на безработица през 2007 г. е 6.9%. Безработицата в градовете е от 5.6%, докато в селата тя е 11.2%.

Регионални аспекти в развитието на пазара на труда

Между отделните региони на планиране се наблюдават големи различия в степента на икономическа активност на населението. Трайна тенденция е най-високото равнище на заетостта да се отчита в Югозападен регион - 45.6 % през 2002 г., а най-ниското равнище в Северозападен регион - 32.9%.

По отношение на безработицата съществуват съществени различия не само на ниво район за планиране, но и на ниво община. За 2002 година има 117 общини с безработица с над 50% по-висока от средната за страната, т.е. то е по-високо от 26.56%. През 2002 г. най-високото равнище на безработица е в общините Никола Козлево (66.77%), Самуил (58.53%) и Димово (55.35%), а най-ниско в общините на град София.

Оценка на политиката по заетостта

Мониторингът на пазара на труда се осъществява като:

- **Текущ мониторинг** - вътрешни наблюдения на Агенцията по заетостта. Той обхваща месечното отчитане промените на подробни показатели за търсенето и предлагането на пазара на труда и степента на изпълнение на активните политики (мерки, програми,

дейности), както и за регистрацията на безработните.

- **Специализиран мониторинг и оценка** по отделни проекти и програми (предимно с международно финансиране и по програма „ФАР“), проучвания по конкретен повод (ex-ante и ex-post изследвания и анкетни проучвания).

- **Система за брутна и нетна оценка на ефекта от програмите и мерките.** Брутната оценка - безработните са намерили работа след участието си в програма или мярка, независимо че биха могли да намерят работа и без помощта на програмата или мярката. Оценката на **нетния** ефект представя степента, в която участниците в програмите и мерките намират полесно работа на първичния пазар на труда към момента на наблюдението от съответните лица в контролната група.

Прави впечатление, че в рамките на общия мониторинг на действията на пазара на труда не се отделя достатъчно внимание върху регионалните различия.

Предизвикателства на пазара на труда

Въпреки постигнатите успехи на пазара на труда от анализа по-горе се очертават следните **основни** предизвикателства:

- Ниски нива на икономическа активност;
- Голям брой безработни;
- Голям брой обезкуражени лица;
- Наличие на неравнопоставени групи на пазара на труда;
- Значителни регионални различия по отношение на заетостта и безработицата;
- Ограничено търсене на труд, значително превишаващо предлагането на работна сила;
- Наличие на нерегламентирана заетост;
- Неадекватно на изискванията на работодателите професионално-квалификационно равнище на работната сила;

- Недостатъчно професионално обучение на заетите лица с оглед осигуряване на адаптивност на работната сила към промените в технологиите и дейностите.

Допълнителни предизвикателства на пазара на труда са:

- *Неблагоприятни демографски тенденции* и ниските възможности за устойчив икономически растеж, което ще доведе до блокиране работата на социално-осигурителната и пенсионната системи в страната.

- *Развитие на обществото, основано на знанията* с цел възможност активно (не)използване на информационните технологии и високотехнологичните производства и услуги в икономиката и повишаване на производителността на труда.

- *Промени в характера на трудовия живот.* Развитието на икономиката, основана на знанията, предполага непрекъснато усъвършенстване на професионалните знания и умения - учене през целия живот и работата, както и съвместяване на работата и семейния живот, което налага създаването и развитието на законодателна и институционална рамка, гарантираща оптимална комбинация на гъвкавост и сигурност на упражнявания труд.

Преглед на действащите програми, стратегиите и политиките по заетостта

С цел подобряване на действащите политики на пазара на труда трябва да се направи:

- Преглед на системата за обезщетения, особено за социално подпомагане, по отношение тяхното общо действие с цел повишаване на стимулите за безработните и неактивни лица за приемат работа във формалния сектор и за насърчаване на тяхното активно поведение;

- Развитие на политики, насочени към преодоляване на неравнопоставеността между жените и мъжете на пазара на труда, особено по

отношение на заплащането и възможността за съвместяване на работата със семейния живот, както и осигуряване на законова рамка, предлагаща подходящи механизми за насърчаване равните възможности между жените и мъжете;

- Разработване на нова стратегия за подобряване интегрирането на етническите малцинствени групи и по-специално на ромите на пазара на труда;

- Диалог между социалните партньори при разработването на политиката по заетостта и за адаптивността на пазара на труда. Докато трипартитното сътрудничество има своята роля, двустранният диалог се нуждае от прогресивно развитие.

Анализът на антикризисните мерки и програми за 2009 година са насочени към стимулиране на бизнес средата в страната. Те включват:

-Увеличаване с три месеца на периода, през който работодателят може да установи работното време на непълно с изменение на Кодекса на труда;

-Увеличаване на достъпността на кредитния ресурс чрез намаляване на минималните задължителни резерви на търговските банки;

-Намаляване на минималния капитал за регистриране на дружество с ограничена отговорност ООД от 5000 лв. на 100 лв.;

-Намаляване на социално-осигурителните вноски - за фонд „Пенсии” и за фонд „Гарантирани вземания на работниците и служителите”;

-Субсидии за работодатели, запазващи заетостта при редуцирано работно време за срок от три месеца. Предвидените субсидии са за кратък период от време и имат по-скоро временен, отколкото стратегически ефект. При очаквана няколкогодишна продължителност на икономическата криза в световен мащаб, такъв тип мярка не би могла да бъде особено полезна и единственият резултат би бил отлагане с

няколко месеца във времето на закриването на субсидираните работни места. Все пак може да се предположи, че програмата ще има ефект в дългосрочен аспект и след изтичане на сроковете за получаване на обезщетения безработните лица ще започнат да проявяват интерес за започване на работа и осигуряване на доходи, но не може да се очаква да повлияе веднага върху проблемите на пазара на труда;

-Прилагане на национална програма „Нова възможност за заетост” предлага разнообразни подходи за осигуряване на заетост и повишаване на конкурентноспособността на безработните лица. Като слабост при нея се очертава заложеният принцип на доброволност;

-Насърчаване на чуждестранните инвестиции в условия на световна криза не е ясно как би могло да се осъществи точно сега когато световната икономика е рецесия, но е записано в прерогативите на правителството и др.

Поради ограничените средства във фонд „Безработица” разходите за административна издръжка на Агенцията по заетостта и обслужването на търсещите работа са занижени.

Мерки за намаляване на безработицата:

1. Активни и превантивни мерки за ограничаване на безработицата и повишаване на икономическата активност на населението. С цел трайно решаване на проблема с ограничено търсене на работна сила при значителен процент на безработица, е необходимо усилията и средствата да се съсредоточат за генериране на заетост във всички възможни направления (държавен и частен сектор, големи инвеститори, малък и среден бизнес).

2. Стимулиране на икономическата активност на лицата извън работната сила. Увеличаването на броя на икономически активното население в страната може да се реализира, както чрез удължаване на

трудовия живот, така и чрез реинтегриране на обезкуражените лица и други социални групи, намиращи се извън работната сила.

3. Насърчаване на предприемачеството и стимулиране на малкия и среден бизнес за разкриване на повече и по-добри работни места. Стратегиите за национално развитие трябва да стимулират предприемачите и компаниите, използващи съвременни технологии и извършващи инвестиции за навлизането в нови пазарни ниши и сектори с перспективи за растеж.

4. Насърчаване привличането на чуждестранни инвестиции и създаване на нови работни места от държавата - ниски данъци, подобряване на обществените услуги и инфраструктура.

5. Насърчаване на предприемачеството и иновациите в приоритетни за икономиката на страната отрасли в които имаме предимство: високотехнологичните производства, хранително-вкусовата промишленост, туризма и услугите и др.

6. Повишаване на адаптивността на предприятията и работната сила към променящите се условия на пазара на труда. Подпомагане на адаптивността на персонала в предприятията чрез ученето през целия живот. Извеждане на обучението за професионална квалификация като първостепенен приоритет в труда и ключов елемент за провеждането на реформа на работните места. Обвързване на заплащането с производителността на труда, стимулиране на гъвкава заетост и гъвкаво работно време и почасово отчитане на заетостта.

7. Активизиране на политиката за учене през целия живот. Създаване на подходящи условия и мотивация за учене през целия живот - развитие на модулното обучение; разпространяване на дистанционното обучение най-късно до 2010 г.

8. Развитие на политика за равни възможности - свободен и достъпен за всички социални групи пазар на труда. Мерките, имат за цел премахването на неравнопоставеността (дискриминацията) на отделни групи на работната сила на пазара на труда, било то по полов, етнически или друг признак.

9. Интеграция на рисковите групи на пазара на труда - младежи, роми, жени, трайно безработни и др.

10. Ограничаване и преодоляване на регионалните различия в заетостта и пазара на труда. Създаване на единна хомогенна общност в държавата, а не като съвкупност от регионални общности с различна степен на развитие.

11. Подобряване на бизнес средата и подкрепа на създаването на предприятия във формалния сектор, като постоянна задача.

12. Фиксирано ниско равнище на безработицата. Равнището на безработица не е нито естествено, нито оптимално, тъй като не максимизира нетното икономическо благосъстояние на обществото. Ето защо е необходимо да се наложи като императивна закономерност поддържането на по-ниско фактическо равнище на безработицата.

Изброените мерки важат както по време на криза така и в останалите фази на икономическия цикъл, но с различен приоритет и различна сила от което произтича тяхната универсалност.

Резултатите от реализирането на горепосочените мерки могат да се отчитат на макро и микро равнища по следните основни параметри:

✓ **Заетост** - връщане към заетост или самонаемане след участие в образователно-квалификационна програма за различните групи.

✓ **Равнище на доходи** - повишаване на равнището на доходите на лицата след участие в конкретните програми и сектори за повторна заетост.

✓ **Социален статус** - повишаване на мотивацията за трудова заетост,

придобиване на трудови навици, подобряване на пригодността за заетост и др.

✓ **Оценка на ефективността на отделните активни мерки и програми** като се постави акцент върху страничните ефекти (ефект на мъртвото тегло, ефект на заместването) особено при субсидираната заетост и при създаването на устойчива заетост чрез обучение за придобиване на професионална квалификация в т.ч. и за преквалификация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения по-горе анализ в заключение може да се обобщи, че при очаквано задълбочаване на икономическата криза е необходимо да се търсят адекватни и стратегически ориентирани решения на проблема с нарастващата безработица.

Цялостната политиката свързана с пазара на труда има редица проблеми като: нивото на данъчното облагане на доходите от труд, регулиране на работните заплати, нивото на производителност и др., но основните проблеми си остават заетостта и

безработицата. Приоритетните мерки трябва да са насочени към за преквалификация и осигуряване на заетост за лица, загубили работа независимо по каква причина. Необходимо е да се прецизират условията за включване в националните програми за заетост. С цел да се гарантира максимално включване на безработни лица, трябва да се заложи в нормативните актове задължително включване на безработните лица в тях, а не по тяхно желание. В такъв случай могат да бъдат спестени средства за изплащане на обезщетения и да се субсидира създаването на принадлежна стойност и нарастването на брутния вътрешен продукт на страната.

В резултат на това ако тези процеси не бъдат анализирани навреме и не се предприемат адекватни и навременни мерки ще се създаде предпоставка за изоставане на България от останалите страни членки на ЕС по социалноикономически показатели и формиране на територията ѝ на много богати и много бедни региони с различна степен на заетост и безработица.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за насърчаване на заетостта, обн. ДВ. бр.112 от 29 декември 2001г., изм. ДВ. бр.10 от 6 февруари 2009г.
2. Национален план за действие по заетостта през 2009 г., страница на Министерство на труда и социалната политика, www.mlsp.government.bg
3. Национален план за икономическо развитие 2000 - 2006 г., юли 2001 г.
4. Национален план за развитие на Република България за периода 2007-2013 г., 28.12.2005 г.
5. НСИ данни за равнището на безработицата по години, сектори, региони за периода 2000-2007 г.
6. Правилник за прилагане на Закона за насърчаване на заетостта, Приет с ПМС № 131 от 19.06.2003 г., обн. ДВ. бр.58 от 27 юни 2003г., изм. ДВ. бр.60 от 4 юли 2008г.
7. Постановление на министерски съвет № 44 от 19 февруари 2009 г. за определяне на условията и реда за изплащане на компенсации на работници и служители, за които е установено непълно работно време, в икономическите сектори „индустрия“ и „услуги“, в сила от 27.02.2009 г., обн. ДВ. Бр.16 от 27 февруари 2009 г.
8. Приложение към Заповед № РД 01/193 от 19.02.2009 г., национална програма „Нова възможност за заетост“, страница на Агенция по заетостта, www.az.government.bg
9. Стратегия за развитие на пазара на труда и програмите за активна политика на българското правителство за 2003-2008 г.
10. Стратегия по заетостта 2004 - 2010 година, приета от Министерски съвет на 6.11.2003 г.
11. www.aeaf.minfin.bg
12. www.government.bg
13. www.mlsp.government.bg
14. www.nsi.bg
15. www.stat.bg

доц. д-р ТОДОР ИВ. ТОДОРОВ

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ “Д. А. ЦЕНОВ, Свищов

**СТАТИСТИЧЕСКИ МЕТОДИ ЗА КОНТРОЛ НА КАЧЕСТВОТО И
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА БИЗНЕС ЕДИНИЦИТЕ**

**STATISTICAL METHODS FOR CONTROL OF QUALITY AND COMPETITIVENESS OF
BUSINESS UNITS**

Associate Prof. Dr. TODOR IV. TODOROV

“D. A. TSENOV” ACADEMY OF ECONOMICS, SVISHTOV

Abstract: The problem of competitiveness of the Bulgarian firms is an essential task for the new based on knowledge economy. The integration in the European structures is unthinkable without a sharp increase of the competitiveness of our business units, which at the present moment is at an unsatisfactory level. The practice of the leading world companies confirms the statement that a higher quality of the produced goods means a more stable competitiveness. In this regard, one of the preconditions for increasing the quality comes into the face of the implementation of statistical methods for control in the management system for the technological processes and for control of the produced goods.

Key words: quality, competitiveness, economy of knowledge, statistical methods for control, six sigma

В статията се разисква въпросът за връзката “статистически методи за контрол – качество на произвежданата продукция – конкурентоспособност на фирмите” в условията на новата икономика. Защишава се тезата, че в развитите страни използването на статистическите методи за контрол върху качеството и технологичните процеси по безспорен начин е доказало тяхната ефективност във връзка с повишаване на качеството и на конкурентоспособността.

I

Проблемите за анализа и контрола на технологичните процеси и качеството на произвежданата продукция в съвременното производство имат особено важно значение във връзка с конкурентоспособността на родната икономика чрез производство на висококачествена продукция. Това е така, защото именно в процеса на производството се създават свойствата на изделията, които ги правят годни за употреба или биват третирани като брак. Този въпрос е с двойствен характер: от

една страна той има чисто **техническа страна**, зависеща от спазването на параметрите на съответния технологичен процес, а от друга - **информационна страна**, свързана със събирането и обработката на голямо количество информация за качеството и регулирането на процесите. И в двата случая (особено във втория) възниква необходимостта от използване на статистически методи за контрол, анализ и регулиране на технологичните процеси и качеството на произвежданата продукция.

Конкурентоспособността е оценка за потенциала на бизнес единиците да постигат висока ефективност чрез иновативен подход към човешките ресурси, капитала и физическите активи. По-високата конкурентоспособност означава по-високи икономически показатели и по-безпроблемно справяне с конкурентния натиск. Конкурентоспособността на фирмите е комплексна икономическа категория, която се определя от множество фактори - макроикономическа конюнктура, степен на отвореност на икономиката,

ефективно управление, добра законова рамка в страната, стабилни институции, равнище на производителността на труда, качество на произвежданата продукция и др. Всички тези фактори в различна степен оказват влияние върху конкурентоспособността на икономическите субекти на националната икономика. Обикновено конкурентоспособността се свързва с дадени характеристики на фирмата, която ѝ позволяват да се конкурира ефективно с други фирми, т.е. тя оценява дадена стока, услуга, фирма, страна и др., от гледна точка на способността им да се конкурират успешно на пазара, а това на практика се реализира чрез оценка на качеството на произвежданите стоки и услуги.

В унисон с европейските стандарти качеството е основен приоритет за производителите и обект на непрекъсната оценка от страна на пазара. Конкурентоспособността на българските бизнес единици – били те големи, средни или малки предприятия – до голяма степен се определя от качеството на произвежданите от тях продукти и услуги. Днес в условията на повсеместна конкуренция капацитетът на компаниите бързо да реагират на промените в потребителското търсене на по-качествени изделия и да въвеждат иновации е тяхно предимство в посока на постигане на по-високо ниво на конкурентоспособност.

Високото качество на произвежданата продукция е условие за повишаване на конкурентоспособността на фирмите, за увеличаване на нейната полезност, за снижаване на производствените разходи и за по-пълноценно задоволяване потребностите на потребителите. Повишаването на качеството има краткосрочен и дългосрочен ефект. В краткосрочен план този ефект се изразява във възможността да се повиши цената на продукцията без да се намаляват продажбите ѝ. В дългосрочен план ефектът се изразява във възможността да се поддържат високи

цени продължително време без опасност от ценови войни и загуба на пазарен дял. Това на свой ред води до увеличаване на приходите и печалбата на фирмите. Дългосрочна благоприятна последица от подобряването на качеството е формирането на потребителна лоялност и добър фирмен имидж, на благоприятно взаимно отношение между всички участници в разменния процес.

В терминологията на икономическата наука понятието “конкурентоспособност” се свързва не само със стойността на продуктите, но и с тяхната потребителна стойност, т.е. с тяхното качество. Най-често срещаното тълкувание на ученико-икономисти относно **конкурентоспособността на продукцията** е следното: колкото потребителната стойност, изразена чрез качеството на определен продукт, е по-висока и удовлетворява повече потребности и неговата стойност, представена чрез разходите му, е по-малка, толкова по-конкурентоспособен е той.¹ С други думи, конкурентоспособността на бизнес организациите се определя от способността им да задоволяват по-ефективно потребностите на населението от конкретни продукти при определени измерители, съпоставени с тези на конкурентите. Това означава да се предоставят на потребителите по-евтини и по-качествени стоки и услуги, което ще стимулира тяхното търсене, а оттук ще се създадат предпоставки за по-високо равнище на конкурентоспособност на самите бизнес субекти. В случая тази релация по естествен начин се вписва в израза: **“чрез качество към конкурентоспособност”**.

От предходните разсъждения става ясно, че по отношение на конкурентоспособността, качеството е в

¹ Виж: <http://www.cqmex.org/?81&02&962>; Проект BG 2003/004.937.11.03-01.25 “Постигане на конкурентност на МСП чрез Център за управление на качеството и бизнес съвършенство (CQMEX)”.

началото на релацията, т.е. то е определящото при формиране на показателя “индекс на конкурентоспособност”, като зависимостта е определено положителна, право пропорционална: по-високо ниво на качеството – по-високо ниво на конкурентоспособност на бизнес субектите. С други думи, по-високото качество на произвежданата продукция позволява фирмите да продават по-скъпо своите изделия, да разширяват своя пазарен дял, да излязат на международните пазари, което означава повече приходи и следователно по-голяма печалба. Преведена на езика на статистиката, **тази връзка по своето съдържание е регресионно-корелационна, като качеството играе ролята на независима променлива (явление-фактор), а конкурентоспособността – зависима променлива (явление-резултат).**

II

Повсеместно разпространено е убеждението, че качеството на продукцията трябва непрекъснато да бъде подобрявано. Това е свързано с естествения стремеж на хората да живеят все по-добре и по-богато, да задоволяват своите разнообразни потребности с все по-качествени храни, облекла, домакински уреди и битова техника, здравни, транспортни и др. услуги и т.н. **Един от подходите, който гарантира реално повишаване равнището на качеството на произвежданата продукция (продукти и услуги), е въвеждането в управлението на бизнес субектите на статистическите методи за контрол върху технологичните процеси и качеството.** Това е всепризнат факт във високоразвитите страни, където е масова практиката за използване на статистическите методи и техники в процеса на приемателния контрол на произведената продукция и на регулирането на технологичните процеси

и операции, с цел внасянето на своевременни корекции по отношение на отклоненията, свързани с качествените параметри на производството.

Статистическите методи за контрол на производствените процеси и качеството са с доказан значителен положителен ефект, изразяващ се в повишено равнище на качеството, намалени производствени разходи и увеличен размер на приходите. Във водещите световни компании тяхното въвеждане е факт и ефективното им функциониране е ярко доказателство за техните предимства.

Имайки предвид световният авангарден опит по използването на статистическите методи за контрол на качеството и на технологичните процеси, със сигурност може да се заключи, че тяхното практическо приложение носи на бизнес единиците, а и на икономиката като цяло, определени ползи, изразяващи се в по-висока ефективност на производството, имащо за резултат производството на по-качествена продукция, намален процент на дефектните изделия, по-конкурентен профил на местните, регионалните и международните пазари, както и наличието на условия за трайно устойчиво конкурентоспособно развитие.

По най-безспорен начин е доказан ефектът от приложението на статистическите методи в управлението на качеството и затова те заемат все по-трайно място сред „арсенала” от методи и подходи, използвани в управлението на съвременните фирми и корпорации.¹ Би могло образно да се каже, че ако равнището на качеството в дадена фирма е повишено с 5 на сто, то със сигурност поне половината от това увеличение се дължи на въведените в практиката съвременни статистически методи за контрол на качеството. **Въвеждането на статистическите**

¹ Тасев, Г. и др. Приложение на статистическите методи в системите за управление на качеството. Шумен, Издателство ХИМЕРА, 2007 г.

методи за управление на качеството е високо доходна инвестиция, защото разходите по тяхното внедряване и приложението са нищожни в сравнение с увеличените приходи от повишеното равнище на качеството, което ще последва след тяхното практическо използване. Тъй като приложението на статистическите методи е особено успешно при ситуации, в които съществува неопределеност и при които трябва да се вземат управленски решения именно в такива условия, тяхното използване за анализ и контрол върху технологичните процеси и качеството е просто наложително. При технологичните изследвания се изучават проблеми, на базата на данни, получени при специално организирани за целта експериментални наблюдения, при което безспорно се допускат известни стохастични грешки. Именно статистическите методи дават възможност тези грешки да бъдат оценявани и контролирани. Разбира се единствено статистическите методи не са достатъчни, за да се извърши пълноценен анализ и контрол върху цялостния технологичен процес, но при всички случаи те са едни от най-използваните надеждни инструменти за управлението на технологичните процеси и качеството на продукцията.

Статистическите методи създават възможност за оценка на параметрите на технологичните процеси и за проверка на хипотези на основата на данни от извадки относно качеството на продукцията. Освен това те подпомагат извеждането на оценки и формулирането на регулационни управленски решения относно точността, стабилността и настройването на технологичните процеси и регулирането на качеството в хода на производствения процес. За целта статистическите методи са математизирани в доста висока степен, като се ползват редица техники на математическата статистика и в частност – на теорията на вероятностите.

Статистическите методи за контрол на качеството и технологичните процеси в цял свят се въвеждат в практиката, защото дават много по-добри възможности от остарелите традиционни методи, за да бъдат:

а) изследвани параметрите на произвежданата продукция и производствените процеси;

б) анализирани и открити несъответствията в параметрите на качеството и причините за тяхното допускане;

в) прогнозираните общите и специфичните условия за работа на отделните процеси на бизнес организациите, както и факторите, чрез които да се предотврати допускането на несъответствия;

г) интегрирани организационните усилия за усъвършенстване на системите за управление на качеството;

д) разработени подходи за коригиране на допуснати несъответствия и усъвършенстване на продуктите, процесите и организацията на системата за контрол на качеството;

е) създадени бази данни, които да служат като инструмент за непрекъснато усъвършенстване на целия производствен процес, с цел бъдещо постоянно повишаване равнището на качеството.

III

Статистическите методи за контрол върху технологичните процеси и качеството на произвежданата продукция са подходящи за решаването на разнообразни по характер, предназначение и важност задачи в хода на съвременния мениджмънт. Използването на статистическите методи в управлението на качеството намира приложение на-често в следните няколко направления:¹

1. Статистически анализ на качеството на продукцията

¹ Подробности виж в: Данов, Т. Статистически методи за управление на качеството. С., Техника, 1987 г., с. 7-9.

Статистическият анализ на качеството на продукцията е количествена оценка на равнището на качеството на произвежданата продукция, съпроводена с качествен и количествен анализ на факторите, които го обуславят. Много известни методи за тази цел са прилаганите в Япония, САЩ и някои развити страни в Европа и Азия диаграма на Парето и модела „рибена кост“ на Ишикава. Чрез използването на статистическия анализ в управлението на качеството става възможно да се формулират обективни изводи за възможностите на машините и съоръженията да осигурят нормално протичане на технологичните процеси, за получените отклонения от допустимите норми и причините за тях, за характера на изменение на качеството на продукцията.

2. Статистически анализ на точността и стабилността на технологичните процеси и операции

Статистическият анализ на точността и стабилността на технологичните процеси и операции решава следните по-важни задачи:

- установяване на факторите, които водят до изменение в точността на оборудването;
- определяне значимостта на влияние на различните фактори върху точността на обработката;
- установяване на степента на съответствие на точностните характеристики на оборудването със зададените норми на точност в нормативно-техническата документация;
- определяне на показатели, характеризиращи точността и стабилността на технологичните процеси и операции;

Ефективността от извършването на статистически анализ на технологичните процеси и операции е в пряка зависимост от степента на познаване на протичането им. Задълбоченото познаване на конкретната производствена ситуация дава

възможност по-бързо да се премине от регистриране на отклоненията към разкриване на доминиращите фактори, да се разработят конкретни инженерно-технически мероприятия за ограничаване на влиянието им. Този вид анализи се извършват периодично при внедряване на ново оборудване, след извършен основен ремонт, при внедряване на нов технологичен процес и при въвеждането на статистическо регулиране и статистически контрол. Статистическият анализ дава възможност да се сравняват отделни аналогични процеси и операции, да се избере оптимален вариант за разпределението на технологичните операции по машини, да се разработи най-целесъобразна от икономическа гледна точка технология, осигуряваща високо качество на продукцията, да се установи надеждността и дълготрайността на отделните елементи и възли, а така също и на изделието като цяло, да не се прилагат скъпо струващи изпитвания.

3. Статистическо регулиране на технологичните процеси и операции

Чрез статистическото регулиране на технологичните процеси и операции се регистрират всички отклонения извън границите на предвидените норми и се подава съответен сигнал при поява на систематични грешки с цел бързото им отстраняване, преди да са довели до появата на брак. Главният принцип при статистическото регулиране е профилактиката. Сигналите за наличие на систематични грешки се подават, когато отклоненията превишат границите на регулиране, но все още са в рамките на допустимото ниво. В повечето случаи статистическото регулиране на технологичните процеси се осъществява с контролни карти, които всъщност представляват интервал на доверителност на оценката на временния ред от стойности на изследвания признак, а границите на регулиране – съответните нива на значимост. Много важен момент е

изборът на границите на регулиране. Когато те са много тесни, се налага да се търсят несъществуващи причини за нарушената регулация на процеса. Когато пък са много широки, съществува опасност отклоненията на изследваните процеси да не бъдат установени навреме. Контролните карти нагледно отразяват протичането на процесите и дават възможност да се натрупа обективна информация за особеностите им.

4. Статистически приемателен контрол

Статистическият приемателен контрол се прилага по време на различни етапи на производствения процес и се основава на ефективни извадкови планове. При разработката и приложението на приемателните планове обезателно се отчита и влиянието на икономическите фактори. Чрез статистическият приемателен контрол се установява реалното качество на проверяваните партии, намалява се рискът за вземане на неправилни решения, свежда се до минимум броят на проверяваните изделия, може да се въздейства по-активно върху производството в случаите, когато качеството е непостоянно. На практика се прилагат приемателни планове, които се различават един от друг по обема на извадката или по метода на формиране на извадката. Приемането на по-голям или на по-малък обем на извадката е свързано с увеличаване или намаляване на разходите за контрол на качеството и съществено влияе върху границите на регулирането.

5. Прогнозиране на равнището на качеството и моделиране на обектите

Прогнозирането на равнището на качеството и моделирането на обектите (изделия или технологични процеси) има специфичен характер и е свързано с икономическата страна на качеството. Използването на статистическите методи при управлението на качеството на продукцията съдейства за свързване в

едно цяло на контрола на готовата продукция с контрола и регулирането на технологичните процеси и операции.

IV

Проспериращите световни компании постигат по-висока конкурентоспособност не толкова с икономии, а със стъпки за постигане на най-ефективни технологични решения, гарантиращи високо качество на произвежданата от тях продукция. А това е постижимо, когато предприятието успява да отдели отчисления за технологично развитие и подмяна на техниката, за обучение и мотивиране на своите специалисти. Времето на машините Second Hand, както и на самоуките майстори отдавна е отминало. Днес водещите световни фирми въвеждат съвременни системи за управление на качеството (**Quality Management Systems - QMSys**), интегрирани с подсистеми за **компютърно управление на качеството (CAQ)**, чийто основа са именно статистическите методи за контрол на качеството.

Изграждайки гръбнакът на новите производствени структури на българската икономика, повече от належащо е да се използва авангардният световен опит и широко да бъде внедряван в нашите бизнес единици. Въвеждането на съвременните системи за управление на качеството **QMSys-CAQ**, трябва да бъде приоритет поради следните причини:¹:

- **голям обем информация по управление на качеството-обработването на информацията, която се генерира ежедневно в действащата система за управление на качеството, е немислимо и невъзможно без компютри и специализиран софтуер, като системата QMSys;**
- **повишени изисквания по отношение на документирано**

¹ Подробности виж в:

<http://www.qsyst.com/qualisyst.htm>

осигуряване на качеството- например изискването за идентификация и проследимост на продуктите, документиране на историята на произвеждане на продукта и историята на използваните материали. Когато тези данни се управляват с **QMSys**, проследимостта на по-късен етап не е проблем, осъществява се бързо и се спестява излишна работа и време;

- **нарастване на отговорността на производствения персонал за осигуряване на качеството** – целта е повишаване на мотивацията въвеждане на самоконтрола като проверка на резултатите от извършената работа, използване на данните от контрола за управление на процесите;

- **законови изисквания по отношение качеството на продуктите**, водещи до неотложно изграждане на СУК, която чрез провеждане на необходимите действия да осигури безопасни и качествени продукти;

- **конкурентоспособност на фирмата/организацията** - създаването, запазването и подобряването на качеството е приоритетна задача и основен показател за конкурентоспособността на фирмата. Чрез внедряване на CAQ се изпълняват постоянно нарастващите изисквания на клиентите, без да са необходими допълнителни ресурси.

Експертите от “Квалисист” ООД – гр. Габрово например твърдят, че инвестициите за **QMSys** се изплащат за период от 6 до 12 месеца. Фирмите, въвели системата, много бързо чувстват положителното въздействие от тази инвестиция: прозрачност и ефективност в производствените процеси, разкриване и отстраняване на причините за повтарящи се несъответствия са първите ефекти от въвеждане на **QMSys**. На следващ етап в резултат на регистриране и управление на всички задачи и дейности по отношение на качеството се редуцират до 60 % неефективните действия и до 40 % доработките. Чрез статистическия

контрол на конкретни показатели за качеството се намаляват производствените разходи от 5 до 25 %.

При някои фирми чрез въвеждане на статистическо управление на процесите се постига до 40% редуциране на разходите за провеждане на контрола върху качеството. При използването на статистическите методи за контрол на качеството се намалява значително вътрешният брак и рекламираните количества от клиентите.

Въвеждането на **QMSys** е съпроводено с увеличаване на обема от дейности за превантивно осигуряване на качеството. Инвестирането в предпазване от несъответствия води до редуциране на грешките и намаляване на разходите от некачествени продукти, изразяващо се в намаляване на общите производствени разходи, увеличаване на печалбата и приходите от продажби, което е равносилно на устойчиво и конкурентоспособно развитие на фирмите.

Без наличието на **QMSys-CAQ**, приложението на статистическите методи за контрол на качеството е почти невъзможно или частично възможно, при това икономически неизгодно и неефективно. Въвеждането на подобни системи за управление на качеството и технологичните процеси има за резултат рязко подобряване на качеството на продукцията и генерира непрекъснато положителни ефекти, известни в литературата като “верижна реакция на Деминг”,¹ изразяващи се в:

а) редуциране на разходите чрез намаляване на доработките;

б) намаляване на грешките, неочакваните препятствия и закъснения, по-ефективно използване на материално-производствените ресурси;

в) повишаване на производителността на труда, намаляване на

¹ Виж: Deming, W. E. (1982). Out of the Iris: Quality, Produktivity and Competitive Position. ISBN 0-521-30553-5.

производствените разходи, увеличаване на печалбата;

г) нови пазари поради по-добро качество на продукцията, при намалени производствени разходи, т.е. при по-ниски конкурентни цени.

Статистическите методи на практика се прилагат в две направления:

а) за проследяване, анализиране, управление и моделиране на процеси, протичащи във времето;

б) за установяване на съответствията на желаните (изискванията на стандартите, спецификациите и т.н.) с постигнатите параметри на качеството на анализирания обект.

В първия аспект се говори за статистически методи за контрол и регулиране на технологичните процеси ("Statistical Process Control"). Те се използват за анализ и управление на технологичните процеси чрез контролни карти, за контрол на измерванията, за статистическо моделиране на процесите и системите.

Във втория аспект се има предвид приемателният контрол (AS – Acceptance Sampling), по време на който статистическите методи се прилагат предимно за оценка качеството на произведената готова продукция.

По-конкретно при статистическия контрол на технологичните процеси и качеството се използват алгоритмите на средните величини, репрезентативният метод, теоретичните разпределения, показателите за разсейването, графичните изображения, оценката на статистически хипотези, многофакторният анализ и т.н. Особено популярни днес са статистическите методи за контрол на качеството, наречени още **Седем класически метода за контрол** или седем прости метода (Seven Quality Control Tools): проверочни листове; причинно-следствени диаграми; хистограми; диаграма на Парето;

диаграма "разсейване-корелация"; стратификация на данните; контролни карти и графики. Широко разпространение получи и методът за статистически контрол на качеството, наречен **„Шест сигма”** („Six sigma”), чието приложение спомага за рязко подобряване на качеството, защото е строг количествен критерий за контрол на качеството, допускащ само 3-4 дефекта на милион извършени операции или произведени единици продукция.

* * *

В заключение може да се обобщи, че високото качество на произвежданата продукция е най-важната характеристика за конкурентоспособност на бизнес единиците, субекти на националната икономика. Вариацията в равнището на качеството показва различната степен, в която съответният продукт може да задоволява потребностите на купувачите. Европейските директиви задължават българските фирми също да окомплектоват своите системи за управление на качеството с подходящи алгоритми и софтуер, съдържащ статистически методи за контрол на качеството и технологичните процеси. Между впрочем това се подразбира и по презумпция, произтичаща от основната задача на Лисабонската стратегия за изграждане на нов тип икономика, базирана на знанието. В отделни бизнес единици вече са въведени статистическите методи за контрол, а нормативната база е много добре разработена и правно регламентирана. Експерти на Българския институт за стандартизация (БИС), Съюза на специалистите по качеството в България (ССКБ), Българската стопанска камара (БСК) и др. перманентно провеждат обучения на кадри, които се подготвят да прилагат успешно статистическите методи в практиката в унисон с изискванията на международните стандарти от серията ISO

гл. ас. д-р ПОЛЯ АНГЕЛОВА

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ "Д. А. ЦЕНОВ", ГР. СВИЦОВ

**ЕВРОПЕЙСКА СИТЕМА ЗА ИНТЕГРИРАНА СТАТИСТИКА НА СОЦИАЛНАТА
ЗАЩИТА (ESSPROS) – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ**

**EUROPEAN SYSTEM OF INTEGRATED SOCIAL PROTECTION STATISTICS
(ESSPROS) - METHODOLOGICAL ASPECTS**

Chief Assistant Prof. POLIA ANGELOVA, Ph.D.

"D. A. TSENOV" ACADEMY OF ECONOMICS, SVISHTOV

Abstract: The need from harmonized statistical information about system of social protection determine the development of European System of integrated Social Protection Statistics (ESSPROS). This article reviews the methodology, organization, current standing and structure of ESSPROS. A definition of the scope, objects of research and basic concepts of the system. There are presented the main statistical indicators which are developed on the basis of information gathered. The functions of social protection are described. The list of risks or needs that may give rise to social protection is as follows: Sickness/Health care, Disability, Old age, Survivors, Family/children, Unemployment, Housing, Social exclusion not elsewhere classified.

Key words: ESSPROS, core system, social protection, social protection benefits, indicators.

Въведение

Осигуряването на ефективно функционираща система за социална защита е сред основните приоритети на социалната защита в Европейския съюз. Социалните права произтичат от обществения договор и за да бъде изпълнена задачата за икономическо и социално сближаване на страните-членки на общността, е необходимо взаимодействие между държавата, бизнеса и гражданското общество. За да наблюдава тези процеси, Европейската комисия се нуждае от пълна, актуална и достоверна информация за текущото състояние и развитието на социалната защита в страните от ЕС.

В отговор на необходимостта от специфичен инструмент за статистическо наблюдение на социалната защита на гражданите на ЕС в края на седемдесетте години на миналия век Евростат, съвместно с представители на отделните държави, поставя началото на Европейската система за интегрирана статистика на социалната защита (*European System of integrated Social PROtection Statistics*,

наричана по-нататък за краткост ESSPROS). Статистическото наблюдение е насочено към получаване на цялостна картина на социалната защита чрез обхващане на социалните помощи и обезщетения и тяхното финансиране, осигуряване на съпоставимост между показателите в отделните страни, както и хармонизиране на получената информация с тази от националните сметки.

Целта на настоящата статия е да запознае читателите с методологическите концепции на системата за статистика на социалната защита ESSPROS и европейския опит при организацията и провеждането на статистическите изследвания в тази област. В България статистиката на социалната защита, в контекста на ESSPROS, се провежда по договор за проекти на Програма ФАР 2005, ФАР 2006 и други грантове. Тези наблюдения са сравнително нов момент в статистическата практика у нас, което определя и актуалността на разглеждания проблем.

I. Методологическа рамка, обхват и структура на статистическата система ESSPROS

Някои основни принципи на методологията на системата за статистика на социалната защита ESSPROS се разработват за първи път през 1981 г. С оглед необходимостта от по-голяма гъвкавост и яснота при използване на информацията от широк кръг потребители, в т.ч. и за научни изследвания, през 1996 г. се разработва разширена методология, която става базова за следващото десетилетие [7]. Лисабонската стратегия от март 2000 г. дава тласък на обмена на информация за модернизиране на системите за социална защита между държавите-членки. Процесите на отворена координация в социалната област и засилване на позициите на социалната защита и социалното включване поставят нов акцент върху необходимостта от сравнима, актуална и надеждна статистика [9]. Приемането на нови страни-членки също налага необходимостта от промени в методологията и организация на системата ESSPROS и през 2007 г. с Регламент (ЕС) № 458/25.04.07, се внасят допълнения и подобрения в базовата методология от 1996 г. [4]. Целта на регламента е създаването на общи статистически стандарти, които позволяват създаването на хармонизирана база данни за социалната защита на населението в страните от Европейския съюз.

В структурно отношение сега действащата система ESSPROS е изградена от две части – основа на системата (CORE system) и допълнителни модули [8]. Статистическите данни, отнасящи се до основата на системата, обхващат финансовите потоци на социалната защита (разходи и постъпления) и схемите за нейното осъществяване. Въз основа на тези данни се разработват определени количествени и качествени показатели за характеризиране на

равнището на социална защита. Модулите съдържат допълнителна статистическа информация по конкретни аспекти на социалната защита. Всеки модул има собствена методология, регламентирана със съответно решение на Европейската комисия [10].

Темите, обхванати от модулите, се определят от потребностите, заявени от държавите-членки и Комисията, като самото въвеждане на модулите се предшества от широки предварителни консултации с Евростат. В действащата методология на системата са включени два модула:

- “Брой на пенсионните бенефициенти”, който обхваща броя на получаващите пенсия, независимо от вида ѝ. По този модул се събират регулярно данни от почти всички страни-членки, в т.ч. и България.

- “Нетни ползи за социална защита”. Отчита разликата между постъпилите чрез фискалната система данъци и социални осигуровки и изплатените обезщетения, както и размера на социалните помощи, получени под формата на данъчни облекчения. За въвеждането на този модул в отделни страни от 2005 г. до 2008 г. се провеждат пилотни изследвания. Предвижда се, след анализ на получените резултати, регулярно събиране на данни по този модул да започне не по-рано от 2010 г.

Условията и редът за набиране на данните от националните статистики в отделните държави, както и форматите за предаване на данните, критериите за качеството на информацията, показателите, правилата за разпространение и др., са регламентирани с конкретни нормативни документи [5,6].

II. Основни дефиниции в статистическата система ESSPROS

Социалната защита е многоаспектна категория и в икономическата теория не съществува универсално определение за обхвата и формите ѝ, включително и като обект на статистическо изучаване.

Поради това методологията на статистическата система ESSPROS определя съдържанието на ключовите понятия, свързани със социалната защита, така че да отговарят едновременно за нуждите на социалната политика и за набиране на информация и анализи на международно равнище [8].

• **Социална защита (social protection)**. Обхваща всички операции от публични или частни организации, насочени към подпомагане на домакинствата и лицата за определен набор от рискове и потребности, при условие, че получателите не участват за това в едновременно реципрочно индивидуално (колективно) споразумение. Списъкът на рисковете и потребностите, които изискват социална защита, включва: болест и/или здравни грижи; инвалидност; старост; помощи за наследници поради смърт в семейството; семейство/деца; безработица; жилища; социална изолация. Целта на този списък е да ограничи обхвата на социалната защита в областите, типични за Европа. От друга страна чрез него се осигурява производство на сравними статистически данни, тъй като институциите и социалните традиции в отделните държави-членки се различават значително. Посочените рискове и потребности определят функционалното предназначение на ресурсите и обезщетенията, независимо от законодателните или институционални структури, които ги финансират. В този смисъл, в статистическата практика те се обозначават с понятието “функции на социална защита”.

• **Схеми за социална защита (social protection schemes)**. Те представляват съвкупност от правила, подкрепена от една или няколко институционални единици, които регулират предоставянето на социална защита под различни форми и нейното финансиране. Схемите за социална защита са близки по своята структура със системата на националните сметки.

Статистическата информация може да бъде представена в счетоводна рамка, която обхваща предоставянето на социална защита (разходи) и неговото финансиране (приходи). Класифицирането на схемите за социална защита може да се извърши по различни признаци и в този аспект не съществува единна класификация. Без да навлизаме в подробности, можем да отбележим критериите, по които могат да се групират схемите, и основните групи към тях.

➤ **Начин на управление.** Критерият се отнася до участието на държавата в управлението на средствата за социална защита:

✓ държавно контролирани (публични) схеми;
✓ не контролирани от държавата (частни) схеми.

➤ **Правоприлагане** (от гледна точка на защитените лица).

✓ задължителни схеми;
✓ доброволни схеми.

➤ **Начин на формиране на ресурсите:**

✓ схеми чрез осигурителни вноски;
✓ схеми без осигурителни вноски.

➤ **Обхват на системата:**

✓ универсални – прилагат се за цялото население;
✓ общи – преобладаващо за икономически активното население;
✓ специална схеми – предназначени са за конкретна социална група.

➤ **Ниво на защита.** По този критерий съществуват значителни различия при тълкуването на групите:

✓ основни;
✓ допълнителни.

• **Социални помощи и обезщетения (social protection benefits)**. Това са трансфери за подпомагане на защитените лица под формата на: парични плащания за възстановяване на разходи, пряко предоставяне на стоки и услуги и фискални помощи под формата на данъчни облекчения.

• **Статистически показатели (quantitative and qualitative indicators).**

Въз основа на предоставената от националните органи на държавите-членки информация, Евростат разработва обобщаващи показатели за характеризирани размера и структурата на социалната защита в общността. По-важните от тях са [11]:

- Общо разходи за социална защита по текущи цени (в % от БВП);
- Общо разходи за социална защита на глава от населението (в ECU/EURO);
- Общо разходи за социална защита на глава от населението (по паритета на покупателната способност на националната парична единица);
- Структура на разходите за социална защита по икономически елементи (в % от общата сума);

➤ Структура на социалните помощи по функции (в % от общата сума на разходите за социални помощи);

➤ Социални помощи по функции на глава от населението (по паритета на покупателната способност на националната парична единица);

➤ Общо разходи за пенсии по текущи цени (в % от БВП);

➤ Общо разходи за грижи за възрастни хора (в % от БВП);

➤ Структура на приходите за социална защита по икономически елементи (в % от общата сума на постъпленията) и др.

На фиг. 1 е представена методологическата рамка и връзките между отделните елементи на системата ESSPROS.

ОСНОВА НА СИСТЕМАТА (CORE SYSTEM)

Фиг. 1. Структура на Европейската система за интегрирана статистика на социалната защита (ESSPROS)

III. Функции на социалната защита – същност, форми и видове

- **Болест и/или здравни грижи.**

Социалната защита по тази функция покрива изцяло или частично загубата на доход поради временна нетрудоспособност в резултат на болест или трудова злополука и медицински грижи за възстановяване, поддържане и подобряване здравето на хората. Паричните обезщетения включват основно платения отпуск по болест, тъй като някои плащания са включени в други функции (например при бременност, инвалидност и т.н.). Обезщетенията в натура обхващат медицинските и парамедицинските услуги от общо практикуващите лекари, престой в болницата (стационарно лечение), лабораторни тестове и други изследвания, стоматологични услуги, физиотерапия, превантивни мерки (ваксинация) и др.

- **Инвалидност.** Инвалидността се дефинира като пълна или частична невъзможност за участие в трудова дейност или водене на нормален живот, причинена от умствено или физическо увреждане. Социалната защита по тази функция включва осигуряването на доход на лица под пенсионна възраст (установена за съответната държава) с установена инвалидност и предоставяне на помощи в натура. Към паричните обезщетения се отнасят: инвалидните пенсии, пенсите по болест (т.нар. ранно пенсиониране), плащания за допълнителни грижи за хората с увреждания и др. Обезщетенията в натурално изражение намират израз в настаняване на лицата в подходящи здравни и др. заведения, рехабилитационни услуги, съдействие за ежедневното обслужване на лицето с увреждания и др.

- **Старост.** Функцията обхваща предоставянето на социална защита срещу рисковете и потребностите, свързани със старостта: загуба на доходи, недостатъчни доходи,

зависимост при обслужването, намалени възможности за участие в социалния живот и др. Целта на обезщетенията по тази функция е осигуряване на заместващ доход (пенсия) при навършване на пенсионна възраст, гарантиране на определен доход при навършване на дадена възраст и липса на пенсия, предоставяне на стоки и услуги в натура, за които се изисква наличие на условия, свързани със социалното положение или възрастта. Паричните обезщетения във форма на пенсии са следните: пенсии за старост, пенсии за ранно пенсиониране (за лица работили при тежки и/или специфични условия на труд), частични пенсии и др. Обезщетенията в натура намират израз в практическа помощ и грижи за възрастни хора, ползване на намалени цени и тарифи за културни развлечения и т.н.

- **Помощи за наследници поради смърт в семейството.**

Предоставянето на социални помощи е с цел осигуряване на временен или постоянен доход на наследниците на починалото лице, особено когато е било глава на семейството. В зависимост от конкретния случай за наследници се приемат съпруг (а) на починалото лице, неговите деца, внуци, родители или други роднини. Паричните обезщетения са под формата на наследствени пенсии, обезщетения при смърт, други периодични или еднократни плащания. Обезщетенията в натура намират израз в покриване разходите за погребение (според възприетата схема на защита), стоки и услуги за подпомагане на вдовици, сираци и подобряване на социалния им живот.

- **Семейство/деца.** Социалната защита по тази функция е свързана с осигуряване на финансова подкрепа на домакинствата за отглеждането на децата, предоставяне на помощ на лица, подкрепящи други роднини (различни от деца) и социални услуги, специално предназначени за защита на

семейството и децата. Паричните плащания са под формата на обезщетения при раждане, платен отпуск за бременност, раждане и отглеждане на малко дете, детски надбавки, други помощи за покриване на специфични разходи в семейството (самотни майки, деца с увреждания и т.н.). Обезщетенията в натура включват грижи за децата в предучилищна възраст (храна и др.) в детските градини, настаняване на деца в приемни семейства, стоки и услуги, предоставени на домовете за деца в неравностойно положение, подпомагане на млади семейства с деца чрез намалени цени и тарифи за почивка и др.

- **Безработица.** Социалните помощи за безработица са елемент на политиките по заетостта, които биват пасивни и активни. Пасивните имат за цел да смекчат последиците от безработицата, докато активните целят нейното предотвратяване или намаляване. Социалните помощи при безработица изпълняват основно пасивни функции, макар че някои от тях, като програмите за обучение, имат активен характер. В общ план целта на социалната защита при безработица е да компенсират изцяло или частично дохода при отпадане на лицето от платена заетост. Паричните обезщетения могат да бъдат пълни или частични, в зависимост от размера на дохода, ранно пенсиониране, породено от свиване на пазара на труда или реструктуриране на отрасъла, добавки за професионално обучение и др. Помощите в натурално изражение обхващат плащания за транспорт за насърчаване мобилността при търсене на работа, участие в програми за професионално обучение, предоставяне на храна, дрехи и т.н.

- **Жилища.** Функцията намира израз в намеса от страна на държавата за приважване в съответствие разходите за жилище с доходите на домакинствата. Жилищната политика е многоаспектна категория и излиза извън рамките на

системата ESSPROS. Поради това по тази функция помощите се класифицират само като обезщетения в натура. Те включват помощи за наем, в т.ч. осигуряване на социални жилища (настаняване на лица и домакинства в жилища с по-нисък наем от пазарните цени), помощи за собственици и обитатели за текущо поддържане на сградите и др.

- **Социална изолация (социално изключване, неklasифицирано другаде).** Дефинирането на рисковете и потребностите по тази функция е сложно, тъй като самото понятие социално изключване се отнася за различни социални сфери: бедност (равнище на доходите), несигурни ситуации в здравеопазването, заетостта и др. Именно поради това тук се включват разнородни по своя характер обезщетения. Докато други функции се отнасят за лица с ясно идентифицирани потребности или рискове, тази функция се отнася за лица с риск от “социална изолация”. Обхватът на обезщетенията съдържа подпомагане на бедни и уязвими групи – настаняване, храна и др., помощи за емигранти и бежанци, помощи за жертви на престъпления и насилие, рехабилитация на зависими от наркотици и алкохол и пр.

IV. Състояние на статистиката на социалната защита в България

От началото на 2004 г. България като страна-кандидат за член на ЕС се насърчава и започва подготовка за хармонизиране статистическите наблюдения на социалната защита в контекста на методологията на ESSPROS. През 2006 г. по проект на Програма ФАР за първи път започва събирането на статистически данни за социалната защита [1]. В рамките на дейността на междуведомствена работна група са идентифицирани схемите за социална защита в България и са класифицирани обезщетенията и помощите, предоставяни по тях. Формирани са и предварителни данни за 2005 г. за приходите и разходите на

отделните схеми и данни за разходите по видове обезщетения и функции.

Основен източник на данни са информационните системи и финансовата документация за паричните потоци на институциите, които администрират схеми за социална защита, а именно: Агенцията за социално подпомагане, Националният осигурителен институт, Националната агенция по приходите, Агенцията по заетостта, Националната здравно-осигурителна каса, Министерството на образованието и науката, Министерството на здравеопазването и Националният статистически институт за касовото изпълнение на държавния бюджет [2]. Статистически данни за модула Бенефициенти на пенсии се подготвят и предоставят на Евростат от НОИ [3].

* * *

Отвореният метод на координация в сферата на социалната защита и социалното включване определя системата ESSPROS като ключов инструмент за осигуряване на надеждна и хармонизирана статистика на национално и европейско равнище. В този смисъл пред органите на Националната статистическа система стои задачата за по-нататъшно разширяване и усъвършенстване на статистическите изследвания на социалната защита. Обменът на положителни практики и новаторски подходи ще повиши ефективността на координацията между участниците в тези изследвания и качеството на информацията, необходима за разработване на политиките и стратегиите на ЕС в областта на социалната защита и социалното включване.

Литература

1. Годишен отчет 2006. Национален статистически институт. София, 2007.
2. Интегрирана статистика на социалната защита - основен модул: Схеми за социална защита и обезщетенията в обхвата на ESSPROS. <http://www.nsi.bg>
3. Пилотен проект "Статистика на социалната защита". Национален осигурителен институт, Р.България. www.actuarybg.org/download.php
4. Commission Regulation (EC) No 458/2007 of the European Parliament and of the Council of 25 April 2007 on the European system of integrated social protection statistics (ESSPROS), OJ L113, 30.04.2007, p.3
5. Commission Regulation (EC) No 1322/2007 of the European Parliament and of the Council of 12 November 2007 on the European system of integrated social protection statistics (ESSPROS) as regards the appropriate formats for transmission, results to be transmitted and criteria for measuring quality for the ESSPROS core system and the module on pension beneficiaries, OJ L294, 13.11.2007, p.5;
6. Commission Regulation (EC) No 10/2008 of 8 January 2008 implementing Regulation (EC) No 485/2007 of the European Parliament and of the Council on the European system of integrated social protection statistics (ESSPROS) as regards the definitions, detailed classifications and updating of the rules for dissemination for the ESSPROS core system and the module on pension beneficiaries, OJ L5, 09.01.2008, p.3.
7. ESSPROS Manual 1996. Social and regional statistics and geographical information system. Living Conditions. Luxembourg: European Communities, Eurostat, 1996.
8. ESSPROS Manual. The European System of integrated Social PROtection Statistics (ESSPROS). Population and social conditions. Luxembourg: European Communities, Eurostat, 2008.
9. European system of integrated social protection statistics (ESSPROS). Social and employment situation in Europe. Social Protection. <http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10141.htm>
10. Living conditions and social protection. Social Protection (ESSPROS). <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
11. Social protection. Living conditions and welfare. Population and social conditions. Database. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

доц. д-р СНЕЖИНА КАБАИВАНОВА
ВТУ "СВ.СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ГАРАНТИРАНЕ НА СИГУРНОСТТА ПРИ ЕЛЕКТРОННИТЕ РАЗПЛАЩАНИЯ

GUARANTEE OF SECURITY OF ELECTRONIC PAYMENTS

Associate.Prof. SNEZHINA KABAIVANOVA
VTU"ST.ST. CIRIL AND METHODIUS"

Abstract: It is an overview of three variants for guarantee the security of electronic payments. The first is connected with the juridical law for electronic documents and electronic signature. The accent is upon the asymmetric crypto-system, the private and public key. In a table are shown officially registered suppliers of certificated services which are guarantees as third side during electronic payments. The following species of digital certificates are into list: Personal Sign, Hyper Sign 128, Object Sign. The second variant for guaranteeing the security of electronic payments is the protocols SSL(Secure Sockets Layer) and SET (Secure Electronik Transaktion). The third variant of electronic payments is connected with the usage of mobile cell phones. There is an examination of the system for mobile payments "SEP Bulgaria".

Key words: electronic payments, electronic documents, electronic signature, digital certificates.

Сигурността при електронните разплащания се гарантира със законови(юридически) средства, програмни, хардуерни и комбинация от тях в зависимост от избрания вариант на разплащане.

С влизането в сила на Законът за Електронния Документ и Електронния Подпис (ЗЕДЕП) през октомври 2001 г. се регламентира приравняването на електронния документ с хартиения и на електронния подпис със саморъчния. Електронният документ е електронно изявление, записано върху магнитен, оптичен или друг носител, като във всеки момент от времето по желание на една от страните или при необходимост, той може да бъде възпроизведен и върху хартиен носител. Електронното изявление е словесно изявление представено в цифрова форма чрез общоприет стандарт за преобразуване, разчитане и визуално представяне на информацията. Съгласно алинея 2 на чл. 2 в електронното изявление се допуска и несловесна информация. В чл.3 алинея втора се уточнява че "писмената форма се смята за спазена, ако е съставен електронен документ". За да бъде той

наистина такъв трябва да добавим и заверен с електронен подпис. Документи, които осигуряват формална и юридическа сила на дадено действие могат да се обработват и съхраняват изцяло в режим он-лайн. С това се съкращава времето за предаване на данните и осигуряване на своевременна информация за вземане на съответното решение.

Въвеждат се понятията автор на електронното изявление (сочи се като негов извършител (чл. 4)) и титуляр, който е лице, от името на което е извършено електронното изявление. Когато титулярът на електронното изявление е физическо лице, най-често той е и автор. Когато обаче, титулярът на електронното изявление е юридическо лице – няма съвпадение между автор и титуляр на електронното изявление. Затова е задължително да се уточнят двете понятия и да се определи отговорността на титуляра. Той може да предостави цифровия си сертификат на автора, но само след нотариална заверка. Така при възникване на злоупотреби и спорни ситуации отговорността се поема от авторът.

Другият вариант е всеки от тях да има самостоятелен електронен подпис. Това е свързано с допълнителни разходи за четец, смарта карта или флеш памет, такси за обслужване и в зависимост от вида на електронния подпис с неговата цена.

Съгласно чл. 13, алинея (1), електронният подпис е всяка информация, свързана с електронното изявление по начин, съгласуван между автора и адресата, като разкрива самоличността на автора и неговото съгласие с електронното изявление. Чрез електронния подпис се защитава съдържанието на електронното изявление от последващи промени. Физическият носител на електронния подпис е смарт карта или флеш памет, четец към тях който се прикрепя към персоналния компютър на титуляра (автора) и обслужващи програмни модули.

Електронният подпис е преобразувано електронно изявление, което е включено, добавено или логически свързано със същото електронно изявление преди преобразуването. Самото преобразуване се извършва с алгоритми (изискванията към тях са одобрени с наредба на Министерския съвет), подчинени на асиметричната криптосистема. При нея се създават двойка криптографски ключове, които включват частен ключ и алгоритмично свързан с него публичен ключ. Избрана е асиметричната криптосистема, защото само с единия ключ е практически невъзможно да се открие другия ключ. Частният ключ се държи от титуляра или от автора, когато той е различен от титуляра, съгласно чл. 25, ал. 2, точка 3. б и ал. 3, точка 2. Той не трябва да се съобщава на трета страна, защото играе ролята на саморъчен подпис. Публичният ключ се публикува във водения Регистър от Доставчика на удостоверителни услуги или с други думи казано той е достъпен от трети страни. Чрез него може по

несъмнен начин да се установи дали преобразуването на първоначалното електронно изявление е извършено чрез използване на съответния му частен ключ и изменено ли е електронното изявление след преобразуването. В зависимост от ситуацията чрез единия ключ може да се криптира съдържанието на дадено електронно изявление, а чрез другия ключ да се декриптира. Например, когато авторът изпраща електронно изявление той го криптира с частния си ключ. Адресатът (получателят) го декриптира с публичния ключ на автора (взема го от Регистъра). Може електронно изявление да бъде криптирано (шифрирано) с публичен ключ (взет от Регистъра) и декриптирано (дешифрирано) с частния ключ в страната на получателя. Всъщност криптографският ключ е ред от символи, който се използва в алгоритъм за преобразуване на информацията от разбираем в шифриран вид (криптиране) или обратно – от шифриран в разбираем вид (декрептиране).

С електронния подпис доставчикът на удостоверителни услуги (ДУУ) гарантира за титуляра на удостоверението и за информацията, която го индивидуализира. Той е трета страна при извършване на електронните трансакции. Изборът на доставчик изисква запознаване с условията и видовете електронни подписи на всеки ДУУ. Клиентът получава Удостоверение (цифров сертификат) записано върху технически носител, четец, който се поставя към персоналния компютър на титуляра (автора) и съответното програмно осигуряване.

Всеки, който желае да придобие електронен подпис е препоръчително да посети сайта на Комисията за регулиране на съобщенията и да види законово имащите право да издават цифрови сертификати. До настоящия момент (март 2009 година) данните могат да бъдат видяни в следната таблица.

Регистрирани доставчици на удостоверителни услуги (ДУУ) за универсален електронен подпис към 23 март 2009 г.

№ по ред	ДУУ	Решение №	Дата на издаване	Адрес на уеб сайт
1.	„Информационно обслужване” АД	260	27.03.2003	http://www.StampIT.org
2а	„Банксервиз” АД	1113	25.09.2003	http://www.B-trust.org
2б	„Банксервиз” АД	1801	20.09.2005	http://www.B-trust.org
4.	„Инфонотари” ЕАД	2379	19.12.2005	http://www.infonotary.com
3.	„Спектар” АД	526	23.03.2006	http://www.spektar.org
5.	„СЕП България”	1170	17.07.2008	http://e-singn.mobisafe.bg

¹ Данните са взети от уеб сайта на Комисията за регулиране на съобщенията с адрес <http://www.crc.bg>, като се използват хипервръзките Области на регулиране, Електронен подпис, Регистър на удостоверенията за универсален електронен подпис на регистрираните доставчици.

Удостоверението е електронен документ в който има данни за ДУУ (наименование, адрес, БУЛСТАТ, указание за националността му и др.) и данни за титуляра (автора, ако той е овластен от титуляра по надлежния ред) а именно: името или фирмата, адреса, данни за съдебната регистрация на титуляра, основание за овластяване на автора и негови лични данни. Съдържат се още публичен ключ, който съответства на частния ключ на титуляра и идентификаторите на алгоритмите, с помощта на които се използват публичните ключове на титуляра и на доставчика на удостоверителни услуги. Удостоверението има свой уникален идентификационен код, дата и час на издаването, срок на действие (три години съгласно чл.24 ал.3 освен ако не е уговорено друго). Предвижда се възможност за спране действието на удостоверението (за не повече от 48 часа) когато има съмнение за нарушаване сигурността на частния ключ или по искане на Държавната комисия по далекосъобщенията. Спирането на действието на удостоверението се извършва чрез създаване на невъзможност за достъп към него, като за това се уведомява титуляра (автора). След отстраняване на нередностите действието на удостоверението се възобновява.

Издаваните цифрови сертификати в България се основават на общи Интернет стандарти. Чрез тях се осигурява установяването на самоличността на хора или електронни активи в мрежата. Всъщност това се файлове с данни в електронна форма и с помощта на протоколите SSL (Secure Sockets Layer) и TLS (Transport Layer Security) се осигурява криптираната он-лайн комуникация и се ползва защита на он-лайн транзакции. С помощта на цифровите сертификати самоличността на двете страни е проверена и удостоверена като е гарантирана автентичността на участниците. Съдържанието на съобщението е запазено от неоторизиран достъп (конфиденциалност), съдържанието е запазено цяло, след като вече е създадено. Сертификатът е доказателство, че всички страни са одобрили транзакцията (неотменяемост).

Потребителят може да избере един от следните видове цифрови сертификати за електронно подписване на електронни документи:

- Лични сертификати (Personal Sign), с които притежателят може да идентифицира себе си пред уебсайтове и да получи достъп до защитена информация, да кодира съобщения и да се гарантира тяхната цялост.

- Защитен сървър (Server Sign) – използва се за доказване идентичността на дадена фирма в WEB пространството чрез задаване на име на домейн и улесняване комуникацията между нейния WEB – сървър и свързаните (към него потребители). Могат да се ползват и като средство за проверка на оторизация за достъп.

- Сертификат Хиперсайн (Hyper Sign 128) - на ниво сървър усилва действието на протокол SSL и технологията за получаване на стабилно кодиране (128 бита) по време на работа с брауъра (Internet Explorer или Netscape Communicator) в Интернет.

- За подписване на обекти (Object Sign), предимно софтуер, който се разпространява в различни варианти в световната мрежа. Чрез него авторите на софтуера гарантират своята професионална квалификация, а потребителите получават 100 % сигурност.

От програмна гледна точка сигурността не електронните разплащания се гарантира със следните по-важни протоколи:

- SSL (Secure Sockets Layer). Той е разработка предимно на Netscape. Гарантира сигурността на транзакциите при разплащанията между клиент и търговец. Един от примерите за приложението му е в областта на електронната търговия, когато клиентът избере вариант за он-лайн разплащане през <http://www.ePay.bg>. Целта е да се извърши автентификация (представяне) на двете страни, като при обменът на данни между тях се осигурява криптирана SSL връзка. Потребителят може да разпознае сървърите, които използват този протокол по URL адреса им <https://>. В зависимост от алгоритмите за кодиране SSL се предлага в два варианта - 40-битов и 128-битов. При втория вариант сигурността на криптиране е по-висока.

- SET (Secure Electronic Transaction) гарантира необходимото равнище на сигурност при разплащания

с кредитни карти. Той включва следните четири компонента:

- ✓ Търговски сървър, който приема заявките за разрешение за електронни разплащания и самите плащания.

- ✓ Разплащателен портал, който обработва разплащанията за самия търговец. Порталът е разположен в обслужващата банка на търговеца или в друга упълномощена от нея институция в зависимост от вида на разплащане.

- ✓ Портфейл- в него се генерират съобщения, които се приемат от търговския сървър, разплащателния портал и сертификатора.

- ✓ Сертификатор – издава и проверява цифровите сертификати за обслужване на горните три компонента.

Освен това всяка банка допълнително провежда своя политика за гарантиране сигурността при електронните разплащания. Например, като допълнителна услуга на клиента се предлага възможност той да получава SMS съобщения при всяка промяна на паричните му средства, задаване върху лист хартия на цифрови комбинации различни за всеки ден, които играят ролята на парола, определяне срок на валидност на паролите и при неспазването му временно се спира достъпа до сметката и др.

С развитието на информационните и комуникационни технологии набира скорост и разплащанията през мобилните телефони. Засега у нас е регистрирана системата за мобилни разплащания – „СЕП България”. Основни компоненти на мобилното разплащане са: мобилния телефон, който играе ролята на терминално устройство за нареждане на плащанията, изградената мрежа за мобилна телефония като технически канал за електронен обмен и личния електронен портфейл, като основен механизъм за управление на плащанията. Мобилните плащания включват всички действащи платежни инструменти, а именно: разплащателни сметки, дебитни и кредитни карти, кредитни линии. Предимството е, че

мобилните плащания могат да се извършват по всяко време и от всяка географска точка. Външния достъп до данните е защитен със следните средства:

✓ криптиране на информацията при пренос през мобилните канали и съхраняване на сървъра;

✓ електронно подписване на съобщенията;

✓ сложна система от права за достъп в която се включват уникална идентификация и режим на достъп за всяко мрежово устройство;

✓ индивидуално оторизиране с ПИН (персонален идентификационен номер) или ЛИР (личен идентификатор за разплащания) на всяка платежна операция.

Друго средство, гарантиращо сигурността, е възможността потребителят да управлява своите електронни операции с помощта на софтуерното приложение „мобилен портфейл”¹, което е записано в защитен сектор на СИМ картата в телефона. Всяка една транзакция се потвърждава с ПИН код и електронен подпис, който се съдържа в СИМ картата на личния мобилен телефон на потребителя. Всички данни и комуникации се предават по защитен канал, който се предлага от СЕП. В телефона на потребителя не се пази никаква финансова информация.

¹ За повече подробности в статията „СЕП България” стартира мобилните плащания на Атанас Шарков, управляващ директор на „СЕП България” АД в списание Банки Инвестиции Пари бр. 3-4/2008, стр. 23

Литература:

1. ЗЕДЕП, ДВ бр.34, 2001.
2. Кабаиванова С. Приложни аспекти в областта на информационните технологии, Фабер, Велико Търново, 2008.
3. Шарков А. „СЕП България” стартира мобилните плащания”, сп.Банки, Инвестиции Пари, бр. 3-4/2008.
4. Интернет източници:
<http://www.crc.bg>, <http://www.sepbulgaria.com>.

докторант ВЛАДИМИР ЦЕНКОВ
ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

**ОБОБЩЕНИ ФАКТИ ОКОЛО КАПИТАЛОВАТА ВЪЗВРЪЩАЕМОСТ:
ПО ПРИМЕРА НА ИНДЕКСА SOFIX**

**SUMMARIZED FACTS ON THE CAPITAL RETURN:
BY THE EXAMPLE OF THE SOFIX INDEX**

PhD Student VLADIMIR TSENKOV
SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The present research shows summarized data on the statistical properties of return and volatility of the Bulgarian capital market following the example of the SOFIX index. We recognized facts, such as the existence of autocorrelations, non-linear dependences, distributions with kurtosis and fat tails and nonstationarity of volatility, that characterize return and volatility. Upon examining the results from those indicators, we discarded the applications of the efficient-market hypothesis and the random walk hypothesis regarding the dynamics of the examined index. The results' presentation is related to the tendencies displayed by other emerging and developing markets.

Key Words: Financial Time Series, Financial Market, Efficient-Market hypothesis, Random Walks hypothesis, Autocorrelation

Емпиричните изследвания при финансовата иконометрия са базирани на анализ на времеви редове от данни. Това позволява, фокусирайки се на количествени заключения, да се моделират и тестват иконометрични модели, описващи определени финансови зависимости. Но за бъде този подход успешен, трябва да открийм две особености на финансовите процеси, оказващи съществено влияние върху тяхното моделиране, а именно допуснато случайно блуждаене и нестационарност на променливостта. Теорията за случайното блуждаене допуска, че изменението на цените $P_t - P_{t-1}$ и, следователно, възвръщаемостта - P_t/P_{t-1} следва процес на динамика, определен като случайно блуждаене, който не може да бъде прогнозиран на база исторически данни. Важно следствие от тази теория е приемането, че цените и възвръщаемостите от тях са нормално разпределени. Наличието на такова разпределение макар и удобно от теоретична гледна точка е емпирично доказано нереалистично. Широко

известен и установен при изследвания на времеви редове от финансови данни е фактът в лицето на високоексцесно разпределение на безусловната възвръщаемост. Високоексцесните разпределения са важен аспект при анализирани и моделирани динамичното поведение на фондовите пазари. Характерно за тези разпределения е наличието на т.нар. дебели опашки, отразяващи реализацията на екстремни стойности при измененяемата възвръщаемост - екстремни стойности, които не могат да бъдат обхванати при прилагането на нормално разпределение. Друг важен факт около статистическите свойства на финансовите времеви редове от данни е наличието на нелинейни връзки между отделните сегменти на тези редове. Липсата на линейни корелации между тях не изключва нелинейни такива. Установените нелинейни зависимости ще разколебаят допускането за случайно блуждаене на възвръщаемостта и ще определи финансовия пазар като ниско информационно ефективен съгласно хипотезата за ефективните пазари. Следователно извършването само на

проверки за автокорелационни коефициенти, близки до нула, не е достатъчно. Възниква необходимост от тестване за нелинейни зависимости при възвръщаемостта.

Един процес е нестационарен, когато в своето изменение не се стреми да се върне към някаква константна стойност, т.е. не се наблюдава връщане към средна стойност. Това е често срещано явление при финансовите времеви редове от данни. Статистическата теория и практика, която изгражда статистически модели, обхващащи финансовите процеси, приема, че променливите в тези модели са стационарни. Проблемът идва с това, че статистическите заключения, получени при допускане на стационарен процес, не са валидни за финансови данни, идващи от реализацията на нестационарен процес. Изследванията показват, че финансови процеси като измененията на променливостта на стокови цени, фондови индекси, валутни курсове не проявяват характеристики на стационарен процес. Що се отнася до анализа и моделирането на променливостта до осемдесетте години на миналия век анализаторите както от академичните, така и от търговските среди, изготвят своите анализи, базирани на статистически модели, приемащи променливостта за константна в целия анализируем период. Но, както емпиричните изследвания показват, променливостта може да варира значително през периода на изследването. Не само това, но и се забелязва зависимост малките (големи) изменения да бъдат последвани също от малки (големи) изменения. Представена от Манделброт (**Mandelbrot, 1963**), зависимостта става известна като клъстери на променливостта. Ако към така представените характеристики на променливостта прибавим и нейната нестационарност, се вижда, че използваните модели, интерпретиращи променливостта като константна, не могат да дадат задоволителни

резултати, акуратно моделиращи и обясняващи изследваните финансови процеси.

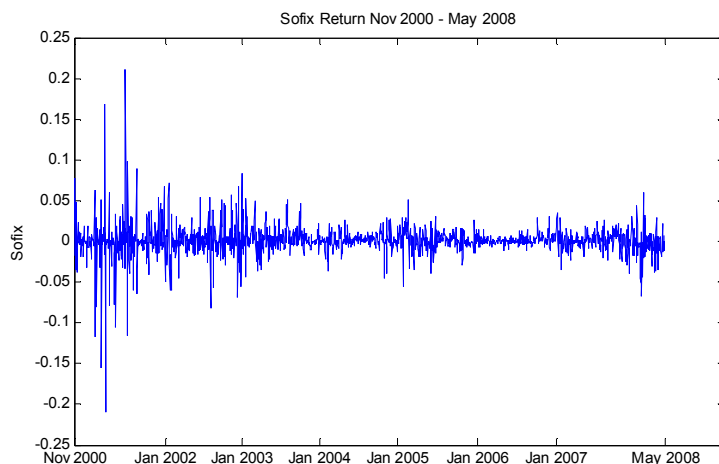
Възможността за прогнозиране изменението на възвръщаемост и променливост на финансовите пазари стои в основата на развитието на статистически и иконометрични модели. Повечето от тях, за да сторят това, се базират на прилагани регресионни зависимости. Класическият регресионен модел често се оказва неподходящ за моделиране на времеви редове от данни за фондовите пазари. Причината е в остатъците - ε_t на това уравнение, които отразяват непредвидимостта в модела. Често тези остатъци показват свойства, които се отклоняват от базовите допускания на метода на най-малките квадрати. Наличните такива явления като високо ексцесно разпределение, статистически значими автокорелации и хетероскедастичност се превръща в проблем за класическите регресионни модели, тъй като те не могат да ги отразят адекватно. Това поставя въпроса за адекватен анализ на данните от финансовите времеви редове като предварително условие за статистически значими резултати от иконометричното моделиране.

Данни за възвръщаемостта

Данните, използвани при това изследване, обхващат дневните стойности на борсовия индекс Софикс (SOFIX) за периода 24. 10. 2000г. - 30. 04. 2008г. и получената на тяхна база възвръщаемост по формулата

$$r_t = \log \left(\frac{I_t}{I_{t-1}} \right), \text{ където } I_t \text{ е стойността}$$

на индекса за деня t . Разглежданият период е разделен на три подпериода със следната продължителност: Период 1 - от 24. 10. 2000г. до 29. 12. 2004г.; Период 2 - от 04.01.2005г. до 22. 12. 2006г. и Период 3 - от 02. 01. 2007г. до 30. 04. 2008г. Общо за периода са използвани 1817 наблюдения (Период 1 - 992, Период 2 - 490, Период 3 - 335).

Фиг.1 – Динамика на възвръщаемостта от индекса SOFIX за периода 24.10.2000г.-30.04.2008г.

Графическото представяне на възвръщаемостта от изследвания индекс - r_t ясно показва наличието на клъстери на променливостта, наблюдаеми през целия изследван период с различна честота и амплитуда. Съществува взаимна обвързаност между тях и наличието на т.нар. дебели опашки при разпределенията на възвръщаемостта на финансовите активи. По-високият ексцес на разпределението на r_t може да се обясни със случайното блуждаене на променливостта, т.е. не приемане на допускането за нейна стационарност, по-висок ексцес на условното разпределение на смущенията ε_t или влияние чрез двата фактора, тъй като смущенията ε_t формират

променливостта. И, приемайки, че големи или малки промени при ε_t е вероятно да бъдат последвани от подобни по степен и знак (**Mandelbrot, 1963**), схващаме, че едно натрупване в стойностите на остатъците, предавано от период на друг, би довело до натрупване и в променливостта. По този начин клъстерите при променливостта ще са свидетелство за поддържане и натрупване на променливост, което като резултат ще бъде представено в разпределения с по-дебели опашки.

Представянето на характеристиките в индексовото движение SOFIX продължава с дескриптивна статистика на дневната доходност - r_t за разглеждания период:

	Период 1 /11.2000 01.2005г./	Период 2 /01.2005 01.2007г./	Период 3 /01.2007 05.2008г./
Средна стойност	0.0018	0.0014	-2.1715e-004
Медиана	0.0011	7.5935e-004	8.0763e-004
Максимална стойност	0.2107	0.0511	0.0600
Минимална стойност	-0.2090	-0.0553	-0.0682
Стандартно отклонение	0.0223	0.0098	0.0141
Асиметрия	-0.1836	-0.1606	-0.4911
Ексцес	27.0789	8.4251	6.3153

Коефициент на Жарк-Бера (5%)	2.3946e+004	601.7762	166.3911
pV	(1.0000e-003)	(1.0000e-003)	(1.0000e-003)
CV	5.9275	5.8551	5.7934
Коефициент на Kolmogorov - Smirnov(5%)	0.4654	0.4837	0.4799
pV	(5.4753e-188)	(1.0413e-100)	(5.3236e-068)
CV	0.0430	0.0611	0.0738
Наблюдения	991	489	334

Таб.2 - Дескриптивната статистика на дневната доходност от индекса SOFIX.

Стойностите на средната стойност и медианата, отразяващи основната тенденция при движението на r_t , са близки до нула. Този факт кореспондира с едно от основните допускания на модела на случайното блуждаене, а именно, че очакваната стойност на дневната възвръщаемост е равна на нула.

Средно дневната доходност е положителна през първите два разглеждани периода и отрицателна през последния. Разликата между стойностите на медианата и среднодневната доходност е свидетелство за асиметрично разпределяне доходността, т.е. това е първа индикация, че допускането за нормално разпределение на r_t е проблемно. Разликата между максимална и минимална стойност на r_t през разглежданите периоди ни дава степент на доходност, която също е и индикатор за рискованост. Тук трябва да отбележим, че най-високи максимални и минимални нива на r_t за трите изследвани периода са реализирани през първия. Степента на доходност е най-висока именно тогава (със стойност 0,0017), намалява през следващите два периода, като заема отрицателни стойности (Период 2 - (-0,0042) и Период 3 (-0,0082)). Това може да се разглежда като индикация за увеличаване рисковаността за изследвания фондов пазар. В този план трябва да разгледаме

показателя стандартно отклонение. Най-висока стойност той заема през първия период, характерен с най-висока степен на доходност, т.е. по-високата променливост се свързва с възходящ тренд на движение на индекса, увеличавайки по този начин доходността. През втория период се наблюдава намаляване стойността на стандартното отклонение и отрицателен размер на доходността. Третият период показва по-висока степен на рискованост, изразяваща се в по-висока стойност на стандартното отклонение и отрицателна доходност с най-ниска стойност от всички изследвани периоди. На база изложеното по горе можем да направим извод, че въпреки спадането на променливостта на r_t рисковаността на този фондов пазар е висока, тъй като се наблюдава намаляване на степента на доходност с всеки един период. Стойностите на асиметрия през трите периода са отрицателни, като най-голяма наблюдаваме през третия период, където се доближава до статистически значимата граница от 0,5 (**Гатев, К. (1995)**). Тези стойности на асиметрия са поредното насочване към допускане за отклонение от нормалното разпределение на r_t (изискващо стойност на асиметрия = 0). Свидетелства за него можем да намерим и в стойностите на ексцес. Те са с намаляващ тренд, но и най-ниската стойност, реализирана през третия период, е два пъти над прага за

нормално разпределение (ексцес = 3). Тестът на Жарк - Бера за наличието на нормално разпределение на доходността показва статистическо значимо отклонение. Към същото заключение ни водят и резултатите от другия използван тест за наличие на нормално разпределение - този на Колмогоров-Смирнов.

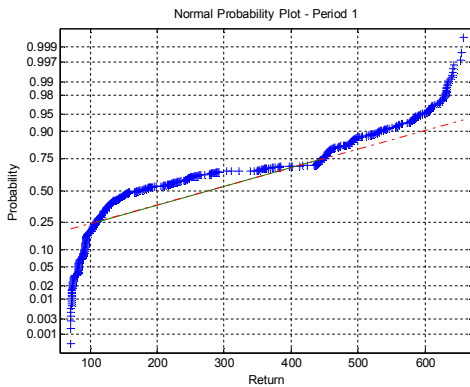
Наличието на високи стойности на ексцес извежда заключение за изострено ексцесно разпределение, характеризиращо се с наличието на т. нар. дебели опашки. Отрицателните стойности на асиметрия сочат разпределение с по-дълги леви опашки, изказвайки по този начин предположение за по-голяма вероятност за реализиране на отрицателни екстремни стойности, отколкото би предположило нормалното разпределение.

Анализът за наличие на нормално разпределение на доходността обикновено се осъществява

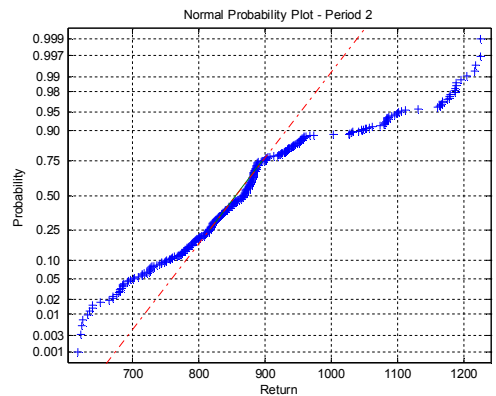
на комбинирана основа, а именно тест на хипотези и използване на диаграми, показващи евентуалното налично нормално разпределение.

Диаграми за нормално разпределение (Normal Probability Plots)

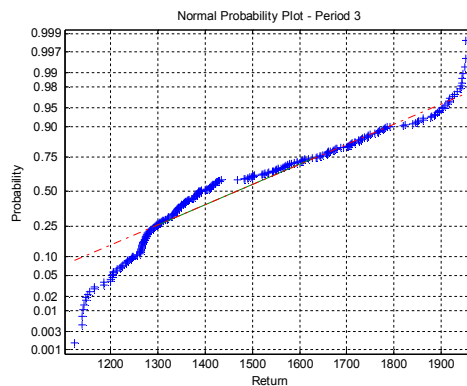
Графично те ни представят дали дадени данни се характеризират с нормално разпределение. Когато точките от данни са разположени около линията, свързваща 25-то и 75-то деление на скалата на вероятностите, можем да приемем допускането за нормално разпределение, и обратно - когато се наблюдава разпръскване на точките от данни, не можем да приемем наличието на нормално разпределение. Диаграмите и за трите изследвани периода ясно показват отхвърляне на горепосочения тип допускане за r_t през трите периода.

a)

б)

в)

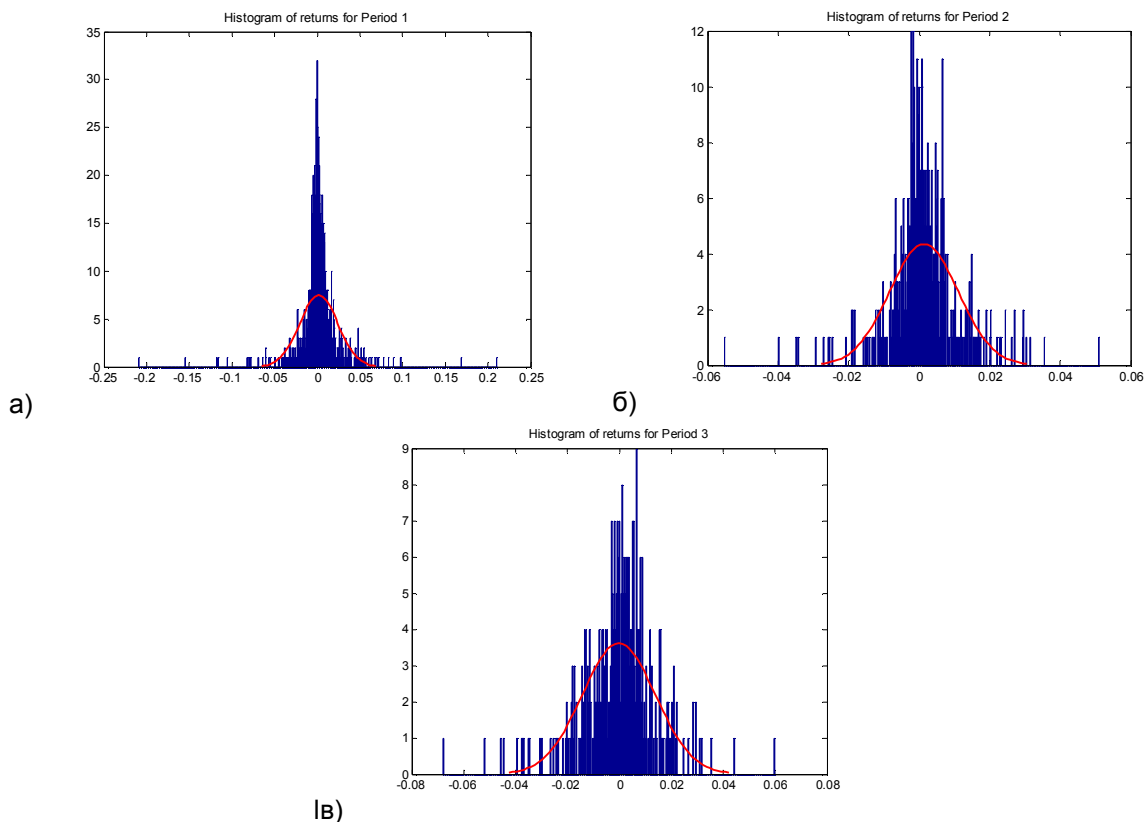
Фиг.2 - Диаграми за нормално разпределение на възвращаемостта от индекса SOFIX за:

- а) Период 1
- б) Период 2
- в) Период 3

Хистограми на разпределението на възвръщаемостта - r_t

Хистограмите визират разпределението на r_t за трите изследвани периода, върху което е наложена графиката на нормалното разпределение (представена в червена линия). Графичното представяне на r_t онагледява следните заключения: първо, хистограмите ясно показват налични

високи стойности на ексцес и отрицателни асиметрични стойности с по-дълги рамена на разпределението към отрицателните стойности. Второ, коефициентите на Жарк-Бера и Колмогоров-Смирнов, отхвърлящи хипотезата за нормално разпределение, са категорично подкрепени от графичното представяне на изострено ексцесни разпределения с дебели опашки.

Фиг.3 – Хистограми на разпределението на възвръщаемостта от индекса SOFIX за:

- а) Период 1
- б) Период 2
- в) Период 3

Можем да заключим, че разпределението на възвръщаемостта от индекса SOFIX е високо ексцесно, с

което се отхвърля допускането за нормално разпределение. Това заключение е характерно за фондовите

пазари, както за развитите (Kendal, R., (1953), Moore, A. (1962), Fama, E.F., (1965)) така и за развиващите, към групата на които принадлежи и българският. Независимо от показанията на асиметрията и ексцеса, както и на коефициентите на Жарк-Бера и на Колмогоров-Смирнов, в интерес на статистическо изследване трябва да кажем, че допускането за нормално разпределение може да е валидно при наличен голям брой наблюдения. Именно това налага да се проведат тестове, показващи серийна корелация при стойностите на възвръщаемост, установяването на които допълнително би потвърдило отсъствието на нормално разпределение.

Серийна корелация

Автокорелационните функции на r_t , изчислени и представени графично, ни дават представа за корелационната зависимост между стойностите на r_t , отчитайки съответния лаг във времето. Трябва да отбележим наличието при графично представяне на горни и долни доверителни интервали на стандартното отклонение. Изчисленията на автокорелационните функции се извършват при условие, че всички автокорелации са равни на нула отвъд лаг нула. Представените диаграми на автокорелациите за трите обговаряни периода извеждат съществена зависимост между стойностите на r_t за различните лагове от време.

При анализа на графиките на авторегресионните (ACF) функции на r_t за тези три периода заключаваме: през Период 1 се наблюдава наличие на значими стойности само при 5 лага. За отбелязване е, че в неговите рамки (характеризира се с относително висока стойност на стандартно отклонение) автокорелационната функция е статистически значима само в малък брой от лаговете, и то с относително ниски стойности, като при лаг 1 тя бива

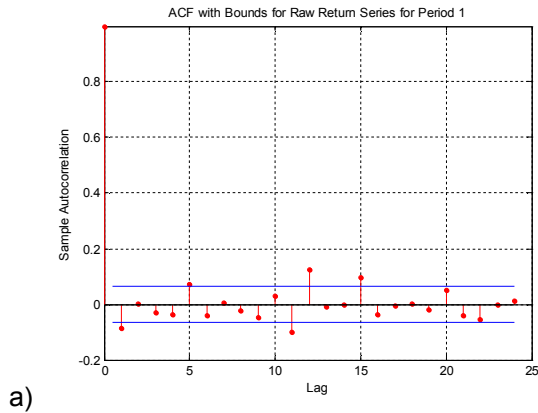
отрицателна. Другото характерно е, че се наблюдават статистически значими стойности на автокорелация в интервал от 1 до 15 лаг. Период 2 "композира" групирани на статистически значимите стойности в интервала до лаг 12. Стойностите са по-високи от показаните през Период 1, особено по отношение на лаг 1. През Период 3 наблюдаваме „свиване“ на интервала, в който се ситиурат статистически значими и с относително високо ниво стойности на автокорелация, до лаг 6.

Характерни и за трите изследвани периода са значима автокорелация при лаг 1 и липсващи автокорелации отвъд лаг 20, което обосновава отсъстващата средносрочна взаимосвързаност между стойности на индексната възвръщаемост. Тази липса и установена значима автокорелация при лаг 1 са формиращи по отношение избора и структурирането на иконометричен модел, който да се приложи спрямо изследваните данни.

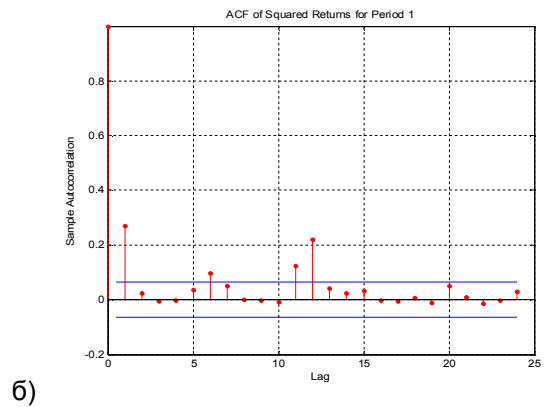
Установените взаимовръзки между стойностите на възвръщаемост се потвърждават и от графиките на автокорелациите на r_t^2 . Те визират корелации при моментите от втори ред, т.е. автокорелациите в динамиката на променливостта. Най-общо можем да заключим, че тяхното проявление е в синхрон с наблюдаваните статистически значими автокорелации (ACF) на r_t . Нещо повече - разкриват се наличните статистически значими автокорелации на променливостта за лагове, при които (ACF) на r_t не показват такава. Това е особено зримо през Период 2, където имаме един относително стръмно нарастващ тренд на развитие на изследвания индекс. Впечатляват: периодите с висока променливост (Периоди 1 и 3), по-малкият брой значими стойности, в сравнение с Период 2 (с най-ниска променливост), където се отчитат статистически значими такива при 17 от общо 24 лага.

Характерно и за трите периода е наличието на високи статистически значими стойности на автокорелациите на r_t^2 за лаг 1. Възщност то представя статистическо доказателство за наличието на клъстери на

променливостта. Изложените по горе факти осмислят и позволяват прилагането на иконометрични модели, базирани на авторегресионната условна хетероскедастичност.

а)

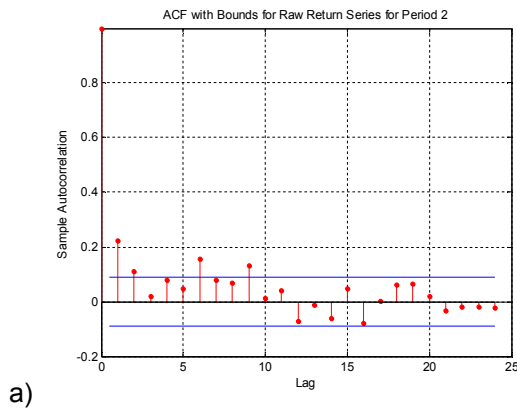

б)

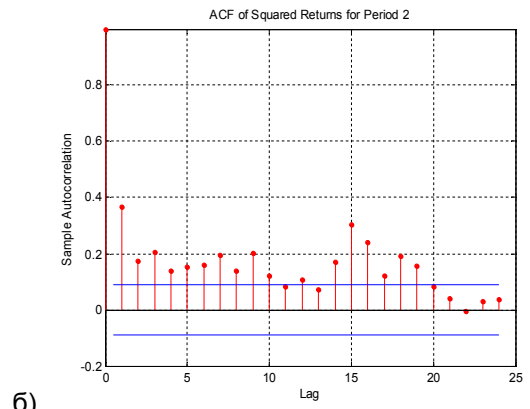
Фиг.4 – Графики на авторегресионните (ACF) на възвръщаемостта от индекса SOFIX за Период 1:

а) авторегресионните (ACF) функции

б) авторегресионните (ACF) функции на повдигната на квадрат възвръщаемост

а)

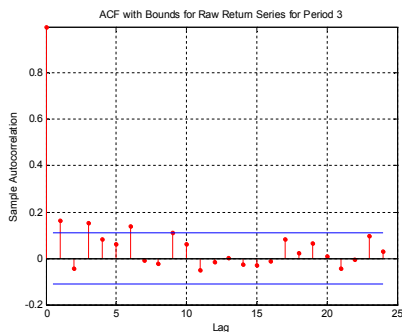

б)

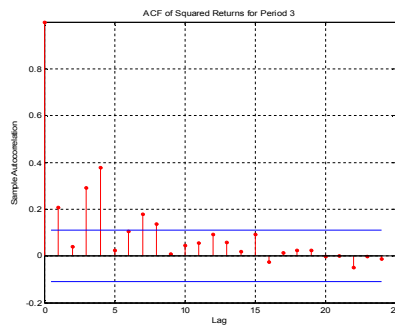
Фиг.5 – Графики на авторегресионните (ACF) на възвръщаемостта от индекса SOFIX за Период 2:

а) авторегресионните (ACF) функции

б) авторегресионните (ACF) функции на повдигната на квадрат възвръщаемост

a)

б)

Фиг. 6 – Графики на авторегресионите (ACF) на възвръщаемостта от индекса SOFIX за Период 3:
а) авторегресионните (ACF) функции
б) авторегресионните (ACF) функции на повдигната на квадрат възвръщаемост

При разглежданите графики на автокорелация определяме обратната зависимост между серийна корелация и променливост. При Период 1 стойността на стандартно отклонение е най-висока за трите разглеждани периода и автокорелацията на r_t е с ниски стойности, близки до горните и долни доверителни интервали. Подобно е положението и при графиката на автокорелациите на r_t^2 , където имаме значима корелация само при 4 лага от общо 24, използвани за изследването. На това положение противопоставяме резултатите при Период 2 - този с най-ниска стойност на стандартното отклонение. Увеличават се стойностите на автокорелация на r_t - положение, което е особено силно застъпено при графиката на автокорелациите на r_t^2 , където, освен, че само в 7 лага от общо 24 не се наблюдава значима автокорелация, стойностите на корелация са относително високи, като се взема предвид тяхната ясна разграничимост от горния доверителен интервал на стандартното отклонение.

Свидетелство за обратнопорпорционална зависимост между серийната корелация и променливостта можем да открием и през Период 3.

На база графично показаните автокорелации през трите изследвани периода при равни други условия бихме могли да приемем обратнопорпорционална връзка между променливостта и серийната корелация за фондовия индекс SOFIX. Доказателство за тази зависимост можем да намерим и при количествените измерения на автокорелациите за съответните периоди, представени в Таблица 2. Трябва да отбележим, че за подобна значима обратнопорпорционална зависимост между серийната корелация и променливостта при фондови индекси от САЩ съобщава ЛеБарон (**LeBaron (1992)**). Значимото отбелязване на тази обратна зависимост се търси през информационната ефективност на българския фондов пазар, отразен от индекса SOFIX. За да бъде той ефективен, съгласно хипотезата за ефективния пазар (ХЕП), трябва да отразява цялата налична към дадения момент информация в стойността на изследвания индекс, в следствие на което не би трябвало да съществуват статистически значими автокорелации при възвръщаемостта. Съгласно представените графически автокорелационни зависимости можем да определим пазара като неефективен.

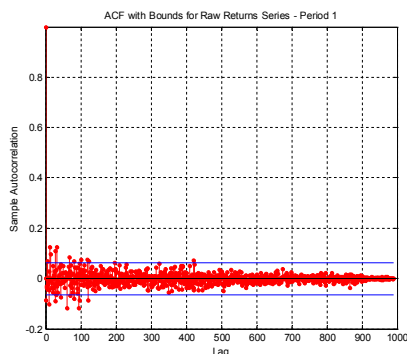
Следствие от тази неефективност е обратната връзка между автокорелация

и променливост, обяснима с наличието на лийверидж ефект. Ако вземем Период 2, който е с възходящ за пазара тренд и най-високи стойности на автокорелация. Можем да предположим, че положителния тренд е следствие на положителни новини, респективно положителни възвръщаемости. Така значителните стойности на автокорелация свидетелстват за по-ниската скорост в инкорпориране положителните новини в стойностите на индекса. Съгласно теорията за наличие на лийверидж ефект, положителната възвръщаемост ще доведе по-ниски стойности на променливостта и обратно за отрицателната. По този начин можем да обвържем наличието на лийверидж ефект с асиметрично приспособяване към информацията от предходни периоди на възвръщаемостта от изследвания индекс.

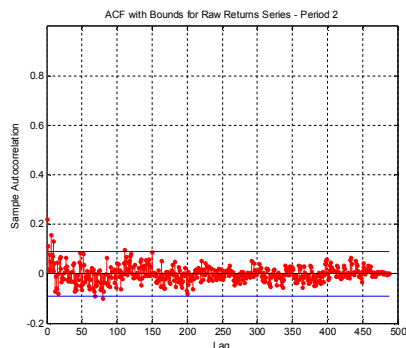
Друг важен факт относно ефективността на пазара и асиметрията при отразената информация ни сочи автокорелационите зависимости при възвръщаемостта в относително дългосрочен план. На фиг.7 е показана автокорелацията на възвръщаемостта за трите изследвани периода с времеви хоризонт, равен на броят наблюдения във всеки един период. Това, което прави впечатление, е, че след регистриране на статистически значими

нива на автокорелация следват отрицателни такива, появяващи се в по-късен период. Графиките регистрират положителна автокорелация в интервала от 1 до 20 лаг, след което се фиксират статистически значими стойности на отрицателна автокорелация в интервала лагове от 50 до 100. Прави впечатление и интензитетът на тези проявления. През Период 1 е представена много ясно тази зависимост с изведено множество положителни, последвани от отрицателни, стойности на автокорелация. През Периоди 2 и 3 последващите отрицателни стойности са налице, но с по-малко такива статистически значими стойности. Обяснението на тази последващо проявена отрицателна автокорелация можем да намерим както в „теорията на капризите“, така и сред вариращите във времето рискови премии.

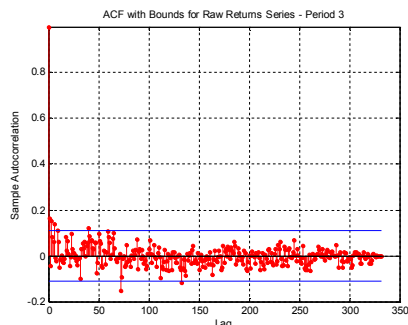
Теорията на капризите предполага, че борсовите индекси в краткосрочен план реагират по-силно на съществената информация, като генерират положителна автокорелация, коригирана в дългосрочен от отрицателни стойности. Това определя движението на възвръщаемостта от тези индекси като процес на връщане към средна стойност, отразяващ колебанието на индексите около тяхната справедлива стойност, съчетано с прекалена променливост.

a)

b)

в)

Фиг.7 – Графика на авторегресионната (ACF) функция на възвръщаемостта от индекса SOFIX за: а) Период 1, б) Период 2, в) Период 3

Като един предварителен инструмент за определяне наличието на автокорелационните зависимости при стойностите на r_t графичното им изразяване дава представа за наличието или отсъствието им. Количественото им определяне ще осъществим чрез прилагане тестовите на Лjung-Бокс

(Ljung-Box Q-statistic) и на Енгл. Това са нелинейни тестове, използващи метода проверка на хипотези. В Таблица 2 са отразени резултатите от теста на Лjung-Бокс по отношение на възвръщаемостта - r_t и възвръщаемостта, повдигната на квадрат r_t^2 .

Периоди		Ляг	1	2	6	12	18	24
Период 1	r_t	AC	-0.0872#	0.0013#	-0.0418#	0.1258#	0.0013#	0.0115#
		Qs	7.5575	7.5592	16.6148	46.2810	57.3211	65.2420
		pV	(0,0060)	(0,0228)	(0,0108)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
		CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
	r_t^2	AC	0.2709	0.0248	0.0957	0.2191	0.0061	0.0297
		Qs	70.9218	71.4256	82.0239	152.2132	155.5498	159.8168
		pV	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
		CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
Период 2	r_t	AC	0.2211#	0.1111#	0.1555#	-0.0702#	0.0616#	-0.0226#
		Qs	24.0478	30.1356	46.4903	64.0686	72.1743	75.8934
		pV	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
		CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
	r_t^2	AC	0.3662#	0.1730#	0.1601#	0.1079#	0.1901#	0.0363#
		Qs	55.7136	66.7403	116.1750	171.8262	287.9528	307.5948
		pV	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
		CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
Период 3	r_t	AC	0.1643#	-0.0433#	0.1377#	-0.0170#	0.0242#	0.0282#
		Qs	9.0996	9.7321	27.8519	34.4624	37.6468	43.4758
		pV	(0,0026)	(0,0077)	(0,0001)	(0,0006)	(0,0043)	(0,0088)
		CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
	r_t^2	AC	0.2087#	0.0407#	0.1060#	0.0930#	0.0244#	-0.0126#
		Qs	14.6364	15.2036	95.8912	117.7884	122.5508	123.7317
		pV	(0,0001)	(0,0005)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
		CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150

- значимост при 10% риск от грешка

Таб.2 - Коефициенти на автокорелация на r_t и r_t^2 от индекса SOFIX.

Предварителните индикации за налични автокорелации между стойностите на r_t , определени чрез графично представяне, се потвърждават и от количественото изразяване на техните стойности. Прилагането на нелинейния тест Люнг-Бокс, при ниво на значимост 0, 05, показва отхвърляне на нулевата хипотеза, твърдяща, че не съществува статистически съществена автокорелация.

Следващата проверка, която правим, се отанся до прилагането на теста на Енгъл за установяване наличие на arch ефекти. Съгласно нулевата хипотеза на този тест времевите редове от данни за изследвания индекс представят произволна поредица от Гаусови смущения - ε_t (т.е. не съществуват arch ефекти). Резултатите от неговото провеждане са представени в Таблица 3:

	Лар	1	2	6	12	18	24
Период 1	ARCH - stat	70.6387	73.4852	80.8348	121.6273	129.3670	134.7051
	pV	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
	CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
Период 2	ARCH - stat	55.2971	55.9476	70.4498	82.5650	111.6747	174.1835
	pV	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
	CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150
Период 3	ARCH - stat	14.4640	14.4107	71.1478	73.2576	85.4000	87.1244
	pV	(0,0001)	(0,0007)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)	(0,0000)
	CV	3.8415	5.9915	12.5916	21.0261	28.8693	36.4150

Таб.3 – Резултати от провеждането на теста за наличие на ARCH ефекти на Енгъл при променливост на възвръщаемостта - r_t от индекса SOFIX.

За всички изследвани лагове и периоди ARCH статистиката ни дава основание да отхвърлим нулевата хипотеза, определяща всички смущения - ε_t като независими и идентично нормално разпределени с $N(0, \sigma^2)$.

Доказаното по този начин наличие на ARCH ефекти предполага прилагане на иконометрични модели от семейството на ARCH.

Тези резултати са съвместими с изследванията на развитите и развиващите се фондови пазари, където също се наблюдава статистически значима автокорелация в доходността на фондовите индекси. Тестовите на Люнг-Бокс и на Енгъл са нелинейни, т.е. те уличават нелинейни корелации. Така освен, че дават по-пълна представа за наличните корелационни връзки, тяхното

установяване е индикация за несъстоятелността на допускането за случайно блуждаене на възвръщаемост от изследвания индекс и признак за ниска информационна ефективност.

Закljučения

Изследването на статистическите свойства на логаритмичната възвръщаемост на най-стария индекс на българския капиталов пазар – SOFIX доведе до следните резултати, разглеждани в процеса на проверка на постановките на ХЕП и хипотезата за случайното блуждаене. Средната стойност на възвръщаемостта за всички периоди на изследване показва стойности, много близки до нула. Така тя подкрепя едно от основните допускания на хипотезата за случайно блуждаене. Но приемането ѝ спрямо динамиката на възвръщаемостта е неприемливо. Аргументи за това можем да намерим

при установените автокорелационни зависимости, както и в нелинейни такива, което бива потвърдено от всички приложени тестове и проверки. Нелинейните зависимости директно изключват вероятност за случайно блуждаене при изменение на възвръщаемостта. Установяването им прави възможно прилагане на модели, които биха донесли допълнителна възвръщаемост в нарушение на Хипотезата на ефективните пазари. Това ни дава основание да определим българския капиталов пазар като недостатъчно ефективен от информационна гледна точка. Тази неефективност се проявява както в краткосрочен, така и в дългосрочен план. Регистрираната прекалена реакция на информацията от страна на възвръщаемостта в краткосрочен план води до компенсираща реакция в дългосрочен. Това проблематизира не само информационната ефективност, но и същата асиметрия, за която съдим по установените относително високи стойности и честота на корелация през Период 2 (положителен тренд на индекса), сравнени с по ниските стойности на тези показатели, наблюдавани през Период 3 (отрицателен тренд).

Друг показател, характеризиращ хипотезата за случайно блуждаене, е нормално разпределение на възвръщаемостта. Тук подчертаваме хипотезата за случайно блуждаене, тъй като и за трите изследвани периода се наблюдават високо ексцесни разпределения с налични дебели опашки, активиращи клъстерите на променливост. Доказа се нестационарният характер на променливостта за което съдим по резултатите от теста на Енгъл, показали наличие на нелинейни зависимости между отделните й стойности.

Допълнителен аргумент срещу приемането на случайното блуждаене е обратнопропорционалната зависимост между променливост и автокорелация.

Присъствието й индикира задействан лийверидж ефект спрямо проследимия индекс. Този факт показва присъствие на закономерности в изменението на индекса, които могат да бъдат предварително предсказани, и по този начин провокира противоречие с ХЕП и хипотезата за случайно блуждаене.

Установените факти, характеризиращи възвръщаемостта и променливостта от изследвания индекс, като наличие на автокорелации, нелинейни зависимости, високо ексцесни разпределения и нестационарност на променливостта, категорично отхвърлят хипотезата за случайно блуждаене и определят като неефективен българския капиталов пазар. В своята динамика на развитие българският капиталов пазар проявява специфики, характерни за развиващите се пазари. Емпирични изследвания показват значителни нива на неефективност, наблюдавани на фондовите пазари в Индия, Сингапур, Гана (Bekaert, G. and Campbell, H.R., (2002)), Мавритания (Bundoo, S.K., (2000), Smith, G. and Jefferis, K., (2002)) и Гърция (Smith, G. and Jefferis, K., (2002)). Данни от проверка на хипотезата за случайно блуждаене на цените за фондовите пазари в Египет, Кения, Мароко и Зимбабве (Mlambo, C., Biekpe, N. and Smit E. vd. M., (2003)), показват отхвърлено предположението за нормално разпределение на възвръщаемостта и наличие на положителна серийна корелация при последната. Заключение, до което се стига, отхвърля хипотезата за случайно блуждаене и следващо отклонение от ХЕП, дори когато се прави корекция за отстраняване влиянието на фактора ограничена по обем търговия. Свидетелства за нарушаването на ХЕП намираме и при развиващите се капиталови пазари от Източна Европа. В изследването, проведено от Миякович и Радович (Miljković, V., Radović, O. (2006)), се представят доказателства, че сръбската фондова борса не проявява ефективност, дори и в слабата форма на

ХЕП. Регистрират се статистически значими стойности на автокорелация при възвръщаемостта, характеризираща се с високо ексцесно разпределение. Причините, които авторите виждат за тази неефективност са свързани с ограничените обеми на търговия и вариращите във времето рискови премии.

Нарушаване на ХЕП намираме и при Централноевропейския фондов пазар. Заключение е на база изследване на дневните логаритмични изменения в индекса CESI, включващ ценни книжа от фондовете в Будапеща, Прага и Варшава, за периода 30. 06. 1995г. - 31. 05. 2002г. Резултатите от изследването характеризират възвръщаемост с високо ексцесно разпределение и асиметрия, статистически значими стойности на автокорелация на възвръщаемостта и наличие на нелинейни зависимости при данните. **(Канарян, Н.,(2004))**

Степента на установена неефективност на фондовите пазари се определя от широкофакторно влияние. Основна е ограничената, както по обем, така и по достъп търговия, която превръща търгуваните ценни книжа в неликвидни. Следва неефективност на пазара и статистически значими автокорелации на възвръщаемостта. Но ролята на този фактор не трябва да бъде преекспонирана, тъй като върху ефективността на пазара може да окажат влияние и други фактори, като:

- вариращите във времето рискови премии, липсата на диверсификация и ефекта на нетъргуване на акции, включени в индекса на дадения пазар;

- недостъпна информационна обезпеченост на пазара или неефективно разпространение на информацията - **(Keane, S.M., (1983), Mlambo,C., Biekpe, N. and Smit E. vd. M., (2003), Magnusson, M. A. and Wydick, B., (2002).);**

- несинхронно търгуване на акции, в следствие на което пазарните цени отразяват новата информация с известно закъснение; това се проявява

като автокорелация на възвръщаемостта **(Scholes, M. and J. Williams.(1977), Lo, A.W., MacKinlay, C.A., (1990)).**

Изброените фактори аргументират неефективността на българския капиталов пазар. Следва обаче да отделим един, оказващ характерно влияние. Това е асиметричното отразяване на информацията в стойностите на изследвания индекс. Тази асиметричност е породена от различната степен и бързина, с която индексът усвоява новата информация. На база представените автокорелации съдим за по-бързо инкорпориране на информация, когато имаме отрицателен тренд на изследвания индекс и, обратно, при положителен. Това е особено видно от графиките на автокорелация на възвръщаемост и променливост в периоди 2 и 3, при които имаме отчетлив положителен и отрицателен тренд. Подкрепа на подобни заключения намираме в емпиричните изследвания на Кутмос **(Koutmos, G. F.(1999))**, които показват, че азиатските фондови пазари са приспособими асиметрично към информация от предходния период, като позитивната доходност от последния период е средно 1,4 пъти по-устойчива от негативната. Скоростта на информационното инкорпориране в пазарните цени е една от разграничителните черти между ефективните и неефективни пазари. Според ХЕП, цената на финансовия актив отразява цялата налична информация към дадения момент с еднаква скорост, независимо от нейния характер. Наличието на автокорелации може да бъде обяснено не само с асиметричността при включване на новата информация за различните трендове на пазара, но и със степента на включването ѝ. Коригиращите реакции на възвръщаемостта в дългосрочен план се разглеждат, освен като признак за информационна неефективност на пазара, и като провокиране на автокорелационни зависимости.

Използвана литература:

1. **Гатев, К. (1995)**, Въведение в статистиката. ЛИА, 1995, стр.128
2. **Канарян, Н., (2004)**, „Моделиране на Централноевропейския фондов пазар по време на кризи”, Икономическа мисъл, бр.3/2004г.
3. **Bekaert, G. and Campbell, H.R., (2002)**, Research in Emerging Market Finance: Looking to the future. Emerging Markets Review, 3, 4: 429 – 448.
4. **Bundoo, S.K., (2000)**, The Mauritius Stock Exchange: An Assessment. Social Sciences & Humanities and Law & Management Research Journal. 3. University of Mauritius.
5. **Fama, E.F. (1965)** “The Behavior of Stock Market Prices”, Journal of Business, 38: 34 -105.
6. **Keane, S.M., (1983)**, Stock Market Efficiency: Theory, Evidence, Implications. Bath: Philip Alan Publishers.
7. **Kendal, R., (1953)**, The Analysis of Economic Time Series, Part 1: Prices. Journal of the Royal Statistical Society. 96, 1.
8. **Koutmos, G. F.(1999)**, “Asymmetric price and volatility adjustments in emerging Asian stock market”, Journal of Business Finance & Accounting, 26, 1999, pp 83-101
9. **LeBaron, B. (1992)** “Some Relations Between Volatility and Serial Correlation in Stock Market Returns”, Journal of Business, 65, 199-220.
10. **Lo, A.W., MacKinlay, C.A., (1990)**, „An econometric Analysis of Nonsynchronous Trading”, Journal of Econometrics”, 1990, N45, P.181-211
11. **Magnusson, M. A. and Wydick, B., (2002)**. How Efficient are Africa's Emerging Stock Markets? Journal of Development Studies 38, 4: 141-156.
12. **Mandelbrot, B. (1963)** “The Variation of Certain Speculative Prices”, Journal of Business, 36, 394-419.
13. **Miljković, V., Radović, O.(2006)**, Stylized facts of asset returns: case of BELEX, Facta Universitatis, Series: Economics and Organization Vol. 3, No 2, 2006, pp. 189 – 201
14. **Mlambo, C., Biekpe, N. and Smit E. vd. M., (2003)**, Testing the Random Walk Hypothesis on Thinly- Traded Markets. The Case of Four African Stock Markets. The African Journal of Finance. 5. 1: 16 –35.
15. **Moore, A. (1962)**, A Statistical Analysis of Common Stock. Unpublished Ph.D. Thesis. Chicago: Graduate School of Business, University of Chicago.
16. **Scholes, M. and J. Williams.(1977)**, “Estimating betas from nonsynchronous data”, Journal of Financial Economics, 5, 1977, pp 309-327
17. **Smith, G. and Jefferis, K., (2002)**, The Evolving Efficiency of African Stock Markets. Unpublished Research

ас. ИВАН ТОДОРОВ

ЮЗУ „НЕОФИТ РИПСКИ“ гр. БЛАГОЕВГРАД

**ОТРИЦАТЕЛНИТЕ СТРАНИЧНИ ЕФЕКТИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА
ТРАНСНАЦИОНАЛНИТЕ КОРПОРАЦИИ И НУЖДТА ОТ МЕЖДУНАРОДНОТО ИМ
РЕГУЛИРАНЕ**

**THE NEGATIVE EXTERNALITIES FROM THE ACTIVITY OF TRANSNATIONAL
CORPORATIONS AND THE NEED FOR THEIR INTERNATIONAL REGULATION**

Assistant Professor IVAN TODOROV

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The activity of transnational corporations is accompanied by many adverse externalities, which have a negative impact on nature and society. The present article reviews these externalities and puts forward some forms of international regulation of corporate activity.

Key words: externalities, transnational corporations, international regulation

В ранната история на САЩ корпорациите били малко на брой и представлявали сдружения, учредявани от дадена администрация за извършване на определена дейност. Те се подчинявали на строги законови ограничения: могли да извършват само една дейност, след изпълнение на дейността били прекратявани, размерът на капитала им бил точно определен, не могли да притежават друга корпорация. В резултат на индустриалната революция и гражданската война се появили много нови корпорации: железопътни, банкови, металургични и др. Те започнали да търсят начин да премахнат законовите ограничения върху корпоративната форма на собственост. Шансът им се появил в края на Гражданската война с приемането на Четиринадесетата поправка в Конституцията на САЩ, чиято цел била да гарантира правата на черното население. Тя гласи: "Никоя власт не може да лишава лице от неговия живот, свобода или собственост без законова процедура."¹ Корпорациите се възползвали от Четиринадесетата поправка, пледирайки във Върховния

съд на САЩ, че са особена категория лица – юридически лица, и получили защитата на Конституцията. Само за 20 години – от 1890 до 1910 г., съдът разглежда 307 дела по Четиринадесетата поправка, от които 288 са заведени от корпорации и едва 19 – от чернокожи². Така капиталът и собствеността получават човешки права.

Законът задължава корпорациите да поставят финансовите интереси на своите собственици над всички противоречащи им интереси, дори тези противоречащи интереси да са благо на цялото общество. Затова те се грижат единствено за краткосрочната печалба на ограничен кръг лица – своите акционери. Разрастването на корпорациите и стремежът им към все по-големи печалби ги превръщат в генератор на т.нар. „странични ефекти (явления)“ - externalities. Според М. Фридмън „страничното явление е последица от операция на две лица върху трета страна, която нито е дала своето съгласие, нито е изиграла някаква роля при осъществяването на тази операция“³. Страничните ефекти са

¹ По данни от филма „Корпорацията“

² Цит. изт.

³ Цит. изт.

естествено следствие от целите, дейността и организационната структура на корпорациите. Корпорацията е устроена така, че да генерира максимална печалба за възможно най-кратък срок. За да постигне това, тя превръща в страничен ефект всеки разход, който неподозиращата или незаинтересована общественост ѝ позволи.

Страничните явления, предизвикани от корпоративната дейност, най-често имат негативен характер, т.е. те причиняват вреди на трети лица, които не участват в дадена транзакция. Например за работниците вредните странични ефекти от активността на корпорациите са:

- Уволнения;
- Разбиване на профсъюзите;
- Пожари във фабриките;
- Експлоатация.

Да, точната дума е експлоатация. Много транснационални компании използват нископлатен (на места детски) труд при изключително тежки условия на работа. Сака „Liz Claiborne“, шити в Ел Салвадор, струват 178 долара, а на работниците се плаща 74 цента на произведено сако. Корпорацията „Wal-Mart“ използва нископлатен детски труд в Хондурас, а в Доминиканската република „Nike“ плаща 0.3% от цената на дребно на произведена фланелка на своите работници¹.

Според диагностичен лист на Световната здравна организация ICD-10, Наръчник за психични заболявания DSM-IV, психопат е лице със следните характеристики:

- Пълно пренебрежение към чувствата на другите;
- Неспособност да поддържа трайни взаимоотношения;
- Явно равнодушие към безопасността на другите;
- Измама: многократни опити за лъжа и заблуда за лична изгода;
- Неспособност да изпитва вина;

¹ По данни от филма „Корпорацията“

➤ Нарушаване на обществения ред с противозаконни прояви².

Ще докажем, че поведението на юридическото лице „корпорация“ притежава всички гореизброени характеристики и следователно напълно покрива дефиницията на СЗО за психопат.

Водени от една-единствена цел – стремежа към максимизиране на богатството на своите акционери, корпорациите нямат време за чувства. Поддържат взаимоотношения, докато имат изгода от тях. Когато открият ново място, където могат да произвеждат с по-ниски разходи и да реализират по-високи печалби, закриват цели предприятия и се преместват.

Загрижени ли са корпорациите за безопасността на хората? Те произвеждат опасни за човешкото здраве стоки, изхвърлят отровни отпадъци, извършват всевъзможно замърсяване – на въздуха, водата, почвата, шумово, топлинно. През 1940 г. започва производството на синтетични химикали на петролна основа. С течение на времето се откриват все повече доказателства, че тези синтетични химикали причиняват рак, вродени увреждания и други токсични въздействия. Всеки втори мъж и всяка трета жена в САЩ заболяват от рак³.

След като корпорациите вредят на хората, можем ли да очакваме да бъдат загрижени за животните? Категорично не: корпорациите разрушават жизнената среда на животните, извършват конвейерно животновъдство и опасни експерименти с животни. Корпорацията „Монсанто“ разработва хормона на растежа „Посилак“, който се инжектира на 25% от кравите в САЩ с цел повишаване на млеконадоя. Продуктът е не само е безумие от икономическа гледна точка, тъй като в САЩ е налице свръхпроизводство и огромни запаси на млечни произведения, но и причинява

² Цит. изт.

³ Цит. изт.

родилни увреждания, възпаления на вимето (мастит), сърцето, белия дроб, бъбреците и далака при кравите. Това налага лечение на кравите с антибиотици, които чрез млякото се поглъщат и от хората. В резултат хората развиват резистентни към антибиотици заболявания¹.

„Монсанта“ правят всичко възможно, за да прикрият страничните ефекти на изобретения от тях хормон на растежа „Посилак“, но журналистите Стив Уилсън и Джейн Ейкър разкриват измамата.

Корпорацията „Монсанта“ е печално известна и с друг свой продукт – химикала „Ейджънт Ориндж“, използван от американската армия за обезлесяване по време на войната във Виетнам. Този отровен хербицид причинява над 50 000 вродени увреждания и рак на стотици хиляди виетнамски цивилни и войници, както и на американски военни, служили в Югоизточна Азия. Фирмата изплаща 80 мил. долара обезщетения на изложените на химикала ветерани от Виетнам, но никога не признава своята вина².

Броят на корпорациите, действащи като психопати, е огромен. Списанието „Multinational Monitor“ съставя списък на корпорациите с най-престъпно поведение през 90-те години на миналия век:

➤ Еххон се признава за виновна в углавно престъпление за разливането от танкера "Валдес" и плаща \$125 милиона глоба;

➤ General Electric се опитва да измами федералното правителство и е глобена \$9,5 милиона;

➤ Chevron нарушава екологични разпоредби и плаща \$6,5 милиона глоба.

➤ Mitsubishi е глобена \$1,8 милиона за антитръстови нарушения и т.н. Списъкът е много дълъг³.

За 2008 г. в черния списък за най-лоши корпорации на „Мултинешънъл Монитор“⁴ попадат:

➤ Застрахователната компания „Американ интернешънъл груп“ (Ей Ай Джи) за „приноса“ си към глобалната финансова криза;

➤ Хранителната компания „Каргил“ за натрупаните спекулативни печалби от нарастването на международните цени на хранителните продукти;

➤ Петролната компания „Шеврон“ за отказа си да изплати компенсации за замърсяването на околната среда в Еквадор, причинено от погълната от „Шеврон“ компания „Тексако“, за негласната си подкрепа за военната хунта в Бирма и за скандал, свързан с раздаване на подаръци на федерални служители в САЩ;

➤ Операторът на АЕЦ „Констълейшън енърджи груп“ за повишаването на цената на електрическата енергия в Мериленд и за прехвърлянето на рисковете от своята дейност върху обществото;

➤ Китайската национална петролна корпорация за подкрепата си за диктатурата в Судан;

➤ Производителят на ананаси „Доул“ за експлоатацията на работниците си във Филипините и Коста Рика;

➤ „Дженъръл Електрик“ за измама по договор за оръжейни доставки, нарушаване правата на работниците, токсично и радиоактивно замърсяване, производство на ядрени оръжия, неспазване на правилата за безопасност на работното място и медиен конфликт на интереси (Дженъръл Електрик притежава телевизионната мрежа Ен Би Си).;

➤ Производителят на захар „Империял Шугър“ за небрежност, причинила експлозия в захарната рафинерия в Порт Уентуърт, щата Джорджия на 7 февруари 2008 г. и

¹ Цит. изт.

² Цит. изт.

³ Цит. изт.

⁴ The System Implodes: The 10 Worst Corporations of 2008,

<http://www.multinationalmonitor.org/mm2008/112008/weissman.html>

довела до загубата на 13 човешки живота;

➤ Тютюневият гигант „Филип Морис Интернешънъл“ за опита си да разрасне своя бизнес в международен мащаб. Според доклад на Световната здравна организация всяка година от болести, свързани с тютюнопушенето, умират 5 млн. души. Очаква се през 2030 г. техният брой да нарасне до 8 млн. души годишно;

➤ Фармацевтичната компания „Рош“ за монополен контрол върху животоспасяващи лекарства.

Нека разгледаме по-подробно причините за попадането на „Ей Ай Джи“ и „Каргил“ в черния списък на „Мултинешънъл Монитор“.

„Американ интернешънъл груп“ (Ей Ай Джи)

През септември и октомври 2008 г. Федералният резерв налива общо 123 млрд. долара в закъсалата компания за глобални финансови услуги. Корпорацията плаща за държавната помощ със солени лихви, 80% от акциите си и уволнението на главния си изпълнителен директор.

Застрахователният гигант с повече от 100 000 служители в цял свят и активи на стойност 1 трилион долара достигна ръба на фалита поради неуспешни суапови сделки за просрочени кредити. Държавата бе принудена да се намеси, тъй като евентуален крах на АИГ би сринал световната финансова система. Суаповете за просрочени кредити представляват застраховане на загубите върху дългови ценни книжа. Корпорацията се съгласи да осигури застрахователно покритие на широк набор от ценни книжа, поемайки твърде голям риск. Лондонският филиал на АИГ „АИГ Financial Products“ взе решение да застрахова „обезпечени дългови задължения“ (collateralized debt obligations - ОДЗ). ОДЗ представляват пулове от ипотечни заеми, най-често включващи най-рисковата част от всеки заем. Рейтинговите агенции оцениха много от тези ОДЗ като първокласни, но

последвалите събития доказаха дълбоката погрешност на тези оценки. Въз основа на високите кредитни рейтинги Ей Ай Джи третираше застраховките си на ОДЗ като нискорискови. ОДЗ обаче не бяха нискорискови, тъй като стоящите им в основата им ипотечи бяха с ниско качество. През 2005 г. нормата на печалбата на АИГ Financial Products беше 83%, а през 2007 г. портфейлът ѝ от ОДЗ превиши \$500 млрд. Тогава нещата тръгнаха на зле.

Внезапно на АИГ ѝ се наложи да започне да изплаща обезщетения по застрахованите от нея ценни книжа. Само за един уикенд през септември 2008 г. задълженията на АИГ нараснаха от \$20 млрд. на над \$80 млрд. В невъзможност да получи частно кредитиране, корпорацията бе принудена да моли правителството за помощ или да обяви банкрут. Висшите федерални чиновници предпочетоха да помогнат на закъсалата компания, тъй като фалитът ѝ би застрашил стабилността на световната финансова система.

През септември 2008 г., по-малко от седмица след обявяването на държавната помощ за АИГ, директорите и застрахователните агенти на фирмата се събират на луксозен банкет в хотел „Сейнт Реджис Ризорт“ в Монарх Бийч, Калифорния, където стаите струват над 1000 долара на нощ.

„Каргил“

Изхранването на света е поставено под въпрос поради действията на големите хранително-вкусови компании и техните поддръжници в правителствата на богатите страни, Международния валутен фонд и Световната банка.

Само преди 30 години повечето развиващи се страни произвеждаха достатъчно храна, за да задоволяват собствените си потребности. В момента 70% от тях са нетни вносители на хранителни продукти. Само преди три десетилетия повечето развиващи се страни имаха механизми за поддържане

на относително постоянна цена на хранителните стоки. Вносни мита защитаваха местните фермери от колебанията в световните цени на хранителни продукти. Управлявани от правителството съвети за изкупуване на реколтата я изкупуваха над пазарните цени, когато те бяха ниски, и под пазарните цени, когато те бяха високи. Това даваше на земеделските производители известна сигурност за цената на тяхната продукция и я правеше поносима за потребителите. Правителствата също така осигуряваха широк набор от услуги в подкрепа на фермерите - консултации относно новите култури и технологии за отглеждане, а в някои страни помагаша за създаването на кооперативни структури. Тази система в никакъв случай не беше свършена, но сравнението ѝ със сегашното състояние на нещата определено предизвиква носталгия. Тя беше заменена от глобална хранителна система, доминирана от мултинационални компании. Световната банка и други институции принудиха развиващите се страни да отворят своите пазари за евтин внос на храни от развитите страни и да преориентират селскостопанското си производство към износ за богати потребители в чужбина. Поддръжниците на новата система твърдят, че тя представлява "свободен пазар", но на практика тя замени набор от правителствени интервенции със съвкупност от нови правила, които дадоха силна власт на шепа глобални търговци на селскостопанска продукция като „Каргил“ и „Арчър Даниелс Мидланд“, както и на корпорациите, предлагащи семена и изкуствени торове.

Радж Пател, автор на световноизвестния бестселър „Преситени и гладувачи“ (Stuffed and Starved), заявява през май 2008 г. на изслушване в Комитета за финансови услуги за дома на САЩ (U.S. House Financial Services Committee), че за да работи новата система, е било необходимо старата система да бъде

разрушена. В много страни Световната банка разформирова създадените от самата нея държавни органи за подкрепа на селското стопанство. Целта бе разширяване на участието на честни предприятия в селското стопанство с разбирането, че това ще повиши ефективността и ще намали разхищението на ресурси, присъщо на публичния сектор. Ефектите от тези действия на Световната банка обаче са упадък на селското стопанство в развиващите се страни. Когато развиващите се страни намалиха вносните мита върху селскостопански продукти, те бяха наводнени с евтин субсидиран внос от развитите страни. Това доведе до намаляване на собственото им селскостопанско производство. Намаляването на митото върху вноса на доматино пюре в Сенегал доведе до 15-кратно нарастване на импорта и съкращаване на националното производство на тази стока с 50%. Вносът на олио в Чили расте 3 пъти, а местното производство на олио спада наполовина. През 1998 г. Гана задоволява 80% от потреблението си на ориз чрез собствено производство. През 2003 г. тази цифра пада под 20%.

Упадъкът на селското стопанство на развиващите се страни ги направи зависими от конюнктурата на глобалния пазар. Когато международните цени на хранителните продукти нараснат, както например в края на 2007 и началото на 2008 г., бедните страни и потребители са оставени на милостта на световния пазар и доминиращите го огромни търговски корпорации. През първото тримесечие на 2008 г. цената на ориза в Азия се удвои, а цените на селскостопански стоки нараснаха общо с 40%. Това доведе до бунтове на гладни хора в развиващите се страни в началото на 2008 г.

Нарастването на международните цени на хранителните стоки даде възможност на корпорацията „Каргил“ да натрупа рекордни печалби. През второто тримесечие на 2008 компанията отчита

печалба над \$1 млрд. – 18% повече от същия период на 2007 г. На конкурентен пазар един посредник в търговията със зърно не би могъл да натрупа такива големи печалби, но световният пазар на зърно не е конкурентен.

Някои корпорации извършват престъпление срещу еволюцията, създавайки семена, съдържайки в себе си ген за самоунищожение. Целта е земеделците да бъдат принудени да купуват семена всяка година¹. Други корпорации получават монопол върху живота, патентовайки живи организми и човешки гени².

Корпорациите приватизират общи (чисти публични) блага, без които животът на нашата планета е невъзможен. Две трети от населението на Земята може да остане без чиста питейна вода до 2025 г. Американската корпорация „Бехтел“ съзира в това възможност за печалба. Световната банка настоява водоснабдяването на третия по големина град в Боливия Кочабамба да бъде приватизирано. „Бехтел“ получава контрол върху цялата вода на града, дори и върху дъждовната, по силата на подписания приватизационен договор. Фирмата повишава цената на водата, а неплатените сметки ѝ дават право да конфискува жилищата на длъжниците и да ги продава на търг. Една четвърт от доходите на семейства, живеещи с два долара на ден, отива за плащането на сметките за вода. Гражданите на Кочабамба се вдигат на протест, който боливийското правителство се опитва да смаже. Стотици младежи губят крак или ръка, някои остават парализирани за цял живот поради мозъчни травми, а един от тях - Виктор Уго Даса, е убит. В крайна сметка обаче гражданите на Кочабамба успяват да си върнат контрола над водата³.

¹ По данни от филма „Корпорацията“

² Цит. изт.

³ Цит. изт.

От четиринадесети век в света тече процес на установяване на собственост върху благата, които принадлежат на всички хора. Този процес започва с преминаване на общата земя в частни ръце първо в Англия (т.нар. парцелирания - enclosures), а после в цяла Европа. След това държавите разпределят помежду си водата (моретата и океаните) и въздуха (въздушни коридори, с които може да се търгува при самолетните превози). Присъщите на глобализацията дерегулация, приватизация и либерализация на стопанската дейност в международен мащаб са просто поредните парцелирания на общи блага за частно ползване и частни печалби.

Заклучение

Изложените факти доказват по категоричен начин, че мултинационалните корпорации притежават огромна власт и влияние, простиращи се далеч извън границите на отделните национални държави. В определени случаи действията на корпорациите представляват геноцид и застрашават живота на планетата. Националното регулиране не може ефективно да се справи с негативните последици от функционирането на корпорациите в световен мащаб. Необходимо е наднационално, международно регулиране на корпоративната дейност, което да постави строги ограничения върху нея и да налага ефективни санкции на корпорациите при извършване на нарушения от тяхна страна. Такива ограничения биха могли да бъдат: ограничения върху предмета на дейност (извършване само на една дейност от корпорация), ограничения за срока на съществуване (прекръпяване на корпорацията след завършване на проекта, за чието изпълнение е учредена), капиталови ограничения (въвеждане на горни и долни граници за размера на корпоративния капитал), ограничения върху собствеността (забрана една корпорация да притежава

други корпорации), изисквания за избиране в управителния и надзорния съвет на корпорацията, криминализиране на корпоративните деяния с висока степен на обществена опасност като увреждане на човешкото здраве, замърсяване на околната среда, унищожаване на биосферата, експлоатация и нарушаване на човешките права, предизвикване на финансови и икономически кризи, застрашаване на продоволствената сигурност на хората, отказване на достъп до животоспасяващи ресурси, сътрудничество с диктаторски режими и др. Имуществените санкции не са достатъчни за премахване на вредните странични ефекти от дейността на корпорациите, тъй като обикновено за компаниите е икономически по-изгодно да нарушават правилата, отколкото да ги спазват. Нужно е повишаване на размера на имуществените санкции и криминализиране на общественоопасните корпоративни действия. Подобно на физическите лица, корпорациите трябва да носят и наказателна отговорност в лицето на своите управителни и надзорни съвети за извършените от тях престъпления. Регулирането на корпоративната дейност би могло да бъде уредено в международен мащаб чрез създаването на Международен корпоративен кодекс и институционализирано чрез

основаването на Международна комисия за регулиране на корпоративната дейност и Международен корпоративен съд.

Нужни са изменения в нормативната уредба на корпоративната форма на собственост. В момента капиталът се ползва с всички права, но не носи всички задължения на едно физическо лице. Това позволява ограничаване на отговорността и нейното избягване, подмяна на лична наказателна отговорност с колективна имуществена, дори при нарушения с висока степен на обществена опасност. Възможните изходи от тази ситуация са два:

➤ Първо, корпорацията да запази всички права на физическо лице, но и да носи всички отговорности на индивида, включително наказателна, в лицето на своите управителни и контролни органи;

➤ Второ, корпорацията да загуби правата, с които се ползва едно физическо лице.

Зад всяко деяние стоят конкретни хора. Отговорността винаги е лична. Ако не се допуска нейното ограничаване и подмяна (на наказателна с имуществена) чрез създаване на изкуствени правни субекти, чиито права са несъразмерно по-големи от поетите задължения, би намалял броят на извършваните от корпорациите закононарушения.

докторант МЕГЛЕНА МЛАДЕНОВА
УНСС, СОФИЯ

**ТРАДИЦИОННИ МОДЕЛИ ПРИ СОФТУЕРНА РАЗРАБОТКА И ТЯХНОТО
ПРИЛОЖЕНИЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ВИРТУАЛНИ ЕКИПИ**

**TRADITIONAL METHODS OF SOFTWARE DEVELOPMENT AND THEIR
APPLICATIONS IN VIRTUAL TEAMS MANAGEMENT**

Phd Student MEGLENA MLADENOVA

UNIVERSITY FOR NATIONAL AND WORLD ECONOMICS, SOFIA

Abstract: Growing globalization and increasing complexity of software lead to international and national collaboration of geographically distributed organizations, sites and persons. Therefore, it becomes more important to understand and to know how to optimize distributed software development. Companies need to be fast and flexible and efficiently utilize resources to stay competitive. One method to achieve this is through the use of virtual teams.

Key words: globalization, software development, virtual team, models, flexibility, effectiveness, quality.

I. Виртуални екипи:

С нарастващата глобализация в днешната ера на технологиите, компаниите все повече се ориентират към един нов феномен на работа – виртуалните екипи. Доскоро работата в екип означаваше работа в един и същи офис, в една и съща организация. Това, за повечето големи софтуерни компании, вече определено е само отживелица от близкото минало. Служителите в тези компании са обединени от съвместните задачи, предизвикателствата и възможностите на виртуалните екипи.

1. Същност:

Развитието на информационните и телекомуникационните технологии през последните години даде силен тласък на глобализацията на компаниите. Все повече компании отчитат, че не биха могли да бъдат успешни без международно присъствие. Това поставя пред тях редица предизвикателства и изисква сериозна промяна в много аспекти.

В сферата на информационните технологии, като един от основните двигатели на тези промени, процесите на промяна са най-динамични, масово

навлизат нови методи на работа, експериментира се постоянно.

Много компании в софтуерната индустрия от години работят на принципа на виртуалните екипи или дистрибутирана работа, други в момента ги прилагат тестово. Работата на принципа на виртуалните екипи има своите характерни особености, предимства и недостатъци и за успешното и приложение е необходима адаптация и промяна на мисленето както на хората, работещи в такава среда, така и на мениджмънта на компаниите.

Още едно ниво на комплексност към теорията за работа във виртуални екипи представляват самите модели и методи на работа при разработка на софтуер. С изнасянето на част от центровете за разработка зад граница (аутсорсинг) с цел намаляване на разходите, въвеждането на новите гъвкави методи на работа представлява още едно предизвикателство пред виртуалните екипи и виртуалния мениджмънт.

2. Дефиниция:

Според дефиницията на Джесика Липнак и Джефри Стемпис, *виртуален екип* (или дистрибутиран екип), е група

от хора, които работят (комуникират, взаимодействат си и формират взаимоотношения) извън пространствените, времевите и организационните граници като връзките се осъществяват чрез мрежи от комуникационни технологии.¹ Членовете на виртуалния екип притежават взаимно допълващи се способности, имат обща цел, имат взаимнозависими задачи, споделят общ подход на работа и пълна отговорност за всяка една от предишните характеристики. Виртуалните екипи позволяват на компаниите да наемат и задържат на работа най-добрите кадри, независимо от географското им местоположение. Комуникацията във виртуалния екип е електронна и членовете на такъв екип може и никога да не се срещнат. В много виртуални екипи в днешните компании част от хората работят от домовете си, други от офиса или от няколко различни

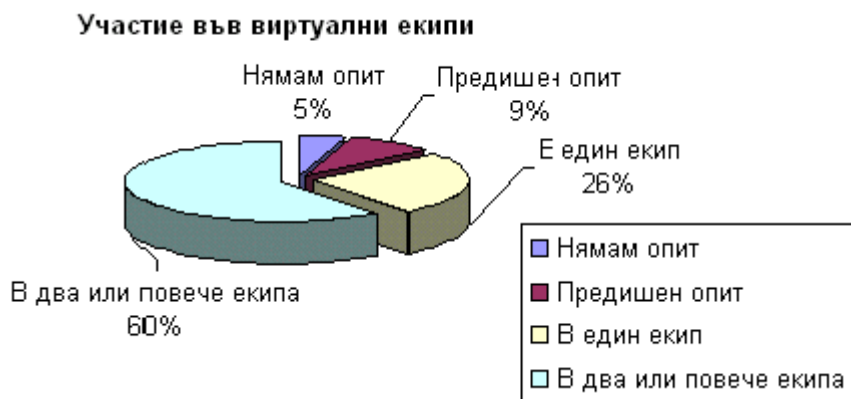
¹ Jessica Lipnack and Jeffrey Stamps, *Virtual Teams: Working Across Space, Time, and Organizations*, 1997

офиса, но задължително е налице географска дистрибутираност.

По дефиниция, думата екип означава "група от хора, които работят заедно". Виртуалните екипи от друга страна "работят разделено". Отделните хора могат да бъдат включени в даден проект или да принадлежат на една и съща работна група, но поне един или няколко от членовете на виртуалния екип са разделени по място и/или време. Културните различия и достъпът до или употребата на технологиите също могат да бъдат фактор, пречещ на ефективната съвместна работа и поради тази причина някои дефиниции на виртуален екип ги включват като фактори, които разделят един екип. Все пак, дори и да присъстват тези фактори в един екип, ако я няма пространствената разлика, то по дефиниция, такъв екип не може да се нарече виртуален екип.

3. Приложение на Виртуалните екипи:

Представената графика (Фиг.1) показва участието на служителите на водеща софтуерна компания във виртуални екипи:

Фиг.1

От графиката се вижда че виртуалните екипи се прилагат много широко в рамките на компанията – към момента на изследването 86% от анкетиранияте работят във виртуални екипи и други 9% имат предишен опит; само 5% не са работили никога във виртуален екип.

II. Традиционни модели и методи на работа във виртуални екипи:

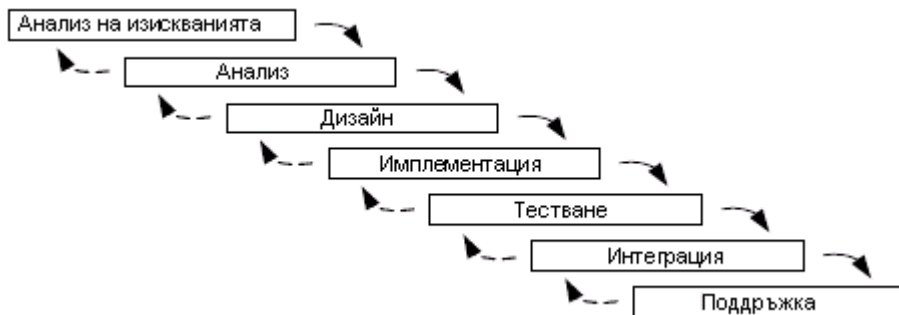
Традиционните подходи за разработка на софтуер са създадени през 70-те години на миналия век, когато компютърните системи започват да се използват в индустрията и възниква нуждата от сложен софтуер. Най-

известните и най-често използваните методи са Водопадния модел (Waterfall-Model), Модела V (V-Model), Спираловидния модел (Spiral-Model) и Обединения процес (Unified Process). Всички тези модели разделят процеса на разработка на последователност от дейности, на края на всяка от които трябва да се постигне определен резултат. При някои от тези подходи

дейностите се извършват еднократно, при други се повтарят итеративно.

1. Водопаден модел (Waterfall-Model):

„Водопадният модел” е дефиниран през 1970г. от У. У. Ройс. При този модел, разработката е представена като поредица от линейни стъпки, но Ройс препоръчва използването на тези стъпки по итеративен начин. Фазите на водопадния модел са:

Фиг.2:

Водопаден модел

Всяка фаза е автономна и наследява резултатите от предишната. При разработката на софтуер, този процес е дефиниран като етапно-входен процес (stage-gate-process) или „подход през оградата” („over-the-wall-approach”). В литературата съществуват различни имена за тези фази с различно качество. Но всички те използват етапно-входния подход с дефинирани преходни точки. В своята разработка Ройс никога не използва името „Водопаден модел”, но схемите му интуитивно напомнят за водопад.

Итерацията в този модел се постига чрез предоставяне на възможност за връщане към предишната фаза и повторната ѝ адаптация. Възможно е обаче връщане само към предишна фаза и това е позволено само в рамките на една итерация. На края на всяка стъпка се постига някакъв завършен резултат и този резултат се „замразява”, което означава, че остава непроменен.

Въпреки че „Водопадният модел” е един от най-често прилаганите методи, към него има значителна критика:

- няма допускане за промяна – по време на процеса на разработка, не е позволено да се променят изискванията.
- реално в практиката е трудно да се разграничат отделните фази на модела.
- крайният потребител вижда системата за първи път едва след като целият процес на разработка е приключил.
- качественият контрол се извършва на края на процеса.

2. Модел V (V-Model):

„Моделът V” (от немски Vorgehensmodell – модел на действието) описва действията и продуктите, които трябва да се извършат или създадат по време на процеса на софтуерна разработка. Моделът се прилага в Германия за разработка на софтуер в публичния и военния сектор, а също така

става популярен и в индустриалния сектор. Моделът е създаден от Немското бюро по техника и доставки за отбраната (Bundesamt für Wehrtechnik und Beschaffung – BWB) съвместно с консултантската фирма IABG mbH. Моделът, който в момента се използва, е версия издадена през 2006 година. Важен фактор, отнасящ се за разработката на софтуер за публичния сектор е че „Моделът V” изпълнява препоръките на стандарта ISO 9001. „Моделът V” се състои от три нива:

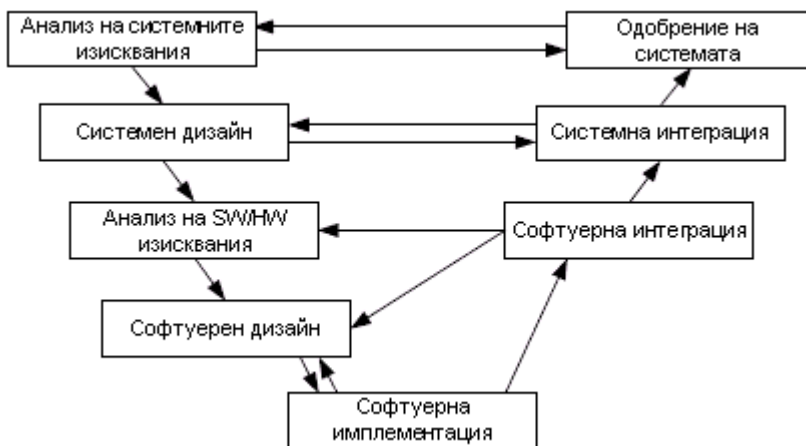
1. Модел на работа/Процедурен модел.

2. Разпределение на методите.
3. Функционални изисквания към софтуера.

Всяко ниво се разделя на четири подмодела:

1. Проектно управление.
2. Разработка на системата.
3. Качествен контрол.
4. Конфигурация.

Подмоделът разработка на системата описва процеса на разработка на един софтуерен проект:

Фиг.3:

Моделът V

„Моделът V” не се ограничава само за определен тип проекти, което означава, че големината на проекта и типа на индустрията могат да се променят. Чрез определяне на необходимото количество документи и процесуални стъпки, методът се адаптира към изискванията на проекта. Тази стъпка се нарича „приспособяване”. За разлика от „Водопадния модел”, „Моделът V” единствено дефинира дейности и резултати, но не дефинира срокове. Освен това, не се дефинира и стриктна последователност на стъпките в процеса. Все пак, възможно е процесуалните стъпки в „Модела V” да се съпоставят със стъпките на

„Водопадния модел”. Поради тази причина, „Моделът V” често се посочва като наследник на „Водопадния модел” и търпи същата критика – липса на гъвкавост. Това означава, че моделът не е способен да реагира адекватно на променящи се изисквания или е способен, но на цената на високи разходи и отлагане на крайните срокове на проекта.

3. Спираловиден модел:

„Спираловидният модел” е измислен от Бари Бьорм през 1988 г. Този метод разглежда процеса на разработка на софтуер като итеративен подход. Фазите на „Спираловидният модел” почти

изцяло съответстват на фазите на „Водопадния модел”, а именно:

1. Изисквания.
2. Дизайн.
3. Имплементация.
4. Тестване.
5. Поддръжка.

По време на всяка от тези фази се преминава през четири стъпки:

1. Определяне на целите.
2. Анализ на риска.
3. Разработка и верификация.
4. Проверка и планиране на следващата фаза.

Фиг.4: Спираловиден модел

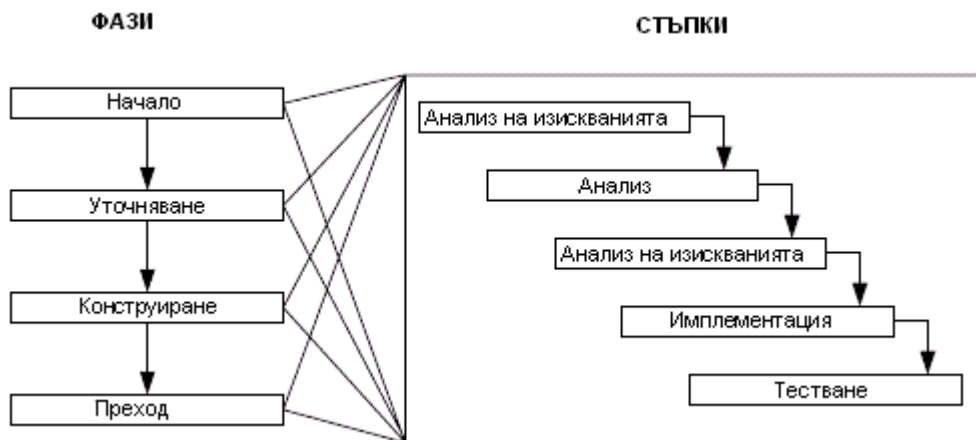
Чрез анализа на риска в началото на фазата и проверката накрая, моделът е по-динамичен в сравнение с „Водопадния модел”. Той може да се адаптира към малки промени в изискванията и по този начин е оказал влияние върху съвременните концепции за гъвкава разработка на софтуер.

4. Обединен процес:

„Обединеният процес” е публикуван през 1998 г. от Ивар Якобсън, Джеймс Ръмбау и Грейди Бууч. Той дефинира обща процесуална рамка, която може да се прилага при различни видове приложения, различни видове организации и различна големина на проектите. Основните идеи на този модел са подход, базиран на реални

случаи на приложение, моделиране, централизирано около архитектурата, и итеративна и надграждаща процедура. Базирайки се на дефиницията за „Обединен процес”, компанията Rational Software създава Рационалния обединен процес (Rational Unified Process – RUP), който дава по-детайлно описание на подхода, в сравнение с оригиналния вариант. В практиката често се ползват и двете имена и не се прави разграничение между двата варианта.

„Процесуалният модел” на „Обединения процес” е разделен на цикли. Всеки цикъл завършва с издаване на версия на продукта. Следната фигура показва оперативната последователност на модела:

Фиг.5: Унифициран процес

Всеки цикъл се състои от четири фази:

1. Начало.
2. Уточняване.
3. Конструирание.
4. Преход.

Тези фази итеративно изграждат процесуалните стъпки. При всяка итерация разработвания софтуер нараства постепенно. Моделът търпи критика от страна на софтуерните индустрии, тъй като фазово- и резултатно-ориентираната му концепция не успява да задоволи нуждите от обектно- и компонентно-базирана методология на работа.

III. Заключение:

Темата за виртуалните екипи е изключително популярна през последните няколко години и извличайки полза от предимствата, които предлагат

виртуалните екипи, все повече компании променят модела си на работа.

Традиционните методи за разработка не са достатъчно гъвкави и е нужно те да се променят, за да могат да се адаптират бързо и по време на самия процес на разработка към постоянно променящите се изисквания към софтуера. Въз основа на традиционните методи през последните десет години се създават няколко метода за гъвкава работа, наречени още методи за контролиран хаос, и тестово се прилагат в най-големите компании за разработка на софтуер в света. Пред софтуерните компании, които успешно работят на принципа на виртуалните екипи, има едно ново предизвикателство, а именно въвеждане на гъвкави методологии на работа в отговор на бързо променящия се пазар на софтуерните продукти.

Използвани литературни източници:

1. **Lipnack, Jessica and Jeffrey Stamps**, Virtual Teams, Wiley and Sons, Inc. New York, 2000 (www.virtualteams.com)
2. **Lipnack, Jessica and Jeffrey Stamps**, an interview with Lipnack and Stamps, "Product Development Best Practices Report", Online Edition, March 1997.
3. **Lipnack, Jessica**, "Virtual Teams: Creating the Future", (www.ncpl.org)
4. **Katzenbach, Jon R. and Douglas K. Smith**, The Wisdom of Teams, McKinsey & Co. 1993, 1999.
5. **Tuckman, B.W.**, Developmental sequences in small groups. Psychological Bulletin, 63. 1965.
6. **Mittleman, Daniel, and Robert O. Briggs**. 1999. Communication Technologies for Traditional and Virtual Teams. In Supporting Team Effectiveness: Best Management Practices for Fostering High Performance. Eric Sundstrom and Associates (eds). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

доц. д-р ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВ
ЮЗУ “НЕОФИТ РИЛСКИ”, БЛАГОЕВГРАД

докторант МАРИЯ ВАСИЛЕВА
ЮЗУ “НЕОФИТ РИЛСКИ”, БЛАГОЕВГРАД

**ОБЕКТИТЕ ОТ СВЕТОВНОТО ПРИРОДНО И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В
СТРАНИТЕ ОТ БАЛКАНСКИЯ РЕГИОН И РАЗВИТИЕТО НА ТУРИЗМА**

**WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE SITES IN THE COUNTRIES OF
THE BALKAN REGION AND TOURISM DEVELOPMENT**

Associate Prof. Dr. GEORGI GEORGIEV
SOUTH WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

PhD Student MARIA VASILEVA
SOUTH WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Abstract: The World Heritage Sites are properties which bear testimony to outstanding values in terms of their cultural and natural significance for the people all over the world. They represent a living relation with the past and will be the testament of the mankind for the future generations. Their promotion and popularization by means of sustainable tourism can result in positive effects in two ways – on the one hand it will enhance tourism development and profitability while on the other hand it will ensure site conservation at the very same time.

The aim of this paper is to emphasize on the opportunities for the countries within the Balkan region to integrate the world heritage they possess into their overall tourism vision. By means of cross-border coordination and cohesive efforts in sustainable tourism policy and management, the Balkan countries could turn into attractive destination thanks to their cultural and natural authenticity and uniqueness.

Key words: World Heritage Convention, World Heritage List, World Heritage area, World Heritage itinerary.

The most important document which integrates and synthesizes within a common frame the concept and implementation methodology of the World Heritage initiative is called **World Heritage Convention**¹. It was signed at the XVII

¹ In retrospective plan the idea for conservation and protection of world cultural and natural heritage dates back in 1959, when UNESCO initiated a campaign with the aim to preserve the temple of Aby Simbel in the Nile valley. At that time, the first project of the World Heritage Convention was prepared. In 1962 UNESCO launched Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites. This document comprises of protection guidelines for cultural and natural sites. In 1965 at a conference, taking place in the White House an idea was given for the foundation of a World Heritage Trust which to preserve natural areas and historical monuments. In 1966 UNESCO initiated a campaign with the purpose to save Venice after the devastating

Session of the General Assembly of UNESCO on 16 November 1972 in Paris, France. The Convention implementation was initiated on 07th of December 1973 when it was ratified by the USA and other nineteen countries among which is Bulgaria. On behalf of Bulgaria it was adopted with Decree No 13 of the Council of Ministers on 04. February 1974 and entered into force on 17 September 1975. The document was promulgated in State

floods in the city. In 1968 the World Conservation Union (IUCN) joined the initiative. All propositions were collected together and formed the World Heritage Convention in 1972. It was done after the United Nations conference on the Human Environment, taking place in Stockholm, Sweden and thanks to the support and expert advice on behalf of the working groups from IUCN, ICOMOS and UNESCO.

Gazette No 44 on 27th of May 2005. The national coordinator for this significant international initiative was the National Commission of the Republic of Bulgaria for UNESCO at the Ministry of Foreign affairs, Ministry of culture and Ministry of Environment and Water. The coordinating directorate was the National Nature Protection Service at the Ministry of Environment and Water. In terms of the Bulgarian legislation, the most significant documents, transposing the World Heritage Convention are The Protected Areas Act, The Biodiversity Act as well as the Environmental Protection Act.

The Convention was prepared by the **World Heritage Committee**¹. The first

¹ The intergovernmental World Heritage Committee consists of 21 members, elected for up to 6 years which represent the states-signatories of the Convention. They participate in the General Assembly of state parties, meeting once every two years during the regular sessions of the General Conference of UNESCO. At its regular sessions once a year the Committee decides on the inscription of nominated

committee members were elected in November 1976. At their first session, which took place in June 1977 they accepted the committee principles and working methodology. In the following year (1978), the first twenty sites were endorsed by the Committee. In April 2009 the total number of the enlisted sites comes to 878, out of which 679 are cultural and 174 natural sites located on the territory of 145 countries. The remaining 25 properties are of mixed character (such as Tikal National Park in Guatemala, Mount Taishan in China and other properties, representing cultural and natural landmarks.²

Their distribution by regions may be presented at chart 1:

sites on the World Heritage List. It can also require further information on the properties from the State Parties. The Committee examines reports on the state of conservations of sites, inscribed as world heritage and can take any other decisions needed for the Convention implementation.

² Information published by World Heritage Centre, whc.unesco.org/en/list

Distribution of World Heritage Sites

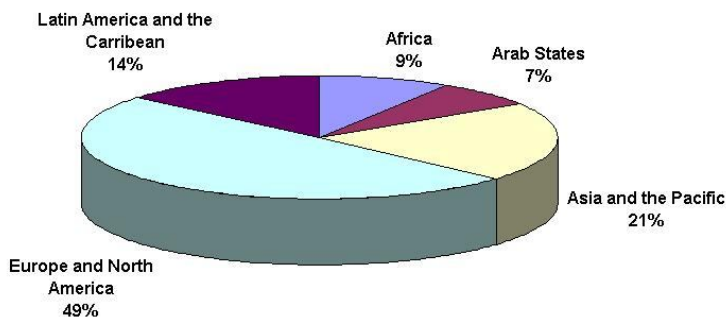

Chart 1

It is not a surprise that the half of all sites enlisted by UNESCO are located on the territory of Europe and North America. And what is more 86 % of them are cultural sites (372), while the remaining 14 % are

distributed between natural (54 sites) and mixed (9) properties. The great majority of sites, acknowledged as world heritage are located on the territory of Italy – 43, followed by Spain – 40, China – 37,

Germany and France 33 per country, India – 27 etc. Until 2009 186 state parties have ratified the World Heritage Convention.

Except for the World Heritage List there is also a list of endangered properties called **World Heritage in Danger**¹.

All properties inscribed on the lists are subject to annual inspection by the committee members. In case of an infringement, instituted by the monitoring body, any property can be deleted from the World Heritage List, which in turn is a serious disadvantage for the international vision of the country which could not prevent its deletion.

During site selection process, the World Heritage Committee assists the countries in regard with any technical provisions and site conservation matters. In some cases the World Heritage Committee, in particular its Secretariat, uses consultation services by different international organizations, two of which are non-governmental. The International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) and The World Conservation Union (IUCN) give their professional advice on the cultural and natural properties, nominated for inscription on the World Heritage List. The third advisory body is The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM), an intergovernmental body, which provides expert advice in regard with cultural site

¹ The list of World Heritage in Danger represents an effective instrument for conservation of the inscribed properties. It aims to pay the attention of the international community at sites, endangered by bad natural conditions or anthropogenic activity. These can be all armed conflicts and wars, earthquakes and other natural disasters, pollutions, poaching, thefts or even unscrupulous overbuilding and urbanization. The enlisted properties mobilize the potential of the international community in the purpose of undertaking urgent conservation activities. Some of the endangered properties on the list are: the city of Bam in the Islamic Republic of Iran, Bamiyan Valley in Afghanistan, Walled City of Baku in Azerbaijan, Historic town of Zabid in Yemen, the National Parks of Garamba, Kahuzi-Biega, Salonga, Virunga and the Okapi Wildlife Reserve in the Democratic Republic of the Congo.

conservation, employee training and other important matters.

A very fruitful collaboration is established between the Committee and The International Council of Museums (ICOM), founded in 1946; the Nordic World Heritage Foundation (NWHF); the Organization of World Heritage Cities (OWHC) and the United Nations Environment Programme – World Conservation Monitoring Centre (UNEP – WCMC) which runs the database of all natural world heritage sites; with the Cultural and Science sectors at UNESCO and etc.

Sometimes countries on which territory there is a large number of cultural and natural sites of global significance do not possess enough financial resources for effective management and conservation of their properties. That is the reason for the establishment of the **World Heritage Fund** within the framework of the Convention. All states, signatories of the World Heritage Convention participate in the fund raising by 1% of their regular mandatory contribution intended for the UNESCO budget. There is also an option for extra funding by NGOs and private entities² (the so called Funds – in –trust).

The adoption of the World Heritage Convention was followed by establishment

² The World Heritage Fund provides about USD 4 million annually; The World Heritage Committee determines the use of the fund, giving a priority for the endangered properties. International assistance from the fund can be given for requests falling under one of the following five categories:

- Preparatory assistance - to prepare tentative lists, nomination reports for properties, conservation project proposals or management plans;
- Training assistance – to finance group training courses, mainly for personnel, working on world heritage sites (individual financing is not allowed);
- Technical cooperation – to provide expertise and material support in the purpose of preparation of management plans, as well as other conservation activities, intended for the enlisted properties;
- Emergency assistance – to provide urgent action aiming to repair damages, caused by human activity or natural disasters;
- Promotional and educational assistance;

of a system, giving an opportunity for the general public to participate actively in the conservation of the world heritage of the mankind. The system is supported by permanent legislative, financial and administrative assistance in scope of properties protection.

In accordance with the Convention requisites for world heritage sites can be acknowledged physico-geographical, geological and biological formations or groups with universal, aesthetical or scientific significance. As world natural heritage are included designated territories, which are habitats of endangered animal and plant species. In order for a property to be inscribed on the World Heritage List, it should bear a testimony for outstanding universal value and meet at least one of ten criteria for selection. The criteria are described at the Operational Guidelines for Implementation of the World Heritage Convention¹. Till the end of 2004 the properties were selected on the basis of six cultural and four natural criteria. With the adoption of some amendments in the Operational Guidelines for Implementation of the World Heritage Convention, all of them were united in a set of ten criteria for selection. Each site, justified as world heritage should meet at least one of the following conditions:

- to represent a masterpiece of human creative genius²;
- to exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design;

¹ There are four basic instruments of the Convention, as follows – the Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (available in English, French, Spanish, Russian and Arabian); The Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention (in English and French); List of the State-Parties to the World Heritage Convention (in English and French); The World Heritage List (in English and French). The latter is updated and published annually.

² The criteria for selection, World Heritage Centre, <http://whc.unesco.org/en/criteria/>

- to bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared;
- to be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history;
- to be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;
- to be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance. (The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria);
- to contain superlative natural phenomena or areas of exceptional natural beauty and aesthetic importance;
- to be outstanding examples representing major stages of earth's history, including the record of life, significant on-going geological processes in the development of landforms, or significant geomorphic or physiographic features;
- to be outstanding examples representing significant on-going ecological and biological processes in the evolution and development of terrestrial, fresh water, coastal and marine ecosystems and communities of plants and animals;
- to contain the most important and significant natural habitats for in-situ conservation of biological diversity, including those containing threatened species of outstanding universal value from the point of view of science or conservation.

Important step for the initiative implementation was marked within the 20th anniversary of World Heritage Convention ratification in 1992 when the **World**

Heritage Centre at UNESCO¹ was founded. During the celebration except for the center establishment the Committee adopted a special site category called cultural landscapes. This action turned automatically the World Heritage Convention into the first international legislative instrument for acknowledgement and protection of such kind of territories. Two years later, in 1994, the World Heritage Committee launched the General Strategy for a Balanced Representative and Credible World Heritage List in the aim to ensure harmonization in the regional distribution and more diversified thematic representation of the enlisted world heritage sites. This strategy encourages nomination of properties, located in regions that are not well-represented and especially ones belonging to underdeveloped categories.

With the adoption of the Global Strategy, the World Heritage Committee wants to broaden the definition of World Heritage in order for it to better reflect the full range of the world's cultural and natural treasures and to provide a comprehensive framework and operational methodology for the implementation of the World Heritage Convention. This concept goes beyond the narrow definitions of heritage as it contributes to the recognition and protection of sites which represent outstanding demonstrations of human coexistence with the land as well as human interactions, cultural coexistence, spirituality and creative expression.

Of great importance for the Global strategy implementation are all efforts toward ratification of the Convention from more countries, preparation of tentative lists and site nominations for categories and regions which currently feature low representation on the World Heritage List. The adoption of the above strategy resulted in ratification of the Convention by 40 new countries, including countries from Eastern

Europe, Africa and some Arab states and small pacific island states. Furthermore it stimulated a series of important conferences and thematic research studies that were initiated in Africa, the Pacific region, the Caribbean, the Andean region, central Asia, the Arab region and others.

On the basis of the selection criteria, the majority of sites, enlisted as world natural heritage could be divided into three groups. The first group comprises habitats of large mammal herds, the second one includes properties located on the territory of wetlands, whilst the third group comprises areas of biosphere reserves.

Some of the most popular sites, included in the first classification group are the Serengeti National Park (Tanzania), Wood Buffalo National Park (Canada) – some of the largest protected zones worldwide (44 800 sq km), famous for the large buffalo herds, Garamba National Park (Zair, Democratic Republic of the Congo), Bialoweiza Forest in Poland and others.

In the group of the wetlands, exceptional scientific significance has Niasa Lake (Malawi), West Tasmania Lake (Australia), Djoudj Sanctuary, the national ornithological reserve situated in the Senegal River delta, Sundarbans National Park, containing a large area of mangrove forests in the Ganges delta, being a habitat for the biggest tiger colony and other endangered animals.

In the group of the biosphere reserves we cannot miss Sian Ka'an (Mexico), five from the 43 biosphere reserves in the USA –Yellowstone, Everglades, Redwood, Olympic and Great Smoky Mountains National Parks, Saint Kilda (Scotland), Tassili n'Ajjer (Algeria), Talamanca Range – La Amistad Reserves/ La Amistad National Park (Costa Rica) and many others.

World heritage sites are also the Mount Taishan (China), Sagarmatha National Park and Royal Chitwan National Park (Nepal), Te Wahipounamu –South West New Zealand, The Grand Canyon National Park, Mammoth Cave National Park, Yosemite National Park, Hawaii Volcanoes National Park (USA), Fontainebleau castle and park,

¹ The World Heritage Centre is situated in Paris, France. It is responsible for the annual implementation and management of the Convention. It also administrates the World Heritage Fund.

Scandola Natural reserve of Corsica (France), Galapagos and Sagay National Parks (Ecuador), Durmitor (Montenegro), Plitvice Lakes (Croatia), Great Barrier Reef, Kakadu reserve, Willandra Lakes Region, Uluru-Kata Tjuta National Park, Lord Howe, tropical wet forests on the eastern coastline of Australia, Virunga, Kahuzi –Biega, Salonga National Parks in Democratic republic of the Congo, Nahanni, Dinosaur Provincial Park, Canadian Rocky Mountains, Gros Morne National Park, Head-Smashed-In Buffalo Jump Kluane/Wrangell –St Elijias/Glacier Bay/Tatshenshini – Aisek (Canada) and etc.

It is obvious that the world natural heritage sites represent valuable samples of natural ecosystems, which establish themselves as nuclei of a large complex network, for the need of information flow and experience transition in the aim of their better sustainable conservation. National parks and natural reserves are also here, which on other hand serve as a base for a series of regional ecological networks.

Cultural landscapes which represent a new category of the world heritage, as stated above, and their ecological significance are determined on the basis of interaction between traditional forms of resource utilization and environment protection. Their inclusion within the common network of world heritage sites will contribute to broaden practical approach in problem solving in terms of sustainable development (Mateeva, 1999).

The idea of a system comprising of natural and cultural sites, whose protection and conservation require permanent interchange of information and know-how, public awareness on problems and their solutions with the support of the mankind is given within the World Heritage Convention. It was commonly used as a basic principle for other initiatives in the purpose of environment protection. Many of them, according to the author above, are based on the concept for breaking the existing restrictions and limitations of access on the territories of reserves through establishment of wider areas, where people and nature

live in harmony. That way there can be secured a free movement of wild animals and migrating bird species.

There can be no state boundaries for the nature – it exists in its integrity. Keeping to its laws for restoration at a balanced exploitation of its resources is the only way to ensure its survival and preservation. This requires development of general concepts and management rules for the big regional units with an emphasis on their key areas, establishment of itineraries, coordination among countries, which manage different parts of mountain ranges, seas and agricultural landscapes. The wide experience in the field of nature protection has shown so far, that this is the only way to prevent further decrease in populations, habitat devastation and potential risks of natural cataclysm (Mateeva, 1999). The basic principles of the Convention, used for the implementation of the idea, leading to establishment of ecological networks of natural habitats according to the same author are as follow:

- human attendance in protected areas should not be banned. Instead it should be regulated in terms of the principles for sustainable development, which include the aspects of environment in different socio-economic fields of politics, taking place on territorial level;
- all preconditions needed for the normal working of the ecological networks should be granted by the legislation, in accordance with the Habitat Directive;
- The initiative implementation is possible and dependent on the active role and participation of local communities.

In the purpose of this analysis a special attention will be paid at the countries, forming the Balkan region. Being one of the very few places worldwide, the Balkan peninsula is inhabited since ancient times. Some artifacts reveal that the first civilizations and cultures living within its territories date back to VII BC. Except for its amazing cultural proliferation the region also features favourable climate, a prerequisite for natural diversity and

abundance in terms of animal and plant species as well as natural formations.

A closer look at the Balkan countries reveals that they share only 14 % of the heritage sites in Europe and North America. In absolute terms the total number of the

sites is 64, classified as follows – 55 cultural, 6 natural and 3 mixed properties, data which relates closely to the common tendency for the numerical superiority of cultural sites over natural and mixed areas.

No	Country	Property	Cultural heritage	Natural heritage	Location	Criteria for selection	Year of inscription	Enlargement	Threats
1	Albania	Butrint	+		District of Sarandë, County of Vlorë	(iii)	1992	1999	1997-2005
		Historic centres of Berat and Gjirokastra	+		Towns of Berat(south-central Albania) and Gjirokastra (southern Albania)	(iii), (iv)	2005	2008	
2	Bosna and Herzegovina	Old bridge Area of the Old City of Mostar	+		Herzegovina-Neretva Canton	(vi)	2005		
		Mehmed Paša Sokolović Bridge in Višegrad	+		Republika Srpska, Sarajevo Macro Region	(ii), (iv)	2007		
3	Bulgaria	Boyana Church	+		Boyana district, Sofia	(ii), (iv)	1979		
		Madara Rider	+		Village of Madara, Province of Shumen	(i), (iii)	1979		
		Rock- Hewn Churches of Ivanovo	+		Village of Ivanovo, Province of Ruse	(ii), (iii)	1979		
		Thracian Tomb of Kazanlak	+		Kazanlak, Province of Stara Zagora	(i), (iii), (iv)	1979		
		Ancient city of Nessebar	+		Burgas Province	(iii), (iv)	1983		
		Pirin National Park		+	Pirin Mountain, Blagoevgrad Province	(vii), (viii), (ix)	1983		
		Rila Monastery	+		Rila, Kyustendil Province	(vi)	1983		
		Srebarna Nature Reserve		+	Village of Srebarna, Province of Silistra	(x)	1983		1992 - 2003
		Tracian Tomb of Sveshtari	+		Razgrad Province	(i), (iii)	1985		

No	Country	Property	Cultural heritage	Natural heritage	Location	Criteria for selection	Year of inscription	Enlargement	Threats
4	Greece	Temple of Apollo Epicurius at Bassae	+		Prefectures of Messenia, Arcadia, and Ilia in the Western Peloponnese	(i), (ii), (iii)	1986		
		Acropolis, Athens	+		Prefecture and Region of Attica	(i), (ii), (iii), (iv), (v)	1987		
		Archaeological Site of Delphi	+		Prefecture of Phokis, Region of Central Greece	(i), (ii), (iii), (iv), (vi)	1997		
		Medieval city of Rhodes	+		Prefecture of Dodecanese, Region of the South Aegean	(ii), (iv), (v)	1988		
		Meteora	+	+	Prefecture of Trikala, Region of Thessaly	(i), (ii), (iv), (v), (vii)	1988		
		Mount Athos	+	+	Autonomous region of Mount Athos	(i), (ii), (iv), (v), (vi), (vii)	1988		
		Paleochristian and Byzantine Monuments of Thessalonika	+		Prefecture of Thessaloniki, Region of Central Macedonia	(i), (ii), (iv)	1988		
		Sanctuary of Asklepios at Epidaurus	+		Prefecture of Argolis, Region of the Peloponnesos	(i), (ii), (iii), (iv), (vi)	1988		
		Archaeological Site of Mystras	+		Prefecture of Laconia, Region of the Peloponnesos	(ii), (iii), (iv)	1989		
		Archaeological Site of Olympia	+		Prefecture of Ilia, Region of West Greece in the Western Peloponnese	(i), (ii), (iii), (iv), (vi)	1989		
		Delos	+		Prefecture of Cyclades, Region of the South Aegean	(ii), (iii), (iv), (vi)	1990		
		Monasteries of Daphni, Hosios Loukas and Nea Moni of Chios	+		Regions of Attica, Central Greece, North Aegean	(i), (iv)	1990		
		Pythagoreion and Heraion of Samos	+		Prefecture of Samos, Region of the North Aegean	(ii), (iii)	1992		

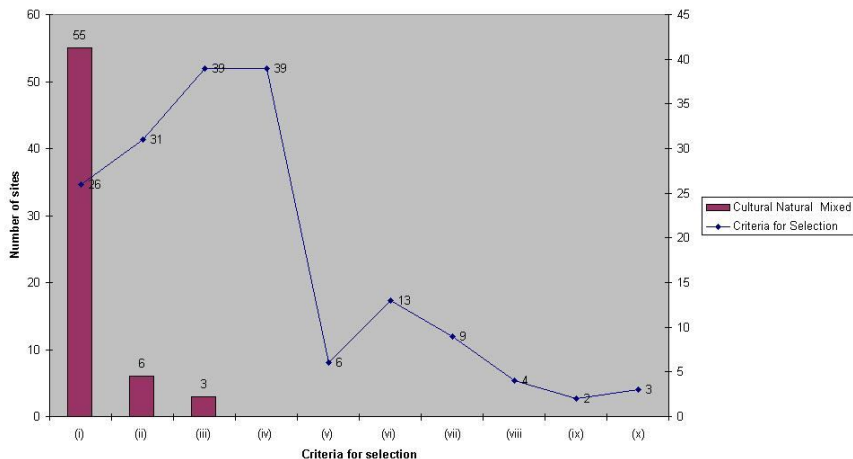
No	Country	Property	Cultural heritage	Natural heritage	Location	Criteria for selection	Year of inscription	Enlargement	Threats
		Archaeological Site of Aigai (modern name Vergina)	+		Prefecture of Imathia, Region of Central Macedonia	(i), (iii)	1996		
		Archaeological Sites of Mycenae and Tiryns	+		Prefecture of Argolis, Region of the Peloponnesos	(i),(ii), (iii), (iv), (vi)	1999		
		Historic Centre (Chora) with the Monastery of Saint John "the Theologian" and the Cave of the Apocalypse on the Island of Patmos	+		Prefecture of Dodecanese, Region of the South Aegean	(iii), (iv), (vi)	1999		
		Old Town of Corfu	+		Ionian Islands, Corfu Prefecture	(iv)	2007		
5	Macedonia	Natural and Cultural Heritage of the Ohrid region	+	+	Ohrid (municipality)	(i), (iii), (iv), (vii)	1979	1980	
6	Romania	Danube Delta		+	Tulcea County, Dobruja Region	(vii), (x)	1991		
		Churches of Moldavia	+		County of Suceava, Region of Moldavia	(i), (iv)	1993		
		Monastery of Horezu	+		Vâlcea County, Region of Wallachia	(ii)	1993		
		Villages with fortified churches in Transylvania	+		Counties of Alba, Brasov, Harghita, Mureş, Sibiu, Region of Transylvania	(iv)	1993	1999	
		Dacian Fortresses of the Orastie Mountains	+		Counties of Alba and Hunedoara, Region of Transylvania	(ii), (iii), (iv)	1999		
		Historic Centre of Sighişoara	+		Mureş County, Region of Transylvania	(iii), (iv)	1999		

No	Country	Property	Cultural heritage	Natural heritage	Location	Criteria for selection	Year of inscription	Enlargement	Threats
		Wooden Churches of Maramureş	+		Districts of Bârsana, Budesti, Desesti, Izei, Târgu-Lapus; Maramureş County, Region of Transylvania	(iv)	1999		
7	Cyprus	Paphos	+		District of Paphos	(iii), (vi)	1980		
		Painted Churches in the Troodos Region	+		Troodos Region, Districts of Nicosia and Limassol	(ii), (iii), (iv)	1985	2001	
		Choirokoitia	+		District of Larnaca	(ii), (iii), (iv)	1998		
8	Kosovo	Medieval Monuments in Kosovo	+		Autonomous province of Kosovo	(ii), (iii), (iv)	2004	2006	2006
9	Slovenia	Škocjan caves		+	Villages of Škocjan pri Divaci, Mataun and Betanja	(vii), (viii)	1986		
10	Serbia	Stari Ras and Sopoćani	+		Stari Ras, Raška region	(i), (iii)	1979		
		Studenica Monastery	+		Village of Studenica, Commune of Kraljevo, Raška Distric	(i), (ii), (iv), (vi)	1986		
		Gamzigrad-Romuliana, Palace of Galerius	+		Eastern Serbia	(iii), (iv)	2007		
11	Turkey	Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia	+		Nevşehir Province	(i), (iii), (v), (vii)	1985		
		Great Mosque and Hospital of Divriği	+		City and District of Divriği, Province of Sivas (Eastern Anatolia)	(i), (iv)	1985		
		Historic areas of Istanbul	+		Istanbul	(i), (ii), (iii), (iv)	1985		
		Hattusha: the Hittite Capital	+		District of Sungurlu, Çorum Province	(i), (ii), (iii), (iv)	1986		
		Nemrut Dağ	+		Southeastern Turkey	(i), (iii), (iv)	1987		
		Hierapolis-Pamukkale	+		Denizli Province	(iii), (iv), (vii)	1988		

No	Country	Property	Cultural heritage	Natural heritage	Location	Criteria for selection	Year of inscription	Enlargement	Threats
		Xanthos-Letoon	+		Provinces of Muğla and Antalya	(ii), (iii)	1988		
		City of Safranbolu	+		City and District of Safranbolu, Province of Karabuk	(ii), (iv),(v)	1994		
		Archaeological Site of Troy	+		Province of Çanakkale	(ii), (iii), (vi)	1998		
12	Croatia	Historical Complex of Split with the Palace of Diocletian	+		County of Split-Dalmatia	(ii),(iii), (iv)	1979		
		Old City of Dubrovnik	+		County of Dubrovnik-Neretva, Adriatic Coast	(i), (iii), (iv)	1979	1994	1991-1998
		Plitvice Lake National Park		+	County of Lika-Senj, 10km east of Bihac	(vii), (viii), (ix)	1979	2000	1992-1997
		Episcopal Complex of the Euphrasian Basilica in the Historic Centre of Poreč	+		County of Istria	(ii), (iii), (iv)	1997		
		Historic Centre of Trogir	+		County of Split-Dalmatia	(ii), (iv)	1997		
		The Cathedral of St James in Šibenik	+		County of Šibenik-Knin	(i), (ii), (iv)	2000		
		Stari Grad Plain	+		Split and Dalmatia Counties	(ii), (iii), (vi)	2008		
13	Montenegro	Natural and Culturo-Historical Region of Kotor	+		City of Kotor and surrounding territory	(i), (ii), (iii), (iv)	1979		1979-2003
		Durmitor National Park		+	Republic of Montenegro	(vii), (viii), (x)	1980	2005	

In scope of predominant criteria for selection, the majority of sites are nominated for the following criteria - (ii), (iii) and (iv), as seen on chart 2.

World Heritage Sites on the Balkans in scope of their type and criteria for selection

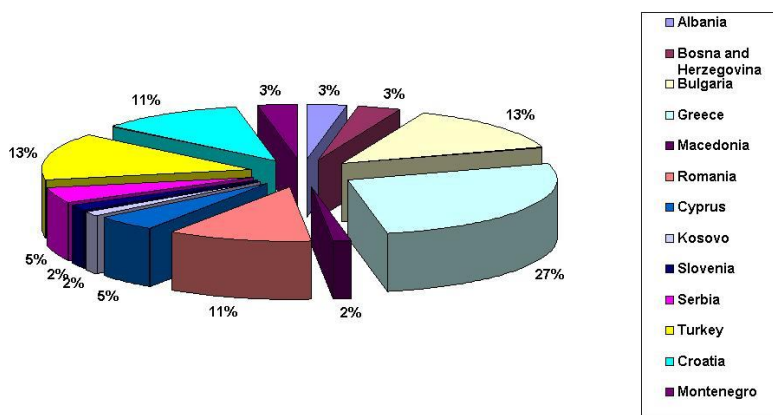

This means, that the dominating proportion of the heritage sites on the Balkans are selected for their authentic historical value and cultural tradition revealed in architecture, monumental arts, town-planning and landscape design. They are a living evidence for the transition in

human values reflected in the way of life and thought of generations of people. This is what makes them global, of universal significance. An analysis aimed to show the site distribution among the countries of the Balkan peninsula

(Chart 3) could serve as a basis for further research of the world heritage in this region.

World Heritage Sites on the Balkans

Within the scope of the Balkan peninsula Greece is ranked on the first place with 17 sites in total, followed by Bulgaria and Turkey with 9 sites for each. Croatia and

Romania also have equal share in the pie graph, as each of both countries has 7 sites, enlisted in the World Heritage List. Next in the rank are Serbia and Cyprus with

three sites per country, while Albania, Montenegro and Bosna and Herzegovina have enlisted only two sites within their territory. Only one site per country is enlisted for the countries Macedonia, Slovenia and Kosovo.

The countries ranked from first to fifth place share 75 % of all world heritage sites on the Balkans or 49 out of 64 sites in total.

There is no tendency in scope of the site spatial distribution as their locations are scattered within the whole territory of the countries they belong to. Furthermore there are lots of sites, located out of towns and villages or lying remote from any settlements such as the archeological site of Mystras in Greece for example.

All world heritage sites, located on the Balkan peninsula have some features in common important for their attractiveness in scope of tourism. One of the key issues in regard with some of the sites is their isolation in regions difficult of access. Examples of such sites are Butrint in Albania, Meteora in Greece, Dacian Fortresses of the Orastie Mountains in Romania. Their remoteness of any settlements is a serious disadvantage in scope of tourism for several reasons:

- 1) Restricted number of means of transport, getting to and from the site;
- 2) Lack of or inadequate tourism infrastructure in scope of hotels, camp sites and other places for accommodation and lodging in the site area;
- 3) Lack of or insufficient tourism entities, supplying tourism products and services.

These reasons are a serious stumbling-block for the integration and tourism "exploitation" of all isolated world heritage sites on the Balkans.

Another obstacle in terms of tourism is the fact that a large number of the world heritage sites nowadays represent part of ancient complex venues and many of them are ruined or missing. That means that they offer a tourist product based mainly on passive activities for tourists, visiting those sites, such as watching the site remains and listening to tour guide lectures. In that

way, tourists are limited in their perception of the site and its past functions and glory. In order for visitors to feel satisfied they need to create an emotional relation with the site, they want to feel themselves as an integral part of it and "see" it in its completeness and integrity. That is why the competitiveness and attractiveness of a tourism product nowadays reflects its recourses and utilized means of technology. Their synergy and mutual utilization serve as a meeting point between tourism expectations and demands and tourism supply in terms of product features.

As the majority of world heritage sites on the Balkans (especially the cultural sites) are closely related to the past and historic development of different civilizations and communities different presentation could be included in site product portfolios. They could be in form of interactive multimedia movies or computerized animation films or audio and video interpretative clips and etc. Nevertheless of their format, they will definitely enhance tourists experience and intensify tourist perception of the place of visitation.

World heritage sites are transnational as they bear testimony for universal values which make them of universal significance for the people all over the world. They represent the living relation with the past and will be a testament of the mankind for the future generations. That is why their popularization by the means of sustainable tourism will result in positive effects for tourism industry and site conservation alike.

As seen on the graph above, the Balkan peninsula comprises of 64 sites, out of which 55 are cultural, 6 are natural and 3 are mixed properties, distributed among 13 countries. As their number varies from country to country and there is a big disproportion of their locations, for the purpose of tourism development a relevant classification can be done. There are three main categories, based on the indicators – number of world heritage sites at the selected area; territorial proximity of one another; other places and sites of interest;

key forms of tourism developed in the analyzed region.

In regard with these factors the following three forms of destinations can be classified:

1) **World Heritage area** – an area with high intensification of cultural and natural sites, enlisted by UNESCO in the World Heritage list;

2) **Heritage itinerary** – a route developed for the purpose of tourism, comprising world heritage sites as well as other places or objects of regional/ national/ local significance visited by tourists with special interests;

3) **Integration of heritage tourism with a traditional form of tourism** in scope of the destination profile and resources

A world heritage area could be established in Greece, within the peninsula and region of Peloponnese. This area can comprise of the Archeological Site of Olimpia, Temple of Apollo Epicurius at Bassae, Archeological site of Mystras, Archeological site of Mycenae and Tiryns, Sanctuary of Asklepios at Epidaurus. This thematic area consists of five world heritage sites together with other places of archeological, religious and fortifying significance.

The peninsula of Peloponnese is famous for the residents of Greece, as it is one of the top three tourism destinations in terms of domestic tourism. On the contrary, the island is not among the favorite places for international tourists in Greece, who prefer to stay at Crete (over 12 mill people for 2007), the islands in the Aegean sea (11 mill) and Ionian islands.

An establishment of a world heritage area within the territory of Peloponnese could contribute to an increase in tourist visitation of residents and international tourists alike. What is more it could play an important role in the island popularization and sustainable tourism development.

Other forms of integrity of world heritage sites on the Balkans in terms of tourism are the so called cultural itineraries. They could be of national and transnational scale in

regard with the number the countries they encompass.

An example of a world heritage itinerary within the boundaries of one country could be a thematic route in Bulgaria, connecting Veliko Tarnovo.- Trjavna- Gabrovo - Kazanlak. It can be called Bulgaria through the centuries – from thracians to the Second Bulgarian Kingdom, representing different historical monuments from III BC to the XIVAC.

That way this route could contribute to the enrichment of the tourist product of Veliko Tarnovo while at the same time more people will get to know the Thracian tomb in Kazanlak, which is enlisted as one of the heritage sites of the mankind.

Another route, connecting natural and cultural heritage sites could link Ruse – Sveshtari and Silistra. That way tourists can visit the Rock-hewn churches in Ivanovo, Tracian tomb of Sveshtari and as a final stop to see the Srebarna reserve, famous for its bird diversity. This route allows different type of activities such as ecotourism, photo safari, adventure trips as well as cultural tourism.

Except for national, heritage itineraries could be transnational. An example for such type of route could link Montenegro and Croatia. Visiting five world heritage sites – National and Cultural Historic Region of Kotor – the Old city of Dubrovnik - Historical Complex of Split with the Palace of Diocletian –Historic centre of Trogir – The Cathedral of St James in Sibenik. Together with the five world heritage sites tourists could also see other archeological and religious monuments along the Adriatic coast of Montenegro and Croatia. An action that will have a positive impact on sustainable tourism development in Croatia and Montenegro, world heritage site conservation as well as improvement in the well-being of local communities.

When a certain heritage site is located in an isolated area at a destination without any other significant monuments in proximity, a possible solution for the tourist destination is to integrate the site visitation within its profile and other tourism resources.

A typical example of such destination is the world heritage site of Gamizgrad Romuliana, Palace of Galerius in Serbia. The city is popular as a spa resort and attracts visitors for its spa services. In scope of tourism product diversification and supply of extra services organized tours to the world heritage sites could be arranged. Similar example could be given with visits to Madara rider in Bulgaria which is located in Madara village, close to Shumen. It is a way to promote the different aspects of the tourist product of the destination while at the same time tourists combine their recreational holidays with one-day heritage trips.

Similar heritage areas and itineraries could be established for each of the countries on the Balkan peninsula. Their advantage results in popularization of the destinations, increase in visitation rates, enrichment of tourism products and services as well as better competitiveness and attractiveness on national and international level.

The idea of themed itineraries has its roots in a programme aiming at establishing cultural routes, initiated in 1987 by the Council of Europe. The objective of this initiative was to “demonstrate in a visible way, by means of a journey through space and time, how the heritage of the different countries and cultures of Europe represented a shared cultural heritage”¹. The first route called Saint Jacques de Compostele is established the same year and in 1993 it was given the status World heritage. In 1997 the Council of Europe founded the European institute for cultural itineraries in Luxemburg whilst the next year the International scientific committee for cultural itineraries of ICOMOS was established.

Further to the development of different routes within Europe, ICOMOS Bulgaria promoted in 1999 the Cultural itineraries of South-Eastern Europe, a project which aims to develop routes within the countries of Albania, Bosna and Herzegovina, Bulgaria,

Croatia, Greece, Macedonia, Romania, Slovenia, Turkey and the former republic of Yugoslavia. The Bulgarian National Committee of ICOMOS as an initiator and main coordinator of the project started development of cultural network of themed routes for the region of South Eastern Europe. Some of the project activities were funded by the King Baudoin Foundation which assisted the project in terms of development of electronic database and maps.

The network of cultural routes in South Eeastern Europe could be divided into two major groups:

- cultural itineraries with specific subject – including values united by specific integrating topics. Of extreme importance are the communication links, possessing cultural value as well;
- territorial cultural itineraries – relating values in outstanding coherent territories, rich in cultural heritage and possessing a definite cultural integrity.²

In terms of this classification within the territory of the South Eastern countries the following five types of cultural itineraries are developed:

- Antique archeological zones;
- Fortifications;
- Religious centers and monasteries;
- Vernacular architecture;
- World heritage.

Popularization of the sites, included in the routes is an important step toward recognition and cohesion of the Balkan countries, through the means of their common past. Except for the significance of the conservation of these sites for the future generations and their universal value that should contribute to the cultural synergism and harmonization among people of different nationalities and religions, this project is an important step toward sustainable management of tourism.

The cultural itineraries within the territory of the Balkan peninsula strengthen its position on the global tourism market. A

¹ Council of Europe Cultural Routes, www.coe.int

² Krastev Todor, International Workshop “Cultural Itineraries of South-Eastern Europe”, Sofia, 2000

region which was inhabited by ancient civilizations and experienced a dramatic development through the ages a testimony of which is the proliferation of historical monuments and sites.

In the recent years cultural and heritage tourism are two of the fast-growing forms of tourism in global scale. Even though for the Balkan peninsula standard forms of tourism (such as recreational, mountain and ski tourism) are predominant. With the purpose of a tourism diversification cultural itineraries on the Balkans contribute to the expansion of its supply opportunities, providing for demands of tourists with special interests. The successful implementation of the project for the countries of South –Eastern Europe is the first step, which has very positive outcomes.

On the other hand it faces some weaknesses, most important of which is the lack of co-ordination with tourism organizations and other businesses involved in the industry. Another weak point is the fact that the electronic database is not updated regularly, once the project is terminated.

In order to keep a long-term effect in scope of project goals it is important for initiatives like the one, implemented by ICOMOS Bulgaria and other Balkan countries, to have support by local authorities and tourism entities. This is a key prerequisite which could guarantee for the long-term effect of the keeping them into force.

The aim of this paper was to emphasize on the opportunities for the Balkan peninsula to integrate its world heritage sites into its overall tourism vision. Being one of the few places in the world, inhabited by people since ancient times, the Balkan peninsula offers sites and monuments of universal value for the mankind.

By means of cross-border coordination and cohesive efforts in sustainable tourism policy and management, the Balkan countries could create an image attractive for their cultural authenticity and uniqueness in global scale. And the latter is important for the region profitability in terms of tourism, but it also can contribute to the preservation and transmitting to next generation of sites, which value is eternal.

REFERENCES:

1. Georgiev, G., 2008, National and Natural Parks and Reserves in Bulgaria, Sofia, pp.24-28
2. Krastev, T., 2000, International Workshop “Cultural Itineraries of South-Eastern Europe”, Sofia,
3. Pedersen Arthur, 2002, Managing Tourism at World Heritage Sites: A Practical Manual for World Heritage Site Managers, Paris
4. Council of Europe Cultural Routes, www.coe.int
5. UNESCO World Heritage Centre, 2008, World Heritage Information Kit, Paris
6. World Heritage Centre, whc.unesco.org/en/list

доц. д-р МАРИЯ СТАНКОВА

ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, БЛАГОЕВГРАД

гл. ас. д-р МИЛЕНА ФИЛИПОВА

ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, БЛАГОЕВГРАД

**ИЗГРАЖДАНЕ ПУБЛИЧНИЯ ОБРАЗ НА УНИВЕРСИТЕТА КАТО ОБРАЗОВАТЕЛНО И
ДУХОВНО СРЕДИЩЕ
(ВЪВ ВРЪЗКА С ОБУЧЕНИЕТО ПО СПЕЦИАЛНОСТ „ТУРИЗЪМ”
В ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ”-БЛАГОЕВГРАД)**

**BUILDING UP OF A UNIVERSITY’S PUBLIC IMAGE AS AN EDUCATIONAL
AND CULTURAL CENTER
(IN REGARD TO THE EDUCATION AND TRAINING IN THE TOURISM MAJEOR AT SWU
“NEOFITB RILSKI” - BLAGOEVGRAD**

Associate Prof. Dr. MARIA STANKOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Chief Assistant Prof. Dr. MILENA FILIPOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: The main objective of the University is to prepare topnotch specialists with higher education in the field of culture, education, science, law, and the economical life of the country and abroad. In doing so the Southwestern University "Neofit Rilski" performs its specific mission to be the largest and most authoritative scientific-educational and social-cultural institution in Southwestern Bulgaria, the neighboring region of the Balkans, and Southeast Europe as a whole.

The Southwestern University "Neofit Rilski" is located in the city of Blagoevgrad which is only 90 km to the South from the Bulgarian capital Sofia, and 15 km from the border with the Republic of Macedonia and 80 km from the border with the Republic of Greece. The strategic geopolitical place of the region makes it a center for economic, cultural, educational relations which are facilitated by the vicinity of two borders and the modern transport and communication infrastructure network. In the city there are radio and TV centers, opera, drama theater, movie theaters, 15 high schools, and 6 technical vocational schools. All this defines the objective necessity of, as well as the higher requirements for, an adequate educational system for the preparation of high quality specialists with higher education.

The increase in the quality includes improvement of the activities as a result of the corrective action but also ways such as professional development of the personnel, the creation of conditions for the introduction of the students in the process of study, renewal of teaching methods, acquiring of knowledge and evaluation, work out of the curriculum in such a way so that it can reflect the changes in the modern information technologies and the surrounding world as well as the application of better means to obtain more exact and useful data for observation etc.

Key words: quality of education, building positive image, work with mass media

Промяната, настъпила във всички сфери на съвременното човешко общество засяга в много голяма степен ценностната система, моралните устои и миогледа на хората. Разминаванията и противоречията между поколенията също се засилват. Задълбочават се социалните проблеми. И неминуемо

възниква въпроса за възможните противодействия на подобни деструктивни проблеми. И неминуемо се визуализира образа на училището, университета, образователното средище, институцията, която притежава уникалната възможност да формира личности. През последните години с

подмяната на основни ценности образователните институции в България загубиха част от своя авторитет, но все още носят необходимия потенциал да подготвят и възпитат следващото поколение достойни, образовани, културни хора.

Структурата на образователната система в България е изградена от три нива – на предучилищна подготовка, училищна подготовка (основно и средно образование) и висше образование. Изцяло се управлява от Министерството на образованието и науката, което определя провежданата по отношение на нея политика¹.

В страната преобладават държавните училища за всяко едно от нивата, чийто процент надвишава 95. Останалите проценти се формират от частните училища. Броят на висшите училища, акредитирани по реда, установен от Националната агенция за оценяване и акредитация е 51. Сред тях е и Югозападния университет „Неофит Рилски“, ситуиран в гр. Благоевград. Университетът е едно от най-авторитетните духовни огнища извън столицата София. В изпълнение на неговата мисия на най-голям образователен, научноизследователски и художественотворчески център в Югозападна България са привлечени над 1000 преподаватели, от които над 400 професори и доценти, като много от техните имена формират облика на съвременната българска научна и художественотворческа интелигенция. Тук практически се образова всеки осми българин - около 12 000 български и чуждестранни студенти и докторанти се обучават по 42 специалности както в традиционните области на човешкото знание, така и в бързо променящите се изисквания на съвременната цивилизация.

ЮЗУ „Неофит Рилски“ е изграден от осем основни звена: Правно-исторически факултет, Стопански факултет,

Философски факултет, Факултет по изкуствата, Филологически факултет, Факултет по педагогика, Природо-математически факултет и Технически колеж. Възпитаници на университета специализират в почти всички елитни висши училища, които придават съвременния облик на европейското образование във Виена, Брюксел, Лондон, Париж, Москва и Ню Йорк. ЮЗУ „Неофит Рилски“ е търсен партньор и поддържа плодотворни контакти с много от тях².

Стопанският факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград е създаден през есента на 1991 г. и е един от първите акредитирани икономически факултети в България. Още през 1998 г., с решение на Националната агенция за оценяване и акредитация, факултетът и специалностите „Финанси“, „Счетоводство и контрол“ и „Стопанско управление“, а година по-късно и специалност „Туризм“ получиха акредитация за следващия петгодишен период³.

От създаването му до днес, основните приоритети на Стопанския факултет винаги са били насочени към модернизирани на учебната дейност и развитие на активна изследователска работа. През последните няколко години факултетът утвърди реномето си на солидно научно изследователско и учебно звено. В него бяха привлечени на щатна и хонорувана работа множество преподаватели с национална известност, именити експерти по финанси, макроикономика, мениджмънт, търговско, банково и финансово право. Ускори се и израстването на собствените кадри на факултета, защитени бяха ред докторски дисертации, успешно бяха проведени няколко конкурса за хабилитация. Като правило обучението се провежда по учебници, написани от самите преподаватели във факултета.

² <http://www.swu.bg>

³ <http://www.fe.swu.bg/katedri/turizam.html>

¹ <http://www.minedu.government.bg>

Всичко това дава основание в непосредствено бъдеще да очакваме утвърждаване на “благоевградската школа” в обучението по финанси, туризъм, мениджмънт и икономика на социално културната сфера. Това са и приоритетните специалности, в които са концентрирани усилията на факултета, с цел осъществяване на стремителен пробив на образователния пазар в страната, посредством качествено обучение в акредитираните бакалавърски, магистърски и докторски програми.

Понастоящем специалност „Туризъм” е акредитирана с много добра оценка за образователно квалификационните степени “Бакалавър”, „Магистър” и „Доктор” с срок на валидност на програмната акредитация до 2013 г.

В опит за търсене на пътища за изграждане на позитивен образ на университета като образователно и духовно средище, и преди всичко като „инкубатор” за високо квалифицирани и конкурентоспособни кадри, настоящата разработка е посветена на един съвременен, сложен и изключително важен за социалната практика проблем на модерните технологии за връзки с обществеността.. Това е проблемът за работа с медиите при поредица от кампании за изграждане на положителна визия. За Югозападния Университет и Катедра “Туризъм” проблемът е сложен по три групи причини:

Първо, защото работата с медиите по начало изисква специални условия за ефективен двустранен диалог, изисква познаване на медийната обстановка, специфика и среда, определен журналистически опит и умение за своеобразно кодиране на посланията. Сама по себе си работата с медиите е професионално умение изискващо висока степен на специализирано познание. Тъй като медиите не са еднообразни, нито хомогенни, освен общите правила съществува и специфичен подход към всеки вид /например разликата между национална

телевизия и местен вестник/, а понякога и към всяка медия поотделно.

Второ, защото връзките с обществеността са много бързо развиваща се област. Литературата по въпроса нараства лавинообразно. Дори простият обзор би отнел обем по-голям от мащабите на тази разработка. Много от въпросите периодично се поставят и възпроизвеждат като намират различен тип отговор.

На трето място, сложността произтича от своеобразието на университета и неговите департаменти, като организация предоставяща образователни услуги. Университетът по принцип се ограничава от бизнес организациите, от политическите партии, от общините, министерствата и други, не само поради характера на своята дейност, която по принцип е високо престижна и обществено полезна, но и поради сроковете за създаване и предлагане на неговата продукция. Например един добър специалист с висше образование се подготвя минимум за пет години, а пазарът на труда ползва неговата квалификация през целия му живот. От друга страна, университетът е специфичен вид организация, където работят хора с много висока квалификация и организационна култура. Това прави много лесно приложими съвременните приложения на теорията на управлението и прилагането на социални технологии. Като правило неговите сътрудници не трябва да бъдат приучвани на това как се реализира една ПР-кампания, а е достатъчно да бъдат убедени, че тя е необходима и полезна.

Цел на стратегията за работа със средствата за масова информация за изграждане на положителна визия на туристическата наука

Целта на ПР-стратегията е изграждането на благоприятен публичен образ на обучението по туризъм в Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски”, осъществявано от Катедра „Туризъм”. Полагане на грижи за всички комуникационни връзки между субекта и

неговите публикации, ясна визия за това какви послания трябва да стигнат до медиите и обществото, какво е общественото мнение и как, кога и защо то се променя, доколко то влияе върху целите на обучението – това са задачите на една релевантна PR-програма.

Дейността на връзки с обществеността може да бъде асоциирана с екологията, именно защото помага за по-гъвкавото и устойчиво приспособяване на живия организъм /както можем да определим всяка организация/ към условията на околната среда /законодателство, психологически и социален климат, институции на държавата и структури на гражданското общество, медии/. Теорията и практиката представят PR като функция на управлението. PR също е усет, интуиция, подход към проблемите на публичността и комуникацията. PR е двустепенна комуникация - т.е. търсене на взаимно разбиране, информираност и доколкото е възможно партньорство между организацията и нейните публикации. Информацията е самата субстанция на PR-а и свещено право на публиките на организацията. Липсата на достатъчно информация може да доведе до фрустрация /както в обществото, така и в организацията/, до невъзможност да се взимат правилни решения. Информацията се обезпечава постоянно по вертикалата - нагоре и надолу в организацията и хоризонтално - между организацията и нейните публикации. Мълчанието и липсата на стройни комуникационни механизми може да доведе до критично състояние на организацията /както вътрешно, така и публично/. В случая би се установила неформална, неконтролируема система за разпространение на слухове, клюки, опасения, отрицателни емоции, съмнение в способността за реализиране на плановете на организацията. Това може силно да влоши социалното здраве на организацията и да препълни публичното пространство с

нередактирана, хаотична и вредяща на имиджа информация. При това явление се получава подмяна на проблеми и създаване на изкуствени такива, каквито до този момент не е имало.

Направените уточнения за същността на PR стратегията в общ план е приложимо и към всеки един университет. Същевременно трябва да се отбележи, че университетът има повече на брой и по-специфични публикации. Образователните услуги, които предлага са с висок престиж в обществото, но и изискванията към тях като правило са завишени. В условията на остра конкуренция между университетите, позитивният имидж и технологиите за връзки с обществеността са от решаващо значение при набиране на студенти, при намиране на спонсори и партньори, при създаване на условия за съвременно обучение, което на свой ред възпроизвежда високия престиж.

Задачи на PR стратегията

В така зададеният контекст могат да бъдат формулирани четири основни задачи на PR стратегията:

1. **Определяне на основните партньори**, с които факултетът и катедрата общуват за реализирането на медийната политика на обучението по туризъм;
2. **Избиране на форми и подходи** за реализиране на медийната политика на факултета;
3. **Очертаване на конкретните проявления на медийната стратегия** на обучението по туризъм и Катедра „Туризъм”, свързани с популяризиране на учебната и научно-изследователската работа;
4. **Очаквани резултати** от работата със средствата за масова информация.

Мисията на PR-стратегията е да създава доверие между Катедра „Туризъм”, осъществяваща обучението и нейната приоритетна публика. А това е възможно, ако на академичния състав са демонстрирани ясни граници, че публичните му интереси са взети

предвид при изработването на стратегията за развитие на Факултета и Катедрата и имиджовата им политика. Ето защо тази PR-комуникативна програма не е нищо друго, а стремеж да се подпомогне процеса на поява на активно, т.е. действено и позитивно ориентирано към Катедра „Туризмъ“ обществено мнение. Ако това не стане, то не е възможно да се постигнат и целите на стратегията. Тактическите цели е възможно да се постигнат, макар и по-трудно, без подкрепа на общественото мнение, но не и в стратегически план. Формирането на подкрепящо обществено мнение е напълно възможно да стане и при пренебрегване на интересите на публиката, ако са налице необходимите финансови средства и се предложат ефективни манипулативни техники. Но възникналото на подобна основа обществено мнение е силно неустойчиво. И често се оказва, че организацията е загубила в по-далечна перспектива, като е формирала нетрайно и лабилно обществено мнение, тъкмо защото е пренебрегнала социалните интереси.

Ролята на една PR-програма за работа с медиите може да бъде систематизирана в няколко посоки:

✓ **създаване на предпоставки за поява на общественото мнение;**

✓ **неутрализиране на враждебно, спрямо катедрата и осъществяването от нея обучение, обществено мнение или модифицирането му в посока позитивиране;**

✓ **укрепване на формирано положително мнение; активиране на скрито обществено мнение.**

PR-технологията, приложена към света на общественото мнение, изисква много добро познаване на публиката, на социалната обстановка и на тази основа предвиждане на тенденциите в развитието на общественото мнение. Това предполага точна квалификация на богатото многообразие от фактори, влияещи върху неговото формиране в

благоприятна посока, но също и на факторите, които могат да доведат до поява на критично или враждебно за катедрената политика обществено мнение. Когато една политика спечели общественото мнение, тя получава допълнителни дивиденти, при това твърде мощни, за по-нататъшната си професионална реализация. И обратното, когато е получила неодобрението от страна на общественото мнение, пред тази същата организация се появяват сериозни бариери, които са в състояние да й нанесат осезаеми загуби. *Ангажираните в нея преподаватели могат да се съпротивляват на промяната и директно и скрито - чрез демонстрация на апатия, безразличие, отказ от сътрудничество. Тогава промяната е мъчителна и бавна, разходите нарастват неимоверно, нарушава се ключов принцип - принципа за оптималност: достигането на резултати с най-малък разход на време, труд и средства.*

Днес не е възможно да си представим света без средствата за масова комуникация. Статутът на една или друга организация се определя във все по-голяма степен от вниманието, което ѝ оказват медиите. Събитията и процесите, които стават факт в дадена организация, стават реални за публиката тогава, когато бъдат забелязани и отразени в медиите, в противен случай за хората, които не са взели реално участие в тези процеси, те не съществуват. Медиите са основен източник на информация, а всички други форми като лични преживявания, собствени наблюдения, междуличностна комуникация, са сравнително малка част от обема информация, който може да стане достояние на широката публика. Това означава, че медиите придобиват огромно значение за нормалното функциониране на всяка една организация. Това е така, защото без тяхната намеса и посредничеството, информацията предавана от

организацията, а и самата тя, ще достигне до ограничен брой публики. Ако ангажира вниманието на средствата за масова информация, логично, тя ще достигне до голям брой реципиенти, част от които са и ще се превърнат при правилна политика, в публика. Познаването на същността на медиите и съобразяването с техните функции, са едни от най-важните предпоставки за разработването на печеливша медийна политика на организацията.

Общественото мнение – предпоставки за промяна

Общественото мнение е предпоставка за всяка една промяна.

Известно е, че колкото по-дълбока е тя, толкова по-важни, жизнени интереси на големи социални групи се засягат. И затова без формирането на подкрепящо обществено мнение нито една трансформация не е мислима.

Общественото мнение е сложен социално-психологически феномен, насочен към решаване на актуален проблем, който вълнува публиката. То включва оценки по определени въпроси, породени от възникването на проблема и е насочено към неговото разрешаване. Интересите са, които насочват хората към едни или други социални факти, стимулират тяхното осмисляне и на тази основа пораждаат и индивидуалните им оценъчни съждения, и потребността те да бъдат споделени, обсъдени. Общественото мнение се ражда на основата на личностните, индивидуалните мнения. Негов носител са големите социални групи - това го различава от мненията на отделните личности. Общественото мнение може да се появи само тогава, когато са активирани ценности. Това предполага, че хората са осъзнали своите интереси и имат информация, познават обекта, около който започват да се формират собствените им мнения. На тази основа те демонстрират и своята решителност и готовност за действие.

Общественото мнение ще придобива растяща значимост в идващите

десетилетия. За това допринасят и вече очертани нови тенденции - като например сегментирането на публиките - появата на нови публики с твърде специфични информационни интереси. Истината, която всеки пиармен не трябва да забравя е, че хората са съпричастни дори и към засягащи ги болезнено решения, ако те са включени в дискусията за търсенето на алтернативи на решенията, ако тяхната реализация става в условията на откровеност и прозрачност, на достатъчно и алтернативна информация. Само тогава се появява информираната публика, която е наясно и с проблемите, и с перспективите и е готова да сътрудничи.

Процесът на формиране на общественото мнение е реално възможен само в наситено с богата и многопосочна информация поле. Немислимо е да се появи обществено мнение при отсъствието на плуралистична информация - всяка едностранчивост изключва възникването на общественото мнение, защото не дава храна за възникването на дискусия, за сблъсъка на различни аргументи и гледни точки. Съвременното общество е силно конфликтна социална организация. Нейни характеристики са: възникването на бюрократични прегради между властимащи и неправоимащи, замаяната на общуването с манипулация, отдалечаване на лидери от простосмъртни, увеличаване на отчуждението, самоизолацията на индивидите. Същевременно, мненията на хората стават важни за политици и лобисти, които в търсене на допълнителен ресурс за постигане на своите корпоративни цели ги включват в стратегическите си проблеми. От тук и потребността от технологии, които не само да улавят нюансите и тенденциите в общественото мнение, но и активно да му въздействат така, че то да подкрепя реализацията на желаната политика. Установени чрез множество изследвания през последните десетилетия са няколко негови характеристики:

✓ негов носител са големи социални групи – това го различава от мнението на отделните личности

✓ възниква само по важни, социално значими въпроси - иначе то едва ли би провокирало интересите на много хора

✓ насочено е към обект, който е добре познат на неговите носители

✓ може да има постоянен или временен, преходен характер – т.е. податливо е на промяна

✓ израз е на усилия за реализация на определени цели или противопоставяне на тези цели

✓ има конфликтен характер – изразява противоположни становища

✓ има оценъчен характер – може да одобрява, но може и да санкционира.

PR се превръща в главния инструмент за оформяне на личните мнения и за изява на общественото мнение. Днес основен източник за информиране на публиките са средствата за масова комуникация. Самите те обаче получават необходимите им актуални познания за света най-вече чрез PR. Изследванията в развитите страни показват, че с всяка изминала година расте ролята на PR като първоизточник на съобщения за печата, радиото и телевизията. Днес 84 на сто от информацията, всекидневно потребявана от журналистите в развитите страни, идва от PR отдели на различни държавни институции и частни компании и от специализираните PR агенции, около 12 на сто - от пресконференции, и само около 4 на сто е плод на самостоятелни журналистически разследвания.

Формирането чрез PR на общественото мнение, което да подкрепя обучението по туризъм, е сложен и продължителен процес. Статусът на всяка организация, определен чрез общественото мнение, е твърде динамичен – възможно е в различни периоди да има промени, например от негативно към позитивно

или към неутрално отношение¹. Оттук и PR трябва да реализира различни задачи, след като е диагностицирал посоката на общественото мнение: да работи за създаването на благоприятно за Катедра „Туризъм“ общественото мнение, за неутрализиране на враждебно спрямо нея общественото мнение или за модифицирането му в посока позитивизиране.

В съвременните условия общественото мнение има по-кратък цикъл на съществуване. Това се дължи, от една страна, на лавината от проблеми, която залива обществото, така и на по-голямата оперативност, с която се решават възникналите противоречия. Така общественото мнение по даден въпрос има много по-кратки фази на генезис и затихване. В резултат от активната дейност на медиите, се наблюдава по-ниска степен на спонтанност на общественото мнение. Нещо повече, зачестяват опитите то да бъде мапипулирано в една или друга посока. Това е така, защото гонейки новината, медиите „напипват“ общественото мнение още в неговия зародиш и понякога предизвикват развитие на даден процес или явление на основата на твърде оскъдна информация, която не дава възможност за сериозно аргументирани изводи и оценки. Заради новината, средствата за масова информация твърде бързо сменят акцентите на своето внимание. Един въпрос, който е бил водеща новина днес и вчера, губи своята актуалност утре, защото го измества друг новопоявил се проблем. Така информационната лавина не дава възможност на общественото мнение да се концентрира за дълго време в една посока. Този факт има своята положителна и отрицателна страна. Положителното е това, че на общественото мнение се поднася богата палитра от проблеми в целия спектър от

¹ Райков, Здравко, PR. Технологията на успеха, изд. Дармон, С., 2003

обществени интереси и те получават шанса да се реализират като получат публичност. Отрицателният момент е честата смяна на акцентите. Това често пъти притъпява общественото мнение и го прави нечувствително към значими обществени проблеми, решаването на които изисква сравнително по-дълго време и по-настойчиво въздействие от страна на общественото мнение. Съвременните особености на общественото мнение не омаловажават ролята и значението му в обществото. Напротив, то придобива нови функции и измерения в съответствие с промените се обществени условия.

Като едно от сложните комплексни явления в духовния живот на обществото, общественото мнение има свойството да определя, опознава и разкрива социални факти, явления и събития, да ги оценява от гледна точка на критериите и интересите на отделни групи и прослойки от населението или на обществото като цяло¹. В това се изразява най-общо **оценъчно-познавателната функция** на общественото мнение. Чрез тази функция намира изява способността на общественото мнение да изработва общо становище, общо виждане по определен проблем, което да ориентира отделния индивид в социалната обстановка, да му вдъхва сигурност чрез авторитета на мнозинството в правилността на неговите действия. В този смисъл се появява способността му да интегрира, да създава у всеки отделен човек усещането за "част от цялото" както в разбирането на социалния факт, така и в неговата оценка.

Като познавателно-оценъчна рефлексия на противоречиви социални интереси и ценности, общественото мнение има много форми на проявление. От тази гледна точка то бива:

¹ Матеева, С., Изследване на комуникациите и общественото мнение, Унив. изд. "Н. Рилски", Благоевград, 2002

- **утвърдено или нововъзникващо** – утвърденото обществено мнение е широко разпространено, то установява и поддържа норми, традиции и образци на поведение. Когато е провокирано от обществено значим факт или събитие, то се характеризира с общовалидност и задължителност за съответната социална група или за обществото като цяло. Зараждащо се е това обществено мнение, което все още не се е превърнало в масово, което е все още в етап на утвърждаване. Независимо от това то се характеризира с подчертан действителен заряд и със заразителност, присъщи на масово-психичните явления. В общия случай, ако не се намесят неочаквани смущаващи фактори, то има потенциал да се превърне в господстващо, т.е. в утвърдено;

- **спонтанно или организирано /манипулирано/** - общественото мнение може да възникне стихийно, когато се появи неочаквано съществен обществен проблем, чието разрешаване не търпи отлагане. В този случай е възможно в процеса на своето утвърждаване, стихийно възникналото обществено мнение да се разпространи лавинообразно и да "помете" по пътя си всичко, което му противоречи в една или друга степен. Организираното /манипулираното/ или преднамерено възбуденото обществено мнение е резултат от целенасочената дейност на обществени институции или социални групи, заинтересовани от прокарването на определени идеи или от отстояването на определени интереси. Веднага следва да се отбележи, че не е задължително тази форма на обществено мнение да има негативна антисоциална насоченост, свързана със спекулативно налагане на егоистични групови интереси. Пример в това отношение е ангажирането на общественото мнение в борбата с наркоманията, тютюнопушенето и други негативни обществени явления;

- **явно или скрито** – като правило общественото мнение е явно и открито, защото се отнася до проблеми, които

засягат всички и имат публичен характер. Но понякога то може да съществува и в латентно състояние. Това става при обстоятелства, които не позволяват на общественото мнение да се изяви пряко и свободно. По-масово латентни форми се наблюдават в общества, управлявани от авторитарни или тоталитарни режими;

- **рационално или ирационално** – общественото мнение може да бъде конструктивно, да спомага за разрешаването на назрели обществени проблеми, но може да бъде и ирационално, деструктивно. Това се дължи на факта, че в него се съдържат морално-волеви и емоционални елементи, които могат в определени случаи да го ориентират в неправилна, дори в разрушителна спрямо обществените интереси посока.

В съвременните демократични общества съществуват множество регулаторни механизми, които дават възможност за своевременно и безконфликтно разрешаване на възникнали конфликти и противоречия.

Друга важна функция на общественото мнение е контролно – регулативната. Чрез нея в обществото се прокарват и утвърждават предписания, морални норми и традиции, с които отделният индивид е много трудно да не се съобразява. В демократичните общества контролната функция видоизменя своя механизъм на действие, но не загубва своето значение. В демократичните общества се наблюдава по-голяма толерантност към нестандартните мнения, както и към тези по-големи или по-малки прослойки от обществото, които не са съгласни с общественото мнение по даден въпрос.

Не по-малко значима е **възпитателно-социализиращата функция** на общественото мнение. Общественото мнение е проява на колективен разум, то налага у хората мисловни и управленски образци, някои от които се приемат дори подсъзнателно. По този начин общественото мнение

съдейства за формиране на съзнание за принадлежност към дадена социална общност.

Възпитателно-социализиращата функция има изключително важно значение за реализирането и на другите функции на общественото мнение, поради което интересът към нея е подчертано голям.

Общественото мнение може да изпълнява своята роля в обществото, само ако са създадени условия за неговото свободно и нормално формиране и проявление¹. За това обаче е необходимо да съществуват благоприятни условия в обществото, които най-общо се свеждат до следното:

✓ на входа на системата “обществено мнение” трябва непрекъснато да постъпва навременна, пълна и точна информация по всички въпроси, които интересуват хората. Поднесената информация трябва да бъде обективна и достоверна, да използва авторитетни източници;

✓ общественото мнение да може да се изявява публично и свободно – цензурирането на общественото мнение създава условия и предпоставки за проявяването му в латентни форми и до появата на непредсказуеми и неконтролируеми поведенчески нагласи и реакции;

✓ общественото мнение в качеството му на “обратна връзка” между дадена институция и различните групи и прослойки на обществото, с техните интереси и потребности, е важно условие за нормалното протичане на обществения живот. Обратната връзка е коректив за поведението на дадена организация.

Общественото мнение е феномен, който е изключително важен за успеха на всяка една организация². То тясно кореспондира със средствата за масова информация. Всяка организация действа в определена социална среда и за да

¹ Малецке, Г., Психология на масовата комуникация, С., 1994

² цит. изт.

постигне целите си, тя се нуждае от неговата подкрепа. Когато нейната политика получи одобрението на общественото мнение, тя се реализира успешно. И обратно, когато е санкционирана от общественото мнение, пред същата тази политика се появяват сериозни бариери, които са в състояние да провалят изпълнението ѝ. Оттук и потребността да се познава и да се влияе върху процеса на формиране на общественото мнение, за да се постигне желания успех.

Заклучение

Професионално конструираната и реализирана ПР медийна политика ще позволи на Катедра „Туризм“ и осъществяването от нея обучение да укрепят своята конкурентоспособност и да придобият нова сила, благодарение на публичността. Тя би постигнала онова, без което бъдещата реализация на това факултетно звено би била немислима. ПР стратегията е неразделна част от съвременното управление на модерното звено. Специализираните и модерни комуникационни канали, използването на виртуалното пространство, постоянната връзка с локалните и централни медии и премислената и целенасочена стратегия за изграждане на позитивна визия са главната част от досега изпълняваните задачи в Катедра „Туризм“ на Стопанския факултет.

Катедрата вече е реализирала първоначалното натрупване на интелектуален капитал. Изградила си е определен престиж в публичното

пространство. Има инерцията на успешния организационен старт. Има и своето амбициозно и компетентно ръководство с ясни намерения за перспектива. Оттук нататък развитието му от предимно екстензивно /разширяване броя на преподаватели и студенти/ ще премине към предимно интензивно /утвърждаване на положителната визия, повишаване на социалния авторитет и социалната подкрепа/. Именно в този план виждаме смисъла на избраната стратегия на работа по изграждането на позитивен имидж на обучението по туризъм като важен аспект от националната образователна политика в сферата на средното и висше образование в България и в контекста на обявяването на отрасъл Туризм за приоритетен за българската икономика.

Въпреки, че в разработката акцентът бе поставен върху общественото мнение и работата с медиите, трябва да се отбележи, че медиите са важен, но не единствен комуникационен канал за реализация на стратегията и понастоящем Катедра „Туризм“ ползва основно други информационни канали: брошури за учениците и техните родители, специална интернет страница, лични срещи със заинтересовани публики и части от тях, специализирани справочни издания и други. Всеки от тези канали също заслужава научно внимание и професионални умения и усилия и могат да му бъдат посветени отделни разработки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бонев, Хр., Социология на масмедията, С., 1999
2. Матеева, С., Изследване на комуникациите и общественото мнение, Унив. изд. "Н. Рилски", Благоевград, 2002
3. Деянов, П., Психология на комуникацията, С., 1998
4. Кафтанджиев, Хр., Рекламната комуникация, С., 1995
5. Европейски тенденции в пбблик рилейшънс /сборник/, НБУ, С., 1999
6. Малецке, Г., Психология на масовата комуникация, С., 1994
7. Маринов, Р., Пбблик рилейшънс; технология и практика, С., 1995
8. Маринов, Р., Неосъзнатата сила. Ефективни техники в пбблик рилейшънс, С., 1997

9. Маринов, Р., Пъблик рилейшънс, изд. Ваньо Недков, 2001
10. Райков, Здравко, Публична комуникация, изд. Дармон, С., 1999
11. Райков, Здравко, Корпоративен имидж, изд. Дармон, С., 2001
12. Райков, Здравко, PR. Технологията на успеха, изд. Дармон, С., 2003
13. Михаил Босилков Мелтев, "Телевизионен продуцент", С. 1999 г.
14. <http://www.swu.bg>
15. <http://www.fe.swu.bg/katedri/turizam.html>

Настоящата разработка е представена на Националната конференция „Подготовка и реализация на кадрите в туризма – съвременни изисквания“, гр. Сандански, 24-26 юни 2008 г., организирана от Катедра „Туризъм“ на Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“.

докторант МАМИЦА НЕНЕ

УНИВЕРСИТЕТ „ФАН С. НОЛИ“, КОРЧА, АЛБАНИЯ

доц. д-р ЛИЛИАНА ЕЛМАЗИ

УНИВЕРСИТЕТ НА ТИРАНА, АЛБАНИЯ

ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ВЪЗМОЖНОСТИ НА РЕГИОН КОРЧА (АЛБАНИЯ) И НА СЕКТОРИТЕ, КОИТО МОГАТ ДА БЪДАТ ЕФЕКТИВНИ ЗА УВЕЛИЧАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА В СТРАНАТА. РЕГИОНАЛНА МАРКА

POTENTIALS OF KORCA REGION (ALBANIA) AND SECTORS WHICH CAN MAKE EFFECTIVE FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS IN COUNTRY. REGIONAL BRAND

Ph.D Student Msc. MAMICA NENE

UNIVERSITY "FAN S.NOLI" KORÇË, ALBANIA

Prof. Asc. Dr. LILIANA ELMAZI

UNIVERSITY OF TIRANA, ALBANIA

Abstract: The essence of this survey was to present the potentials of Korca Region through an analysis based upon the collected data and their interpretation which could show the way how competitive advantages are achieved. Each area or Region could have its advantages, but these unique values should be promoted in a clearer way. Using the Regional Brand or Regional Logo is a way to do this. The survey brought these conclusions:

1. Agriculture as priority sector in the Region was greatly developed, especially the fruit growing sector which tends to a greater development in the future.

2- Farmers' initiatives and interests on fruit growing sector supported from the Government policies made this sector one of the most important where competitive advantages could be achieved.

3- Sustainable economic development in the Region is achieved through cooperation between public and private institutions and such initiatives like that of using Regional Brand is a good example.

Key words: Region, agro-business, potentials, brand, logo, marketing, competitiveness.

INTRODUCTION

The main objectives in realizing this survey were:

1- To show the potentials of Korca Region and the way how the competitive advantages can be achieved relying on these potentials.

2- To show the development of agriculture sector in this Region, focusing on fruit-growing sector.

3- To show the Promotion of Region's potentials through the Regional Brand which will serve not only as a Logo but as a guaranty in products' quality as well. The previous studies such as drafting the Regional Development Strategy of Korca Region compiled by the Regional Council

and supported from other organizations like GTZ and SNV, considered agriculture among many other sectors. Their data and statistical interpretations were used in this study.

The reasons of undertaking such study and its importance are related to the fact that:

1- Agriculture in Korca Region is one of the most essential sectors of its development as well as one of the priorities of Government policies.

2- During the last years, agriculture in the Region is greatly developed as it is obvious from the increasing areas planted especially with fruit trees.

3- Revealing the Region's potentials and their promotion with such means like Regional Brand, these could serve as incentive for other regions in the country to identify their unique values through using logos or brands as guarantee signs for their products.

MATERIALS AND METHODS

A general view on Korca Region.

Korca Region is one of the biggest and more developed areas in Albania. It is distinguished for its high development in the economic and commercial aspect as well as for its cultural and educational values. As far as geographical position is concerned, Korca Region is situated in an area of about 3697 km² taking the second place in Republic from its size. It is situated in the southeastern part of Albania, bordering the Elbasan Region and FYROM to the North, Berat Region to the West, Greek Republic to the East and Gjirokastra Region to the South. It is clear that Korca Region has a very favorable geographical position as it connects to an EU country (Greece) which enables it to have optimal exchanges with Macedonian Republic too.

Korca Region is 850 m high above the sea level and in the middle of it is situated the down of Korca surrounded from mountains and hills. Climate is continental thus suitable for the development of mountain tourism and the cultivation of some agricultural products (fruit trees) that this Region is well-known about. Richness is also its flora and fauna, rivers and lakes where we could mention Ohrid Lake, small and great Prespa, Devolli River, etc. Korca Region is rich in underground resources of metal and non-metal kind.

Main sectors of business development in the Region.

Traditionally, Korca Region has been dominated from agriculture, stock breeding and fishing. Agriculture provides 32 % of general production on regional level and it is thought to be the main sector in the coming years. During last years, the area planted with fruit trees and vegetables has increased considerably. There has been an increase in the stock breeding aspect but

areas planted with industrial varieties are reduced. Their reduction is because of closing the processing industries and beginning to compete the foreign market. Garment industry constitutes 31% of the regional economy; there are employed 4500-5000 workers, females mainly. The majority of joint companies that operate in this sector are Greek-Albanian. An important role plays the construction sector with 35 operating companies. This sector is a great potential for economic growth. Thanks the tourist potentials of the Region and infrastructure development, tourism takes an important place too. Agro-processing sector is an important one especially in meat processing, dairy products, alcoholic and soft drinks too.

RESULTS AND ARGUMENTS

Agricultural potentials in achieving competitive advantages.

As mentioned above, the agricultural sector is one of the most important in the regional economy. This is obvious from the fact that agriculture provides 32% of the incomes and on National level (according the Global Competitiveness Report 2008) the agricultural contribution as a percentage of GDP is 22.8%. Concerning the land structure, Korca Region is the second classified (having 91191 ha land) after Fieri Region. Considering the climatic conditions, Korca Region has the possibility to cultivate the field crops such as wheat, maize, rye, oats, barley, tobacco, etc which have high productivity compared with other regions of the Republic especially in wheat, rye and fodder. Fruit growing sector is greatly developed in the course of last years and the results are very satisfactory. Concerning to that, an important role played the stimulating policies from the Government in supporting the farmers with grants in agriculture and stock breeding. The effect of these policies reflected the increased number of fruit trees and their production. Based on the data taken from the Statistical Year-Book 2007, Korca Region has the greatest number of fruit-trees 2232 in the whole Republic, and its production reaches 28331 tones. From here, we draw the

conclusion that, the potentials Korca region possesses supported even from the stimulating Governmental policies, have raised the interest of farmers of the Region to increase the planted areas which latter affected the increase of their incomes. In return, this means improvement of living standards and development of Region's economy. Thus, in Korca Region during 2007-2008, has been an increase of the planted areas with fruit trees and vineyards about 800 ha. Moreover, the sales of agricultural and stock breeding products during 3 last years is 2-3 folded which affected the family incomes of the farmers in 60-70% compared with 2005.

The analyses done only for the Korca Country considers the production in tones of fruit trees for a relatively long period in 1990-2007 and the forecast for 2008. The estimation of Index of Production amount is

done by considering the previous period. From the estimations, it resulted that the Index of Production amount has increased in the course of years. 2007 compared with 2000 has the highest index 325.9%, and the increase in percentage is 25.9%. The Index of Production amount for 2007-2008 is 105.9%, while the increase percentage is not displayed on the chart for confusion reasons, as in this case only a 1-year period is taken into account, not 5-years period as in previous cases. During 2008 there is an increase of production amount, but it should be considered the fact that the highest number of fruit trees planted will produce the third or the fourth year after being planted. The data on fruit trees production (in tones) are given on the table 1, the Index of Production amount for the previous period on Table 2 and the product progress in % on Chart 1.

Table 1. Production of fruit trees for Korça Region (in tons).

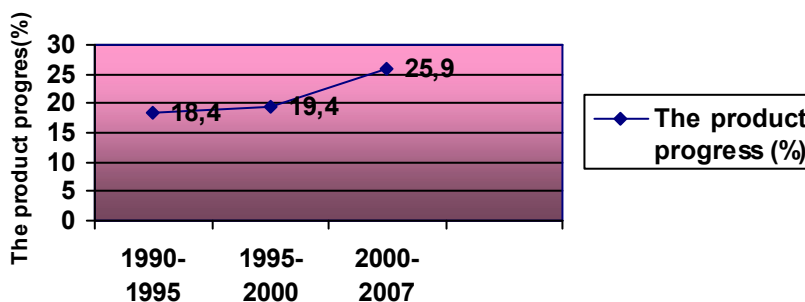
Year	1990	1995	2000	2007	Forecast for 2008
Production (in tons)	3800	4500	5377	19356	20500

Source :Directory of Agriculture,Food and Consumer Protection Korçë.

Table 2.The Index of Production amount for the previous period.

Year	1995-1990	2000-1995	2000-2007	Forecast 2008-2007
Index of Production amount for the previous period	118.4	119.48	359.9	105.9

Graph 1:The product progress on fruit trees in Korca Region in %

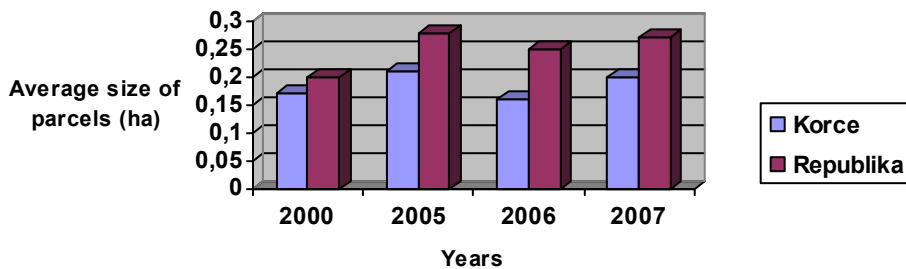

In order to have high productivity, the introduction of new technologies and agricultural mechanics play an important role. In this aspect too, the stimulating policies are important to assist and support the farmers. In Korca region for the year 2008 were supported and benefited 190 farmers for a 142.5 ha area, of which 132 ha with fruit trees and 10.5 ha with vineyards spending thus the whole fund granted of about 50 million Lek. Introducing new technologies like the one of watering system with drops in the orchards is an advantage for achieving good results. It is a fact that the competitiveness from the imported products is high, and even the domestic products cannot meet the market demands during the whole year. Thus, the

farmers are realizing that increasing the areas planted and introducing new technologies are the only ways for facing the competitiveness and providing higher incomes. In Korca Region are applied watering systems with drops from the simplest to the electronic ones as in Mollaj commune in a 10 ha area with fruit trees owned by a farmer.

Although, introducing new technologies and agricultural mechanics is difficult to be performed in small areas. It is a fact that the land fragmentation created smaller plots where is difficult to use mechanized means. Chart 2 gives some data on average size of plots in Korça Region and on national level for the period 2000-2007.

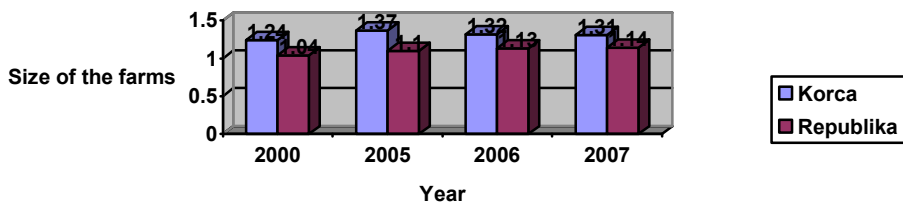
Chart 2: Average size of parcels in Korca Region (ha)

In analyzing the data of the chart we can see that the size of plots in Korça Region and on national level was greater in 2005; in 2006 in Korça Region there was a reduction and again in 2007 there was an increase. The same reasoning is valid for the other indicator: the size of the farm in hectares. Data are shown on Chart 3.

reduction and again in 2007 there was an increase. The same reasoning is valid for the other indicator: the size of the farm in hectares. Data are shown

Chart 3: Size of the farms (in ha)

For the year 2005 compared with 2000 there is an increase with 0.13 ha, but this

did not happened further and in 2007 it was lower than in 2006 respectively in 1.31ha

and 1.32ha. In more detailed analyses about the fruit tree growing sector, we could draw some conclusions. The highest percentage 52.5% is taken from the farms with an area up to 1 dyn, 39.3% the farms

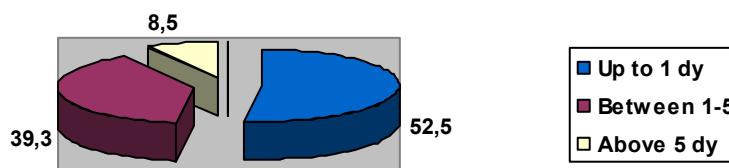
between 1-5 dyn area, while the lowest percentage 8.5 % is taken from the farms above 5 dyn. The results are shown in Table 3 and Chart 4.

Table 3: Number and the surface of farms with fruit trees in Korca Region.

Nr	Description	Farms with fruit trees	Furit trees dyn			
			Total up to 1dy	between 1-5 dy	above 5 dy	
1.	Number	12265	9447	4969	3670	808
2.	Surface (ha)	3257	2427	998	1009.53	419.8

Source: Directory of Agriculture, Food and Consumer Protection Korçë 2007.

Chart 4: Number of farms with fruit trees according to surface

Efforts of farmers to establish big farms as the case in Mollaj commune show the efficiency the farmers has in investing in big farms and in the same time the assistance provided from the Government in such cases.

Of the whole frame we can draw an important conclusion that in Korca Region the farmers' initiatives, their interest on fruit growing sector and the support provided from governmental policies about applying modern technologies made this sector one of the most important where could be

achieved competitive advantages. In this case becomes apparent once more the importance of governmental policymaking to support the development in special sectors of agriculture (as in fruit growing case). An important element in achieving good results is using mechanized means in order to have high productivity. Compared with other regions, Korça Region takes the third place after Fier and Elbasan Region in using agricultural mechanized means. Data compared with other regions are shown on Table 4.

Table 4: Korça compared with other regions in using agricultural mechanized.

Region	Weels	Seeder	Cultived
Korça	789	385	650
Fier	2034	1065	929
Elbasan	805	308	388

Source Statistical Yearbook 2007.

As far as agro-processing industry is concerned, in Korca region the number of enterprises since 2005 to 2007 is reduced

along with investments in this sector. Data are shown on Table 5.

Table 5: Number of enterprises and investment in food industry in(000 lek), Korça Region.

Year	2000	2005	2006	2007
Number of enterprises	199	216	196	166
Investment in food industry	140935	391884	373158	153817

Source Statistical Yearbook 2007.

Regional Brand. Promotion of Regional Potentials

One of the ways in achieving competitive advantages is to establish the identity or the unique image of the region, thus the story the Region tells for itself. Korça Region as mentioned above is reputed for many agricultural products among the many are apples, onions, beans, medicinal herbs, etc. This reputation is established thanks to specific potentials related to productive land, products produced without stimulants, production tradition, etc. However, besides the strengths, there are even weaknesses related to the lack of a logo which would accompany the products, the marketing and packaging problems. Through promotion, business tells about itself and is heard from the others. Promotion aims to inform, persuade and remind. In order to realize these functions, there can be used several forms such as trade fairs, catalogs, events for promoting products, etc. In Korça Region, besides using these above-mentioned forms, promotion is applied through the Regional Brand. If we would have a look to the past, branding is a process that began since mediaeval period and the signs put on products and services aimed to make these ones distinguishable to those of the competitors and made them

serve as quality standards. In this aspect, a Regional Brand is more than a Logo or a distinctive sign; it a registered brand from the Chamber of Commerce and Industry. Using this brand from businesses and they are a few who use it (honey producers and meat processors) not only identifies their production, but it is a guarantee for a sustainable quality of their products. This guarantee is ensured from the Chamber of Commerce and Industry or other controlling mechanisms.

Using the Regional Brand for typical regional products such as fruits and specifically apples or fresh vegetables or raki with typical kind of regional grape, not only identifies better the potentials of Korça region but it serves as well as a guarantee to these products.

In this way, the regional economy is affected further, the social cooperation is strengthened, the regional products and services have added values and the last but not the least a sustainable development is provided. This could serve as an impulse in attracting new investors and funds. Cooperation between public and private institutions, creating a clear vision and the supporting governmental policies would provide the competitive advantages and a better promotion to its values

BIBLIOGRAPHY:

- Assael Henry ' Marketing' The Dryden Press, Orlando, 1990.
 Cohen A. Williams 'The Practice of Marketing ' Macmillan Publishing Company, New York, 1988.
 Keegan Waren' Marketing ' Prentice Hall Inc., New Jersey, 1992. Duncan Tom.
 Statistical Yearbook 2007
 Directory of Agriculture, Food and Consumer Protection Korça Region.

Списание “Икономика и управление” е издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград. То е с периодичност 4 броя годишно. Неговото разпространение се извършва чрез абонамент на адреса на редакцията. Цената на 1 брой е 6 лв.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

1. Публикациите да бъдат в обем до 10 страници, включително резюме, илюстративен материал, таблици, фигури и използвана литература.
2. Да се приложат, в превод на английски език заглавието, името/имената на авторите, абстракта и ключовите думи.
3. Фигурите, графиките и таблиците да се представят и като отделни файлове.
4. Списъкът на литературата да съдържа само цитираните в текста източници. В текста да се посочват в скоби името на автора и годината на издаване на цитирания труд, които в литературата да се подреждат по азбучен ред.
5. Да се следва следната примерна структура на статиите: автор (на български и английски език); точно наименование на организацията, в която работи, адрес и телефон; заглавие на български и английски език; абстракт и ключови думи на български и английски език; увод; материал и методи, използвани при разработката; резултати и обсъждане; изводи; литература.
6. Публикациите да се представят хартиен и електронен носител, във формат А 4, шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разстояние между редовете 1,5. Да не се прави сричкопренасяне.
7. Качеството на предоставените за публикуване материали е отговорност на авторите.
8. Получените ръкописи не се връщат на авторите.
9. Списание то се издава с финансовата подкрепа на авторите, поради което за публикуването на всяка статия се заплаща сумата от 30 лв.
10. За представяне на актуални публикации и за публикуване на рецензии и отзиви за научни трудове се заплащат 20 лв.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
научно списание

Изд. Стопански факултет
При ЮЗУ “Неофит Рилски” - Благоевград

Тираж: 150 бр.
Предпечатна подготовка: Лъчезар Гогов

ISSN: 1312-594X

Печат: Документен център “Авангард” - София